

หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

สารนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

สาธิตพระยาศรีสุนทรโวหาร

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

และ

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗

(ภคินี)

พิมพ์ในนามพระราชทานเพลิงศพ

มทาสวาทิต พระยามโนปกรตม์เสด็จ (สิ้นชีพิตักษัย) ป.ม., ท.จ.ว.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๒

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติ-
ราชา (ก่อน หุตะสิงห์) ป.ม., ท.จ.ว. ซึ่งกำหนด ณ วันที่ ๕ เมษายน
พุทธศักราช ๒๔๗๒ เจ้าภากษมาขอให้กรมศึกษาธิการช่วยจัดทำเรื่อง
หนังสือสำหรับพิมพ์บนอนุสรณ์เด็กเร่ร่อนหนังสือ กรมศึกษาธิการ
เรื่องดำเนินด้นเด็ก ให้ไปพิมพ์ตามประสงค์

เรื่องดำเนินด้นเด็ก คือ ด้ายพระหัตถ์ทรงมีไปมาได้ตอบกันใน
ระหว่างด้นเด็กพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๒ พระองค์ คือ ด้นเด็กพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับ ด้นเด็กพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เริ่มด้นตั้งแต่ พุทธศักราช
๒๔๗๕ จนถึง พุทธศักราช ๒๔๗๖ ซึ่งทายาทของด้นเด็กพระเจ้าบรม-
วงศ์เธอทั้ง ๒ พระองค์นั้น ประทานให้เป็นสมบัติของชาติ กรมศึกษาธิการ
ได้นำด้ายพระหัตถ์ดำเนินด้นเด็กนั้นลงพิมพ์ในหนังสือวารสาร ศึกษาธิการ
ฉบับเป็นหนังสืออนุสรณ์ของกรม พิมพ์ออก ๒ เดือนเต็ม เริ่มด้นตั้งแต่
ฉบับที่ ๓ เดือน ๒ เดือนตุลาคม ๒๔๗๖ เป็นต้นมา ปรากฏว่ามี
ผู้อ่านจำนวนมาก เพราะเรื่องน่ายกย่องบุคคลชาติดี คือ ป. วรณคดี
โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และอื่น ๆ อีก ดำเนินด้นเด็กกรมศึกษาธิการ
นำลงพิมพ์ในวารสารศึกษาธิการเดือนนี้ เพียงด้ายพระหัตถ์ทรงมีไปมาได้
ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และ พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นหนังสือมากพอ

(๗)

กัศรวอมพมพเป็นเต็ม ๓ ไต่ จึงได้ให้รอมพมพในคราวนี้ ดังนบทเหตย
นั้นจะได้นำลงพมพในหนังสือขารสารก็ดป่ากรตยไป โดยดำดับ

กรมคิลป่ากร รชอน โมนากุศตมญวราชี่ ซึ่งเจ้าภาพให้พมพ
หนังสือขอเผยแพร่ให้เป็นที่ประ โยชน์แก่พรทถาย หากผดตยใดจากพมพบังเกิดม
เพราะกุศตกขมไซริ รชอนนขงดำเร้าเมนกุศตมญวราชี่อันอชยวิญญู
มญญผดแก้มหาเสอก โท พระขาม โนปกครองเทศาตมผู้ถงคณจกรกรม
คามคอรนแก้คตอชยในฉมปราชภททุกประเภท เทชญ.

กรมคิลป่ากร

๒๒ มีนาคม ๒๕๑๒

พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์)

ชาติ ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๒๖

มรณะ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๑

ประวัติ

มหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณนิติธาดา นามเดิม ก้อน
หุดะรังห์ เกิดเมฆอนของคาร แรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ บวชเณร ตรงกับ
วันที่ ๓๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘ ที่บ้านถนนศรีเพชร ตำบล
พาทริก จังหวัดพระนคร เป็นบุตรคนโตของของนายฮวด และ
นางแพ้ว หุดะรังห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เริ่มเข้าเรียนวิชาหนังสือไทย
ที่วัดเฉยเมย (วัดราชบูรณะ) เป็นเวลา ๕ ปี สอบได้ประโยค ๓
จึงได้ย้ายไปศึกษาที่โรงเรียนเสนาภูกุดาน ในพระบรมมหาราชวัง เป็น
เวลา ๕ เดือน แล้วได้เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยที่วัดจักรวรรดิ สอบ
ได้ประโยค ๒ ได้ทันที เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เข้า
ศึกษาวิชาภาษาอังกฤษที่โรงเรียนอัสสัมชัญ เป็นเวลา ๕ ปี สอบได้
ชั้น ๔ ได้ จึงได้เข้าศึกษาวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมายกระทรวง
ยุติธรรม เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๕ สอบได้ได้เป็นเนติบัณฑิต
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เริ่มเข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรม เมื่อ
วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นนักเรียนด้านกระทรวงยุติธรรม
ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐ บาท เป็นชนชั้น วันที่ ๓ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับตำแหน่งเป็นเสมียนตรา กระทรวงยุติธรรม ได้รับ
พระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๐๐ บาท และในเดือนมีนาคมปีเดียวกัน
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นทอจประคัมสุพิชาภรณ์การ วันที่ ๑๗
มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ รัฐบาลได้ส่งไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศ
อังกฤษ ได้ศึกษาวิชากฎหมายในด้านกฤษฎีกา อยู่เป็นเวลา ๑ ปี
สอบได้กฎหมายอังกฤษได้เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

กตบเชา มารับราชการเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยได้รับ
ตำแหน่งเป็นผู้พหุภาษาต่างประเทศวิชาหลวงพิเศษและคำอั้ง ใ้
รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท ในปลายมาก็ได้รับพระราช
ทานยศและบรรดาศักดิ์ เป็นมาเห็นจึ่งในการรับราชการของพระเดช
พระคุณ และไต่เดือนตำแหน่งหน้าราชการเป็นลำดับ คือ :-

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
ผู้พหุภาษาต่างประเทศวิชาหลวงพิเศษ และคำอั้ง รับพระราชทาน
ยศ เป็นอำมาตย์โท รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
ผู้พหุภาษาต่างประเทศ รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๗ เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ย้ายจากคำต่างประเทศมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยสมุหพระนิเวศคำอั้ง
รับพระราชทานยศเป็นเสวกเอก รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๕๐ บาท
เดือนมีนาคม เป็นกรรมการเนติบัญญัติยงภา ในอนท ๒๕ มีนาคม
จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาม ในปรภณนตราชดา

พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๗๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๐ เดือนกุมภาพันธ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ดำรงตำแหน่ง ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ได้รับพระ
ราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๗๕๐ บาท เดือนมีนาคม ได้รับพระราชทานยศ
เป็นมหาอำมาตย์ตรี

พ.ศ. ๒๔๖๓ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
๗๐๐ บาท เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรง

ตำแหน่งสมุหพระนิตยศาสตร์ รับพระราชทานยศเป็นมหาณรงค์ศรี รับ
พระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๐๐๐ บาท ใน
เดือนเมษายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งของมนตรี
ที่ปรึกษาราชการในพระองค์ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มาเป็นปลัดผู้ดูแลของกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน

พ.ศ. ๒๔๖๓

พ.ศ. ๒๔๖๓ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
๓๓๐๐ บาท เดือนสิงหาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่
ปรึกษากฎหมายสภาเผยแผ่พาณิชย์

พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๓๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๕ เดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
๓๖๐๐ บาท เดือนตุลาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรง
ตำแหน่งปลัดผู้ดูแลของกระทรวงพาณิชย์ และในเดือนมกราคม ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการศาลฎีกา ได้รับพระราชทาน
เงินเดือน ๆ ละ ๓๖๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๓๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๘ ในเดือนเมษายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ และในเดือน
ตุลาคม ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการอำนวยการ
ศึกษาและกรรมการร่างกฎหมายอีก ๒ ตำแหน่ง

พ.ศ. ๒๔๗๐ ในเดือนเมษายน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๕๐๐ บาท และในเดือนกันยายน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการของกมนคร

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นมหาอำมาตย์โท

พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๔๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการของกมนคร

พ.ศ. ๒๔๗๕ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งประธาน กรรมการ กนธราชอุทร และเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง วันที่ ๑๗ กรกฎาคม เป็นต้นมาจึงได้ย้ายแทนราชอุทร และในวันที่ ๓๐ ธันวาคม ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ซึ่งได้รับพระราชทานเป็นบำเหน็จในคราวรับราชการสนองพระเดชพระคุณ คือ :-

ดุษฎีภรณ์ พ.ศ. ๒๔๕๒ เหรียญรัชมังกลาภิเศก (เงิน)

พฤตศักราช พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญบรมราชูปถัมภ์รัชกาลที่ ๖

มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๓

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เหรียญคุณวุฒิมาตาธรรมกิจปิตุยา

มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ตราทพยาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ตราภรณ์นาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕

พฤตศักราช พ.ศ. ๒๔๕๗ ตราภรณ์นาภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ตำนานภาวณชาวเผือก ชั้นที่ ๓
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ตำนานผู้มาชกศศิขุจุมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ทศศิขุจุมเกล้า
 พ.ศ. ๒๔๖๗ เหยื่อของบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗
 กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ เหยื่อรัตนภาวณชั้นที่ ๔ ป.ป.ร.
 ดงยากรอบตั้งเงิน

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ประถมภาวณเมืองกุฎสยาม
 มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เหยื่อจักรพรรดิมาดา

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทศศิขุจุมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระยามโนปกรณนิติชาตา เป็นบุตรคนโตทำและเป็นคนสุดท้ายของ
 ธงท้าวบิดามารดา พี่น้องร่วมบิดามารดา ของพระยามโนปกรณ
 นิติชาตา มีเป็นลำดับดังนี้ คือ ๓. นางอนาย จันทร์นาย ๒. คุณหญิง
 ศาตราศรีคือปี่ (ชม กุญชร ณ อยุธยา) ๓. พระยาสาครตณานิกฤษ์
 (หน้า หุตะสิงห์) ๔. พระยาธรรพพิถนเกษตรการ (เกษรดี หุตะสิงห์)
 และ ๕. พระยามโนปกรณนิติชาตา (ก้อน หุตะสิงห์)

พระยามโนปกรณนิติชาตา ได้เริ่มเข้ารับราชการสนองพระเดช
 พระคุณเมื่อน้อยได้ ๑๗ ปีบรรพชน ในแต่ย์กนั้นได้เริ่มศึกษาวิชา
 กฎหมายไทยและดำเร้งเป็นเนติบัณฑิตในปีต่อมา ขณะเมื่อน้อยได้
 เพียง ๒๐ ปีเศษ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงประคิษฐ์
 พิจารณการ พยอายุได้ ๒๓ ปี ก็ได้เดินทางไปศึกษาวิชากฎหมายใน
 ประเทศอังกฤษโดยเป็นนักเรียนของรัฐบาล ไปศึกษาในประเทศ
 อังกฤษเป็นเวลา ๓ ปี กับ ๖ เดือน จึงได้กลับมาเข้ารับราชการต่อไป

ภายหลังที่กลับจากประเทศอังกฤษแล้ว ได้ทำการสมัครกับบุตรพระยา
 วิจิตรโกษา คือคุณนิตย์ ฐานันต์ ซึ่งได้เป็นคุณหญิงมโนปรณ
 นิตชาดาในเวลาต่อมา ได้สมัครสมัครกับบุตรเขยต่อมา จนคุณหญิง
 มโนปรณนิตชาดา ซึ่งได้รับราชการเป็นนางสนองพระโอษฐ์ใน
 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี แห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
 เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๘) ได้สิ้นชีพิตักษัยโดยประสูติบุตรคนแรก
 คือ ในขณะที่ยังดำรงพระยศเป็นประพาสประเทศอินเดีย เมื่อ
 วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ อันเป็นเหตุการณ์ที่น่าความโศกเศร้า
 ถาถายมาสู่พระยามโนปรณนิตชาดาอย่างใหญ่หลวง

พระยามโนปรณนิตชาดา เป็นผู้ที่มีความรู้ในวิชากฎหมายเป็น
 อย่างดี เป็นอาจารย์สอนกฎหมายที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในคำสอน และ
 เป็นผู้พูดภาษาที่คมคาย ในความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริตค
 ณะดี โดยเหตุนี้ พระยามโนปรณนิตชาดาจึงได้รับเลือกให้เป็น
 ประธานกรรมการคณะกรรมการ ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร ในสมัยที่
 ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบ
 ประชาธิปไตย และต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้
 เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทย ในสมัยประชาธิปไตยนี้
 พระยามโนปรณนิตชาดาได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งน
 ายกรัฐมนตรี เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ หลังจากนั้นได้อพยพ
 ครอบครัวไปอยู่ในเมืองบึงพระียมด้วยบุตรชาย อันเกิดแต่นางเชย
 หุตะสิงห์ คือนายคุณ หุตะสิงห์ ซึ่งในขณะนั้นนายโตประมาณ ๓ รอบ
 ระหว่งอยู่ในเมืองบึงโตไซสอศขบางสงมเงยบ ก็จัดทรัพย์จากนค
 การเอาใจใส่อบรมคุณและบุตรชายและการอ่านหนังสือ มีไปเยี่ยม

๓๐๓
 ๓๐๔
 ๓๐๕
 ๓๐๖
 ๓๐๗
 ๓๐๘
 ๓๐๙
 ๓๑๐
 ๓๑๑
 ๓๑๒
 ๓๑๓
 ๓๑๔
 ๓๑๕
 ๓๑๖
 ๓๑๗
 ๓๑๘
 ๓๑๙
 ๓๒๐
 ๓๒๑
 ๓๒๒
 ๓๒๓
 ๓๒๔
 ๓๒๕
 ๓๒๖
 ๓๒๗
 ๓๒๘
 ๓๒๙
 ๓๓๐
 ๓๓๑
 ๓๓๒
 ๓๓๓
 ๓๓๔
 ๓๓๕
 ๓๓๖
 ๓๓๗
 ๓๓๘
 ๓๓๙
 ๓๔๐
 ๓๔๑
 ๓๔๒
 ๓๔๓
 ๓๔๔
 ๓๔๕
 ๓๔๖
 ๓๔๗
 ๓๔๘
 ๓๔๙
 ๓๕๐
 ๓๕๑
 ๓๕๒
 ๓๕๓
 ๓๕๔
 ๓๕๕
 ๓๕๖
 ๓๕๗
 ๓๕๘
 ๓๕๙
 ๓๖๐
 ๓๖๑
 ๓๖๒
 ๓๖๓
 ๓๖๔
 ๓๖๕
 ๓๖๖
 ๓๖๗
 ๓๖๘
 ๓๖๙
 ๓๗๐
 ๓๗๑
 ๓๗๒
 ๓๗๓
 ๓๗๔
 ๓๗๕
 ๓๗๖
 ๓๗๗
 ๓๗๘
 ๓๗๙
 ๓๘๐
 ๓๘๑
 ๓๘๒
 ๓๘๓
 ๓๘๔
 ๓๘๕
 ๓๘๖
 ๓๘๗
 ๓๘๘
 ๓๘๙
 ๓๙๐
 ๓๙๑
 ๓๙๒
 ๓๙๓
 ๓๙๔
 ๓๙๕
 ๓๙๖
 ๓๙๗
 ๓๙๘
 ๓๙๙
 ๔๐๐

๓๕๖
 ๓๕๗
 ๓๕๘
 ๓๕๙
 ๓๖๐
 ๓๖๑
 ๓๖๒
 ๓๖๓
 ๓๖๔
 ๓๖๕
 ๓๖๖
 ๓๖๗
 ๓๖๘
 ๓๖๙
 ๓๗๐
 ๓๗๑
 ๓๗๒
 ๓๗๓
 ๓๗๔
 ๓๗๕
 ๓๗๖
 ๓๗๗
 ๓๗๘
 ๓๗๙
 ๓๘๐
 ๓๘๑
 ๓๘๒
 ๓๘๓
 ๓๘๔
 ๓๘๕
 ๓๘๖
 ๓๘๗
 ๓๘๘
 ๓๘๙
 ๓๙๐
 ๓๙๑
 ๓๙๒
 ๓๙๓
 ๓๙๔
 ๓๙๕
 ๓๙๖
 ๓๙๗
 ๓๙๘
 ๓๙๙
 ๔๐๐

ไปนอกกับเจ้าคุณมโน ฯ

โดยฐานะที่ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษกับเจ้าคุณมโนปกครองเทศาภิบาล ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณ ทางเจ้าภาพได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนข้อความเด็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับกวี ไปศึกษาวิชาด้วยกัน เพื่อรวบรวมตีพิมพ์ ในสมุดหนังสือที่จะได้แจกเป็นมรดกแก่ท่านผู้มาแต่คงในครอบครัวแก่ท่านเจ้าคุณในวาระสุดท้าย

นอกจากได้เดินทางไปศึกษาวิชาด้วยกันแล้ว ข้าพเจ้ายังได้เคยร่วมงานกับเจ้าคุณมโน ฯ ในกองตำกกระทรวงยุติธรรม เมื่อเริ่มแรกตราพเจ้าเขารบราชการ และในขณะสุดท้ายภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าก็ได้ออกงานการเมืองกับเจ้าคุณมโน ฯ อีกด้วย ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอมตขจร ไตร่ตรองช่วยเหลือในงานศพของท่าน แม้แต่เป็นส่วนเพียงเล็กน้อย

อย่างไรก็ตามข้อความที่ข้าพเจ้าจะเขียนต่อไปนี้ คงน่าจะเป็นการเล่าเรื่องแต่เกิดเหตุเกี่ยวกับกันไป นอก ของเจ้าคุณมโน ฯ กับข้าพเจ้ามากกว่าที่จะเป็นบทความที่จะเป็นประโยชน์จริง ๆ คง ๆ ในด้านศรัทธาหรือวรรณคดี เพราะฉนั้นถ้าหากข้อความเหล่านี้จะทำให้ท่านเขินอายหรือเสียเวลาอ่านโดยไร้ผล ข้าพเจ้าก็ขอขอร้องยกขอมตขจรใจด้วย

การออกเดินทาง เมื่อเราทั้งสองได้รบคำสั่งและเตรียมตัวพร้อมแล้ว เราก็ได้ขอลงเรือที่จะพาเราไป เรือที่จะพาเราออกจากกรุงเทพฯ ฯ นั้นชื่อเรือ "เคต" ซึ่งผู้ชำนาญคนคงจะยังจำได้ ใน

เที่ยวถนนเฉยๆ เรายังได้กำหนดจะออกจากท่า (ห้างสดา) เวลาเช้า
ในวันที่ ๓๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ซึ่งเวลาที่กำหนดนั้นชกจะเป็น
เวลาไม่ตีเหมาสักหน่อย เพราะสมัยนั้นการคมนาคมยังไม่ดีสัก
แม่เพียงแค่ว่าทางสดา เช่นรถยนต์ไม้ เรือยนต์ไม้ ข้างตกของ
ใช้รถม้าสำหรับทางบก และทางน้ำใช้เรือกลไฟ ฉะนั้นท่านผู้ใหญ่
ในกระทรวงยุติธรรมจึงได้กรุณาอนุญาตให้เรารับรถของกระทรวง
ยุติธรรม (คนกวาดเท้า ซึ่งเป็นเรือกลไฟ) เป็นพาหนะที่จะพาเราไป
ตั้งเรือเต็ด และได้ส่งให้มาคอยรับเราที่ท่าไปรษณีย์ (หน้าวัดราช
บูรณะ) แต่มด เราทั้งสองก็ได้นัดไปพร้อมกันทันที เราได้ไปถึงที่นค
ตั้งแคบงมด ๆ พร้อมด้วยหีบมดของเราสองเล่มซึ่งเดินทาง แต่แทนที่จะ
ได้เห็นเรือจนทรรคช้อยๆ เราได้เห็นแต่เรือข้างจอกช้อย ๓-๔ ลำ และ
ภาพในเรือแสดงว่าคนแจวนอนหลับช้อย เราคอยเรือจนทรรคช้อยต่าง ๆ
แต่เรือจนทรรคไม้มา เวลาที่จอนเราทักท เราจึงคอยตักขึ้นใจไม่คอย
คช้อย และปลุกคนเรือข้างจอนช้อยของตง ว่าข้างให้ไปส่งห้างสดา ผู้ชาน
คงจะเอาได้ว่าเราทั้งสองก็จกเดินเพียงไรในขณะที่อยู่ในเรือข้าง เพราะ
เมื่อเห็นแสงระจอนข้างจอน คงกนาพกาตักปรากฏว่าทกนาพกาเคช
เกินกำหนดเวลาเรือชก เพราะหตทเป็นเวลานางเซชช เรือข้างจก
ดช้อยงไม่ได้เร็ว แต่ดกกระหนเมชไปกตทนาห้างสดา เรือชกได้
ออกจากท่าแล้ว และกำลังจะใช้จกทช้อยงไป คนเรือเห็นเราโบกไม
โบกมชเรือทกทชช แต่ปรดชชบนโตดงรบเรทกตทางเมชานนชช
เป็นชอนจกเราได้ชกเห็นทางไปได้ในชอนน แต่กด้วยคจกมกระทค
กระหอย เพื่อนฝูงและทกนทเคารททมคช ซึ่งกฤณามาคชชชชททชช

ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้พบประตอร์ชวยพรแก่เรา ส่วนเรือจันทรมันได้
ทอดานในภายหลังว่าติดแหงซ้อยในอู่อกไม่ได้จึงฉีกมัน

เรือเคตโตพาเราไปเปลี่ยนลงเรือใหญ่ที่ดังค โปร์ เรือใหญ่ชื่อ
Grosvenor เป็นเรือที่พระเจ้าเราไปจนถึงเกาะอังกฤษ โดยเราซื้อตั๋วไป
ทางเรือคตซอทาง ไม่ได้ไปทางบก เพราะเราไปกินโดยดำพั้งซึ่งคน
เท่านั้น ไม่มีใครที่คุ้นเคยกับการเดินทางกับไม่ได้ด้วย

ระหว่างเดินทาง เหตุการณ์ระหว่างเดินทางในตู้จะมีอะไรนัก
นอกจากจะกล่าวกันว่าข้าพเจ้าเป็นคนขี้นมาสดม เจ้าคุณมโน ๆ คน
คัน ๆ ไม่มา เจ้าคุณมโน ๆ จึงต้องรับหน้าที่แทนเพียงคอยช่วย
เหลือข้าพเจ้า ซึ่งเลขบจะกล่าวได้ว่า คตซอทางคตซอออกจากปากน้ำ
เจ้าพระยาจนถึงเมืองยิบรอลตา (Gibraltar) ข้าพเจ้าเฝ้าคนเรือ
นอกจากจะอยู่ที่เรือเดินอยู่ในช่องแคบ ฉะนั้นจึงนับว่าเจ้าคุณมโน ๆ
มีงานทำมากอยู่ในการรักษาของคอยปรนนิบัติข้าพเจ้า ซึ่งต้องนอนอยู่ใน
ห้องมากกว่าชนมาชาวบน แต่เมื่อยออกจากยิบรอลตาแล้ว เรือเข้าสู
มหาสมุทรแอตแลนติกและผ่านไปไบเบอซบัสเกต (Bay of Biscay)
ซึ่งทะเลมคดจนถึงเท่าหรือดังกล่าวที่เราไป จนกระทั่งเรืออยู่ในร่อง
คลื่นเราไม่เห็นอะไรทั้งดั่งช้าง แดะรดักเห็นนอนอย่างจำเราอยู่ระหว่ง
กำแพงหน้าต่าง ซึ่งอาจนับว่าระยะเช่นระยะที่หนักที่สุดของการ
เดินทาง เพราะนอกจากคลื่นแรงแล้วลมก็จกดด้วย มีอันจะเอาได้ว่า
คลื่นตนแรงจกเพียงไร เมื่อเรือถึงจึงรู้ว่าได้รวมประทานอาหารเรา
ซึ่งได้มีนมพอกันจานและถ้อยเดือนคก และขณะที่เราขึ้นหรือเดิน
บนคาตฟ้า เราจะต้องเกาะลูกกรงเรือหรือยึดเหนี่ยวถึงก้นกันเช แต่

เป็นการนำประหลาดว่าในตอนเช้าเราไม่มาคนเดียว ระหว่างที่
เรือโคลงเคลงอยู่บนคลื่นอันใหญ่ห้องของเบสซัพพิดเก ชาวเราไปนั่ง
โต๊ะรับประทานอาหาร และขึ้นไปเดินเล่นบนดาดฟ้าอย่างปกติ ส่วน
เจ้าคุณมโน ๆ กลับเป็นฝ่ายมาแต่ห้องนอนในตอนนั้น และชาวเรา
ก็ขอรบกวนให้เป็นผู้ปรนนิบัติช่วยเหลือเจ้าคุณมโน ๆ และไม่ว่าเจ้าคุณ
มโน ๆ ท่านหนักมาตอนในเบสซัพพิดเก แม้ฝรั่ง ๆ อีกหลายคนก็ไม่
มาในตอนนั้น ๆ ก็มามาในตอนนั้นเหมือนกัน ส่วนชาวเราไม่มา
อีกจนถึงเกาะอังกฤษ และได้รับคำอธิบายว่าเป็นเพราะร่างกายเคยชิน
โดยได้เมามาเสียมากแล้ว

ถึงเกาะอังกฤษ เรือ Gnelseau ได้พาเราไปถึงเมืองท่าซัมแทมป
ตัน (Southampton) เกาะอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๑๘๘๗
เวลาเช้าตรู่ (ก่อนสว่างฟ้าดอกร) เรือได้จอดให้คนโดยสารที่จะขึ้นบก
ที่เมืองนี้ ซึ่งรวมทั้งเราด้วย รับประทานอาหารเช้าคงแต่ขมด พอดี
สว่างเรือจอดเรียบร้อยแล้ว เจ้าคุณพรหมทัตศรีพดาส (แอดม
นิตราชนิก) ได้ลงมารับเราถึงเรือ โดยผู้ดูแลนักเรียนของกระทรวง
ยุติธรรม (Mr. E. H. Coombe) จดใ้มารับ เมื่อเจ้าคุณพรหมทัต ๆ
ได้พาเราขึ้นบกแล้วนำไปขึ้นนั่งในท้องรถไฟที่จะไปยังกรุงลอนดอนเร็ว
เรียบร้อยแล้ว เจ้าคุณพรหมทัต ๆ ก็ลงไปหาของเข้ารับประทาน และถึง
เราได้ในรถไฟแต่สองคน ที่รถไฟออกโดยเจ้าคุณพรหมทัต ๆ ยังหา
ได้กลับมาไม่ เราต้องคนรู้สึกอึดใจเพราะเกรงว่าเมื่อก
ลอนดอนก็ไม่รู้จะไปทางไหน แต่แม้จะได้ปรึกษาหารือกันแล้วก็ไม่เห็น
มีทางใดที่จะท่านออกจากกรุงลอนดอนไปรถไฟ ครั้นเดินทางมาได้สักหน่อย

รถไฟหยุดที่สถานีตามทาง นายสถานีได้มาบอกว่า เพื่อนของเราได้
โทรเลขบอกมาให้เราคงคอยอยู่ที่สถานีนี้ เราจะตามมารถเที่ยวหลัง
ซึ่งจะมาถึงเวลานั้น ๆ เราคอยดูใจตื้นน้อย และยอมปรับไปตามที่เขา
บอกทั้ง ๆ ที่ยังไม่วายหนักใจ ครั้นถึงเวลาตรงตามนาฬิกา นายสถานีได้
บอกไว้ รถไฟขบวนหนึ่งก็เดินเข้าสถานี และเมื่อรถหยุด เจ้าคุณ
พรหมทัต ๆ ก็กระโดดลงจากรถมาพบเรา และแสดงความดีใจที่มา
ชมรถขบวนก่อนไม่ทัน ทำให้เราตกใจ ตอนนั้นเราแฉะเสียไม่ได้ที่จะพา
กันชมรายการรถตรงต่อเวลาของรถไฟอังกฤษ และเมื่อพูดถึงหีบกระเป๋า
ของที่ติดไปกับรถขบวนก่อน เจ้าคุณพรหมทัต ๆ ก็บ่นรองว่าไม่ต้ง
เน้นห้อง และว่าของจะไปถึงบ้านเราก่อนเราไปถึงเสียอีก ซึ่งก็เป็น
ความจริง เพราะเมื่อเราถึงตอนนั้น เจ้าคุณพรหมทัต ๆ ได้พาเราไป
รับประทานอาหารค่ำและคุยอะไร ๆ นิดหน่อย แล้วพาเราไปส่งบ้าน
เจ้าของของเราทุกชั้นได้ไปคอยอยู่ในห้องของเรา โดยเรียบร้อยทั้งต้อง
คุณ เหม่อนว่าเราคงต้องไต่ถามเหตุการณ์ในการเดินทางของเราไปอีก
ตอนหนึ่ง

ในอังกฤษ เมื่อถึงตอนนอนเรียบร้อยแล้ว คือไปเราก็กาง
เริ่มดำเนินการศึกษาจนเป็นผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย โดยไม่มี
เหตุการณ์อะไรที่น่าจะนำมาเล่า นอกจากว่าวันหนึ่ง ขณะที่เราไปนั่งฟัง
เด็กเซอรัท โรงเรียน เมื่ออยู่เป็นลักษณะที่แรมเรียนใหม่แฉะยาก ทั้ง
ไปถกครกพูดเรื่องจนฟังไม่ค่อยจะเข้าใจและจุกไม่ทัน เจ้าคุณเมโม ใน ๆ
ไม่พอใจใจเต็มที่ เมื่อฟังเด็กเซอรัทไม่ได้ประโยชน์เช่นนั้น เจ้าคุณเมโม ใน ๆ
ได้ใช้เวลาแต่งกลอนกล่าวขอญถึงครูที่กล่าวถึงสอน โดยไม่ทำให้เข้าใจ

แต่ดูเด็กต่างด้าวคริสตชน ๆ ทุกคนซึ่งเป็นคริสตชนในโรงเรียนของเรา เมื่อ
แต่งแล้ว เจ้าคุณมโน ๆ ได้สั่งให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายานครูผู้ถือวาจา
ความทุกข์ต่างในคำถ้อยนั้นได้แต่งถึงลักษณะของครูแต่ละคนอย่าง
ถูกต้อง ซึ่งทำให้เห็นภาพของครูได้ทุกคนทีเดียว ข้าพเจ้าคงได้ขอ
เก็บรักษาไว้เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงครูของเรา แต่นอกจากนั้น ข้าพเจ้า
ยังเห็นว่าคำถ้อยที่แต่งขึ้นไม่ละเอียด เป็นคำถ้อยที่น่าฟังพดลขยิบ ยิง
เมฆระดงจาเจ้าคุณมโน ๆ ได้แต่งโดยกระทัดรัด ไม่ได้นึกหรือครึก
ครวญมากนัก ถึงยังทำให้เห็นได้ว่า เจ้าคุณมโน ๆ น่าจะเมตตาได้อย่างต
แต่สักคนหนึ่ง ถ้าหากจะใส่ใจในทางนั้น

ข้าพเจ้าอยากจะมาเล่าคำถ้อยของเจ้าคุณมโน ๆ มาเขียนลงไว้
ทั้งหมด แต่เกรงว่าจะเกินกว่าที่พิมพ์แล้ว จึงขอแบ่งมาเล่าแต่เพียง
ตอนเดียว ซึ่งแบบคำถ้อยถึงครูคนหนึ่ง และเป็นคนสุดท้ายที่กล่าวถึง
ครูคนนั้นชื่อ A.F. Topham ซึ่งเป็นครูที่สอนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา
เจ้าคุณมโน ๆ ก็พอใจมาก เพราะฉะนั้น คำถ้อยของเจ้าคุณมโน ๆ
ที่กล่าวถึงครูคนนั้นจึงเป็นคำชมเชยอย่างเต็มที่ และแนบให้พรด้วย
นิตยนิรมิตว่า

“พ่อคุณแม่หมั่นคิดถึงประเสริฐคุณ เป็นตพคุณความชอบในหมู่เรา
สอนกตพดลขยิบไม่ตดเคว ไม่นมเนาของกตถาว์วราศ ไมตงตงกตพททา
บ้านุ ไม่นทรวุเบบยพเบบยทพดลขยิบดี ตระนุดระนุดมพรอมพวงยงผู้ค
ขอให้ศรัสุรสิ่งดีดเคเรญเทอญ าร”

ถลับบ้าน เมื่อกรศึกษาของเราเจ้าเรจเรยบวิชัยตามคตวาม
คองกาวของทางการกรทรวองยุคคตวาม คือได้รบประธาสนับบคตวาม

เนติบัณฑิตของอังกฤษ ซึ่งได้รบเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๕๒ ครั้นรุ่งขึ้น
อีก ๒ วัน คือ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๕๒ เจ้าบ่าวหน้ากบฏ คราวนี้
รู้สึกความความชำนาญในการเดินทางขึ้นแล้ว จึงตกลงกันกลับทางบก
มาลงเรือที่ซาด ทงนี้เพียงจะได้ใช้เวลาให้เร็วเข้า เพราะกระทรวง
ยุติธรรมต้องการให้รีบกลับ กับทั้งจะได้มีโอกาสเที่ยวชมเมืองต่าง ๆ
ในยุโรปที่จะได้ผ่านไปด้วย

การไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ กับเจ้าคุณมโน ๑ นั้น จะว่าสำบายก็สบาย
จะว่าไม่สบายก็ไม่สบาย ทว่าสำบายก็ลือ ข้าพเจ้าจะไปทางไหน ไปต
อะไร ก็แน่นอนได้ไปตามความประสงค์ของข้าพเจ้าทางนั้น เจ้าคุณมโน
ไปด้วยทงนั้น เป็นอันไม่มรดกขอย่อย ส่วนทว่าไม่สบายก็ลือ ข้าพเจ้า
คงมีความหนักใจ ต้องคอยสังคองตรวจดูสมุดแนะนำเที่ยว (Guide
Book) และสอบถามใคร ๆ ว่าควรจะไปต่อไรที่ไหนบ้าง เพราะ
ในเรือนเจ้าคุณมโน ๑ ไม่เอาธุระเลย ไปไหนก็ไปด้วย เขาชนกับอก
ไหวเท่านั้นว่าฉันจะไปไหนกัน

ในระหว่างเดินทางกลับนั้น มีเหตุการณ์ที่ของผจญด้วยกันชก
ตอนหนึ่ง คือเมื่อมาพักเที่ยวที่เมืองโรม ประเทศอิตาลี เราพากัน
ไปชมพระราชวังวาติกัน (Vatican) ซึ่งระเบียบให้เข้าชมได้โดยเสีย
ค่าธรรมเนียมตามที่เขากำหนดไว้ เมื่อเราได้เสียค่าธรรมเนียมขอตัว
เข้าไปแล้ว เราก็ก้าวไปชม และเมื่อมาทางเดินไปได้ถึงไหน โดยไม่มี
ใครห้ามปราม เราก็ก้าวเดินเข้าไป เราได้พากันเดินเข้าไปถึง
ชั้นในของพระราชวัง ซึ่งอันที่จริงตรงประตูที่จะเข้าชั้นในนั้น ควรจะ
มีทหารยามคอยห้ามไม่ให้คนเข้า แต่ชั้นแรกที่เราก้าวเดินผ่านไปทหารยาม

ฉันไม่ขยี้เขี้ยวจางฉันไป ครั้นเขาไปไหนขยี้กพบทหารยามชก
ชนหนึ่ง ทหารนั้นทักเขาและพูดกับเราเป็นภาษาฮอลันดา เรา
จึงต้องไม่เข้าใจคำพูดของเขาเลยแม้แต่สักคนละตรงคำ เราไม่ความ
ควรหนักอกใจ เพราะท่าทางของเขาทำให้เรารู้สึกว่าเราได้ทำผิดอะไร
สักอย่าง แต่เราก็ไม่เข้าใจคำพูดของเขา จึงรู้ไม่ได้ว่าเราได้ทำผิดอะไร
และเราก็ไม่อาจพูดอะไรให้เขาเข้าใจ ได้แต่พูดขอขมาให้เขาเถิด เขา
เห็นหน้าแดงท่าทักบอกให้เราตามเขากลับมายกมา พอถึงประตูเราควร
จะถูกห้ามซึ่งควรจนมทหารยามประจำขยี้ ทหารนั้นในทพารามาได้
ลงแดงกบขามทปรีต แสดงความเมตตาของยามนั้น ทำให้เรา
ค่อยหายตกใจ แล้วเราก็กลับออกจากพระราชวัง ค่อยมาตั้งตามผู้
รู้โลกความว่า ชนในทที่เราเข้าไปนั้นเป็นทปรีตของ Pope ซึ่งใคร
จะเข้าไปไม่ได้นอกจากผู้จะไปเฝ้าโดยได้รับอนุญาตพิเศษ

ในการเดินทางกลับประเทศไทยเรามาถึงเรือที่ Naples เรือที่
กลับชื่อเรือ Goeben และมาเปลี่ยนลงเรือเดลกดังกไป เรือเดลกมา
ถึงปากน้ำเจ้าพระยามื่อเดือน ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เรือเดลก
ต้องหยุดอยู่ที่ปากน้ำ เพราะคนกรุงเทพฯ ในเวลานั้นยังไม่รู้ แต่
โดยความเซ่งเฟื่องของเพื่อนฝูง เราได้ตั้งเรือไฟเดลกมาลงบ้านในคลองคก
ราวที่ ๓ ของคลองนั้นเอง ถึงเรือเดลกขึ้นมาเทียบทักชนเรา เพื่อนฝูง
ก็พากันไปรับทักเรือกก็ออกไปอีก เป็นอันว่าทักเวลาไปและเวลากลับ
เราไม่ได้รับคำอวยพรหรือการต้อนรับแต่แสดงความยินดีของเพื่อนฝูงและ
ผู้รอบพอกันเคยเลย

อวสาน การไปเมืองนอกของเจ้าคุณม ไท ๆ กับข้าพเจ้าก็จบ
อันสิ้นสุดด้วยประการฉะนี้ ทักที่ได้เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลด้วยมกน

ไป ฝ่ายอินทราชนและอุปลักรรทังปวง ตลอดจนได้มาญกับเหตุการณ์
บางประการพร้อมกันดังกล่าวข้างต้น นับได้ว่าเจ้าคุณเมโน ๑ ได้เป็น
เพื่อนร่วมชีวิตกับชาวเจ้าคุณหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อได้รับข่าวมรณะของ
เจ้าคุณเมโน ๑ ก็เป็นธรรมดาที่ชาวเจ้าคุณจะเวทนาเสียใจซึ่งความปรี๊ดโยศ
โศกสลดอย่างสุดซึ้ง ชาวเจ้าคุณจึงจัดพิธีฐาน ๑๒ ให้คุณพระ
รัตนตรัยและตั้งสักการะที่ทรงปวง จึงช่วยคุ้มครองปกป้องดวงวิญญาณ
ของเจ้าคุณเมโน ๑ และนำไปสู่สุคติโดยบริบูรณ์ในอันปรายภพนั้น
เทอญ.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

๒๖/๕/๒๓

ด้านหนึ่งแห่งชีวิต

ของ
พระยามโนปกรณนิติธาดา

ข้าพเจ้ารู้จักเจ้าคุณมโน ๑ มาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ก็ได้
มีโอกาสรับราชการร่วมกันอย่างใกล้ชิด

ภายหลังที่สามเณรราชครูได้ประมุขเลือกเจ้าคุณมโน ๑ เป็น
ประธานคณะกรรมการราษฎรตามรัฐธรรมนูญชั่วคราวแล้ว เจ้าคุณ
พหล ๑ ได้แนะนำเจ้าคุณมโน ๑ ให้บรรดาทหารต่าง ๆ รู้จักคุณทั้งนาม
ทูลเกล้าฯ พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าคุณพหล ๑ อธิบายว่า ที่ใดเลือก
เจ้าคุณมโน ๑ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ก็เพราะได้สดุดีของกิตติคุณ
ประวัติของเจ้าคุณมโน ๑ เป็นเวลาช้านาน เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความวิริย
อุตสาหกิจต่อหน้าที่ มีความกล้า และเป็นที่บุคคลทั่วไปเคารพนับถือ
ข้าพเจ้าเองก็เห็นพ้องด้วยกับคำกล่าวของท่าน และเมื่อได้รับราชการรวม
กันมาอย่างใกล้ชิด ก็ยิ่งทำให้มองเห็นถึงคุณพระเจ้าคุณพหล ๑ ว่า
สำคัญชน

เจ้าคุณมโน ๑ ได้ศึกษาวิชาจากประเทศอังกฤษ ความวิริย
อุตสาหกิจ ถึงสามารถเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ราชการทั้งในทาง
ปฏิบัติและในทางทฤษฎี ตลอดจนระยะเวลาที่เจ้าคุณมโน ๑ ได้รับ
ราชการมาเป็นเวลา ๓๐ ปีเศษ ก็ไม่เคยมีคำกล่าวหาว่าไม่ซื่อตรงต่อ
หน้าที่ ครบถ้วนซื่อสัตย์ ความในคดีทั้งไทยและต่างประเทศ ก็พอใจ

คดีของคุณไปตกอยู่ในมือเจ้าคุณมโน ๆ เพราะแน่ใจว่าจะได้รับความ
 ยุติธรรม ส่วนความกล้า ก็เป็นที่ทราบกันว่าไม่ว่าทางที่จะไปใช้สิทธิพล
 บังคับให้เจ้าคุณมโน ๆ ทำอย่างไรก็ไม่ได้ เงินได้แต่จะนำไป
 ตามความคิดเห็นของท่าน โดยแท้จริง นอกจากนั้น ข้าพเจ้าใคร่จะ
 กล่าวต่อไปว่า เจ้าคุณมโน ๆ เป็นคนไม่ถือตัว จึงเป็นที่รักใคร่แ
 นับถือของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และความจริงเมื่อคนเปลี่ยนแปลงการ
 ปกครองนั้น เป็นเวลาห้วงเดียวหรือสองปี เหตุการณ์ขณะนั้นไม่เคยมีมา
 ก่อนในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ฉะนั้น ที่เจ้าคุณมโน ๆ สามารถ
 ประคับประคองให้ประเทศเราพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ทั้งภายในและ
 ภายนอกมาได้ ก็นับว่าเป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างสำคัญ ซึ่งเมื่อ
 ห่างจากเหตุการณ์มาแล้ว เราก็นึกจะลืมเสีย ฉะนั้น ที่รัฐบาลทำค
 ำใหม่ทางการ ก็เป็นการรับรองคุณความดีของเจ้าคุณมโน ๆ อยู่ใน
 การกระทำนั้นแล้ว ผู้ที่บัญญัติมาตรา ๖๖ นี้ขึ้นมานั้น มิใช่มาด้วย

พระยาสุวิสารวาจา

๒๓/๒/๕๕

สารสินสมเด็จ

วังวรดิศ

วันที่ ๒๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทอด ฝ่ามเด็จพระนริศ ๑

เรื่อง เรือกง หมอมนไดพิจารณาคุณบตแพเรือของเจ้าฟ้ากัฎ
กาทนเรือกรบจนแก้ตั้งคเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. เรือคน เป็นเรือกงออกชื่อได้ ๕ จำ คอ เรือครุฑ ๓ เรือ
หงส์ ๓ เรือศรีสมรราชย์ ๓ เรือโลงสมมุข ๓ ซอนพองเห็นจวนเรือกง
นนมไรนตเรือจาทดถายเป็นทงเทรียมหงอน เพราะนบเรือครุฑ เรือ
หงส์ อยู่ในพวกเรือกงเหมือนกัน

๒. เรือชัย มกรทงเต้า ตรงกับเรือคตทหน้าแต่คจุนนเอง
แต่ในคตจุนนจะเป็นเรือเรียนทงตถายเทรียมหงอน เหมือนกับเรือชัย
เห็นทวด ทดางทอง ทุดจุนนทงทมหหรืออย่างไร

๓. เรือเต้าแดงยากร เป็นเรือรบตั้งชื่อ ระบุชื่อไว้ว่า

ราชดีห์ (ใหญ่)	ฝ่ามุนายก
ครวดีห์ (ใหญ่)	ฝ่ามุนพระกตาทอง
ราชดีห์ (น้อย)	พระยามหาอำมาตย์
ครวดีห์ (น้อย)	พระยาขรรคนไตรโลก
ม้า	พระยาราชนกุต

ตั้งที่	ตรงตราช้างหน้ามณฑลราช (แต่ถ้าไม่ เกณฑ์เอาไปตามแต่เจ้าพระบาท ไม่ อยู่หน้าพระนคร ส่งตั้งอยู่)
นาค	ตรงตราช้างหน้ามณฑลราช
มังกร	สำหรับตำแหน่งไหนยังคิดไม่เห็น (บางที่จะเป็นกรมท่า)
เตียงผา	พระยาเทพอรชุน
นกอินทรี	ไม่ตรงกับตำแหน่งไหนอีก (หรือจะ เป็นกรมวัง ข้าราชการ นนทบุรี)

ขอให้ทรงพิจารณาตลึงเหตุตลึงผล

๔. เรือรบ ในบทเห่า บั้งซง ตแปลก้อย น่าจะตรงกับเรือ
ที่เขามาใช้เป็นเรือตลึงทุกอนัน ในสมณันใช้เป็นเรือแข่ง จึงเรียก
เรือรบ ความตลึงตลึงขอได้โปรดทรงพิจารณาตลึงด้วย

กรมมัครแล้วแต่จะโปรด

ด.จ. ๒๖ ๒๖ ๒๖

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบตลึง สมเด็จกรมพระยาดวังราชานุภาพ ทราบหน้าพระบาท
ดวยพระหัตถ์ตลึงตลึงเรือแข่ง ซึ่งปรากฏในบทเห่าเรือของ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ตั้งปัญหาเป็น ๔ ข้อ ขอบถวายพยากรณ์ตามปัญหา
ต่อไปนี้

ข้อ ๓ คำว่า "เรอคน" และ "กึ่งแก้ว" ก็นั้นเพราะแต่เรอ
รัตนพิมาณชัย อันกล่าวในโคลงนั้นแต่เพียง เพราะบทที่เรอคนตนบท
แต่งเป็นกาพย์ทอลีอง "ทรงเรอคนงามเนตรฉาย กึ่งแก้วเพรวพรต
ราย" น้อยโคลงตรงที่ว่า "ทรงรัตนพิมาณชัย กึ่งแก้ว" เพราะฉะนั้น
จึงฟังเขาเป็นยุคใดแต่เพียงว่า เรอรัตนพิมาณชัยนั้น เป็นเรอพระทนต์

ส่วนบทที่ของน่านนั้นแต่งดั่งใจ ตั้งชื่อว่า "นาวาแน่นเป็น
ชนิด ดวน รูปดัดดั่งเงินยากร" จะฟังว่าเรอพระทนต์ไปอยู่ใน
ใด ต้องเป็นเรอเงินยากร ดวน แต่เมื่อตรวจจริงจึงเขากเห็นต่าง
ไป ไป เรอครุฑ เศษจอมแต่เรอเงินยากร แต่เมื่อก่อนเรอ
พระทนต์ด้วย "พลพายกรายพายทอง" คำนี้ชื่อว่า เป็นเรอพระทนต์
เรอ (ไทร) ธรรมะ ถ้าเปลี่ยนชื่อก็จะชื่อว่า เป็นเรอหนาราชดี
"จตุรมุข --- ม่าน กรงทอง --- หลงคาแดงแย้มมกร" คำเหล่านี้
ชื่อว่า เป็นเรอพระทนต์ เรอธรรมะชยมีคำว่า "เศษจตุร" กับเรอ
ไทรธรรมะ ถ้าหากเรอไทรธรรมะเป็นเรอหนาราชดี เรอธรรมะชย
ก็จะคงเป็นเรอหนาราชดีไรทศลายกน จึงจะเขาค้นได้ เรอหงส์เศษจ
มแต่เรอพระทนต์ แต่ก่อนเห็นจรมเรอเงินยากรด้วย เพราะทพพิ
ภณชาติถานได้หัวเรอหงส์เศษจมาไว้หัวหนึ่ง ดั้นเป็นเรอหงส์เศษจยากร
อันเชิงกลอนนั้นเขื่อนว่าไปตามกลองปาท จะยึดเขาเป็นหลักฐานจริง
เห็นไม่ได้

ข้อ ๒ เรอชัย มกระหงส์เจ้า เป็นเรอตั้งแน่นอน แต่ที่ชื่อว่าเรอ
ชัยนั้นดังด้วยชื่อว่า จะเป็นเรอชนิดใด ตามที่เขาใจกันอยู่เวลานั้น

เรือชนบทหมทอนทอตั้งตั้งชนไปบนงอน ถ้าชนบนเรือก็จะเบนเรือ
 ชนตโต เรือชนกับเรือก็จะชนกันอย่างไร ได้คนความนานแล้ว
 กยงหาพบหุดฐานที่แน่นอนไม่ เรือหงัดเรียกว่าเรือชยงัพรรณหงัด
 กน แต่อย่างไรก็ แต่เรือตั้งจะเบนเรือของชนตมทอนทอตั้งเบน
 งอนกไมทอชอง เรือชนกเห็นหาทอทอของ กยงมเห็นเบนตอชยงัชย
 พวกรเรือชกพรพาดวงในกเบนเรือชอง ถ้าเรือตั้งรอนชกเบนเรือชอง
 เดียดวยกจะงามเดี คกจาเบนเรือชองปนเรื่อไม่ ฉนณชฐานจาเด
 กอนจจะมเรือ ๒ ดำรบ เบนเรือชองดำรบ ๓ เบนเรือไม่ดำรบ ๓ เวลา
 ปกตทรมเรือไม่ เรือชนาเรือตามกใช้เรือไม่ เวลาเผอพระเกียรติยศ
 ทรงเรือชอง เรือชนาเรือตามกใช้เรือชอง ทมประปนกันเบนเรือไม่
 บารเรือชองบ้างชยงัทกฉนนี้ เจ้าใจจาจะเป็นตอชยงัความเดียมพรม
 ฉนเมื่อประกาศอ

ขย ๓ ตามพระประดิ่งคทจะทรงจลเรือชกถา ให้ได้กับควา
 คาแห่งมคจเจ้าชององประจันน เห็นจาไปไม่ใหอ จจะได้กแต่บวงฉง
 เพราะเรือชงัดศวมเห็นจจะมทมาเบน ๒ ทาง มาทางเขมรทาง ๓ เช่น
 มรูปนตลกปรากฏอชยทปราธาทพระนศรจค ฉนเบนรูปหนาทงัด ทพานาค
 ทนาทวามังกร เป็นศน ทาคอชไมนาคามทมายอไร นศกจากเพอ
 ความงามแทนม กมมาทวงแบบชนเดือชกทาง ๓ ทาเป็นศรจาเครื่อง
 ทมายประจำศอชยทรด ซึ่งเขานาไปกมรด เขามาทากกับเรือ เช่นเรือ
 เณนามคทระทรองมหาศไทยทาเบนรูปปราศลัทธิ เรือเณนามคทระทรอง
 ถลาใหม่ทาเป็นรูปศลลัทธิ ฉางทศกศนนถลาศอเณนามคคมีคตามเดศศ
 เรือชเห็นจาไม่ได้เขารว ททอชงอชงเณนามคคมีคตามเดศศ เช่น

เสนาบดีเวียงคองอุยรทกษาพรหมศรี ก็เกณฑ์เขาแต่เรือไปเพื่อความ
 สัมพรพร้อม ไครจะคุมไปก็ได้ ตกเป็นอันว่าภายหลังอันหมอกฐานหมก
 ทำไปไม่เป็นหัวเป็นเท้า เว้นแต่ควรมีดาเดยอกทำชาชนแบบค เพราะ
 ฉะนั้นในที่สุดจะคิดคำนวณว่าเรืออะไรเป็นของ ไครนั้นเห็นจะไม่ตก
 ข้อ ๕ เรือ๑ ตามที่เขาใจกัน จุดเป็นเรือกลาง วิวในชาย
 ขวา วิวนอกซ้ายขวา วิว หมายความว่า เป็นเดินเป็นสาย หลายเส้น
 หลายสายเรียงขนานกัน บรรดาเรือทุกลำที่ของเกณฑ์เขากระบวน
 แดงเขมเรือรทงต้น และเรือในกระบวนโดยมากก็มีประจำเรือ
 คงแต่เรือพระที่นั่งเป็นต้นลงไปก็เคยง ถ้าเป็นเรืออย่างห้องมทอนสูง
 เบื้องบนก็มีธงพุดทวย ถ้าเป็นเรือรบปลัดก็มีธงเตท่าย แต่บรรดา
 เรือแรงกับกบของพายุกกล้า เพราะฉนั้นก็พอสมกับคำที่ว่า "เรือร
 ทิวของชังชน" ได้ยั้งแล้ว

ศอรัณิศอรแล้วแต่จะไปต

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล ถิ่นใต้จกรมพระยาจักรงราชานภาพ ทรงบถาพระบาท
 เมชได้ทำหนังสือเรื่องเรือกวายแดงอันกรั้นมาได้ว่า คำว่าเรือ
 เพชรพวงพวยหยาศราเรือในแผ่นดินพระนารายณ์มชยี่ ข้าจุตชอบเขา
 ความมรัจรงจได้ ตกฉาเหเรือซึ่งแต่งไปตามคดของปาก จึงได้ไปคิด

ตามมา บคณกโตมาแต่จ ฆอปรรทณเจดถวรกก่อนแต่จระคณนทก
ผลทตรวจได้ส่งมาถวยทหตั้ง เพื่อเปรียบเทียบกบทุกแต่จ โดยเดา
คจรมคจระแต่จแต่จระ โปรต

พร

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท
เกล้ากระหม่อมขอถวายจดหมาย ขึ้นได้บันทึกจากวังกระบวน
เพชรพวงพยุหยาตราเรือครึ่งแผ่นดินพระนารายณ์ มาให้ทราบฝ่าพระ
บาท ตามที่กราบทูลไว้แล้ว ยังได้ตรวจของเขาในเรือเทียบกับ
กระบวนเพชรพวงนน ทาบนทกเป็นค่าแปลเพื่อชงนชกนระบบทง
ถวยมาด้วย ทงจว่าต่างทจะเป็นประโยชน์ตอองกับพระประดงค่าง
คจรมคจระแต่จแต่จระ โปรต

พร

x x x

พยุหยาตราเพชรพวง

ได้ตรวจวังกระบวนเพชรพวงพยุหยาตราขดมารศ ครึ่งแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ หมายทจระดงเกดได้คอง
คจรมคจระแต่จแต่จระ โปรต

พวกเรือกเดียวจนเรียกจว่าเรือกงมน ครึงกระบนเรียกจว่าเรือกน ^{ตั้ง}จน
 เรือกงมน ครึงกระบนไปตักขยแก่เรือกาหนาเรือกพระทง ซึ่งเคย
 นตงพระชย คงฉาโคโร หรือพานพมคอกไม้บนน จมทอดยจ่าเรือก
 คอถนกลโต ทงนคคองกบแบบเด่นทง หนวรดเขาเซ็คควเด่นาน่า
 เรือกจาดง จ่าทงดง คงแปดจ่าทง หนงดงทงทงา เรือกดงเรือก
 หน่า เดือดงเด้าทงา

ทุกถน ถ้าเรือกจ่ากระบนพหยาตราแล้ว ย่อมเข้าใจกนจ่า
 แท้ ๕ สาย กระบนเพชรพองครึงกระบนนคค ๕ สาย แต่เป็น ๔ สาย
 อยู่ชวดคองโคดเรือกพระทงทงานน ไม่คตอดตงกระบน จ่าโดยดะเพาะ
 แล้ว กระบนพหยาตราเพชรพองครึงกระบนจางรอนเป็น ๕ สาย
 จ่ายคดางเบนรือเรือกพระทง คอจจะเรียกจ่าสายพระราชชาน สายใน
 ช่ายชวาเบนรือเรือกแท้ คอจจะเรียกจ่าสายคู้แท้ สายนคกช่ายชวา
 เบนรือเรือกน คอจจะเรียกจ่าสายกน

ระเบียบกระบนนจคแบ่งเป็น ๕ คอง ตอนหน่าเรียกจ่ากระ-
 บนนคกทง (ได้แก่ทหารคองนค) จิตเข้าไปเรียกจ่ากระบนใน
 หน่า (ได้แก่คองทหารรักษาพระองค์) คองคดางเป็นกระบนเรือก
 พระราชชาน คองหลังชันในเรียกกระบนในคอง (ได้แก่คองทหาร
 รักษาพระองค์) คองหลังชันนคกเรียกจ่ากระบนนคกคอง (ได้แก่
 ทหารคองนค) ทง ๕ คองน นเรือกประคคนทุกคอง

ทงจจะพรณนาลงเรือกกระบนโดยดะเขียด พอคอจแต่ทจจะพง
 จ่าเห็นยก

กระบวนนอกหน้า มีเรือพิฆาต ๓ คู่ โนมซอ พดขุ่นศาลง
 ประจำ ๖ ลำ ชนเรือพิฆาตหน้าปรางจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ
 ถัดมาเป็นเรือแตร ๕ คู่ หรือทุกลำ แต่ไม่จำตัวผู้จะตบ จะ
 จดแค่ชื่อผู้ประจำลำ คือ

คู่ ๑ ฉิ่งเพชรน้อย (ชาย) ฉิ่งนครินทร์ (ขวา)

คู่ ๒ พญาพระราม (ชาย) พระยาเกษมดี (ขวา)

คู่ ๓ หลวงทองดี (ชาย) พระโสดก (ขวา)

คู่ ๔ พระยาราไชยสงคราม (ชาย) พระฉนมัคคบาท (ขวา)

คู่ ๕ พญาจตุร (ชาย) หลวงศรียศ (ขวา)

เรือชนปรางว่าอย่างง่ายก็คล้ายเรือชัยโกดณ หวดท้ายเรือชนดาหน้า
 ยงมเรือเดี่ยวชยานสด เรือเดี่ยวคาร์ณต้นเรือ เป็นคืออย่างคู่ได้ลุยเดดาน
 ถัดมาเป็นเรือชัย ๑๐ คู่ จะบอกชื่อเรือและชื่อกรมของประจำ

คู่ไปน

คู่ ๑ ศาสดมชัย เทพเพศวร (ชาย) ชนัชฉาง ชรณเพศวร (ขวา)

คู่ ๒ สพรณศาว ไทญช้าย ชัยวันช ไทญชวา

คู่ ๓ ชัยจรพาฐ น้าช้าย ชัยฉคองวร น้าชวา

คู่ ๔ ชัยภุชง ช้างช้าย ชัยภุชณะ ช้างชวา

คู่ ๕ ชัยชยานทิพ หลวงศรี- ชัยชริการ หลวงเทพ
 กดำมุกต์ ฉင့်ดีช้าย ฉင့်ดีชวา

คู่ ๖ เกศภุชชัย พญาราม- ชัยผู้เลิศ พญาพิชัย-
 คำแหง ฉาฉ้าช้าย ฉงคราม ฉาฉ้าชวา

- ค. ๒ นกขมิ้น
- ค. ๓ นกหัวหิน
- ค. ๔ นกเทศ
- ค. ๕ นกทองขนดง
- ค. ๖ ซิ้งหีโต
- ค. ๗ กิเลน หวดงสีกรง้าแดงรม (ซ้าย)
หวดงสีกรง้าแดงฤทธิ์ (ขวา)

ช้างห้าหกเห่า

ตำรวจ

- ค. ๘ ซิ้งหี
- ค. ๙ นาค
- ค. ๑๐ นาคสามเศียร
- ค. ๑๑ เทว ซีนาคองกร (ซ้าย) นาคเทว (ขวา)
จมนศรีธรรม จมนเพชรภักดี

กรมอะไรไม่ทราบ

- ค. ๑๒ ครุฑคู่
- ค. ๑๓ เบนเรือประตุนาชนใน คันกระบวน
- ค. ๑๔ ชัยรัตนพนา พนตา
- ค. ๑๕ ชัยบวรสังคีต พนตา
- ค. ๑๖ ตำรวจใหญ่ซ้าย
- ค. ๑๗ ตำรวจใหญ่ขวา

ค. ๑๘ องคตแคว้นนาคสามเศียร

ค. ๑๙ มา นเรือโถมคยาขัณฑ์สาย

ค. ๒๐ นอก เบนเรือกันอก & ค. คอ

- ค. ๑ เกณฑ์หุดอย่างฝรั่ง
- ค. ๒ ช้างดำเศียร
- ค. ๓ ตำรวจใหญ่

เรือใบมตยาน ไนตบเปิดวาทิง ยาคชนายาเรียนทอ รูปรางอย่าง
 เรือคองทองนนิ แต่เรือคองเดยอนทอปลัดทอง อย่างทอทองเขยอนนายา
 เขยเห็นมออยู่ที่ตุนกุกัดเกา ๆ นาง เป็นเรือประจายศพระราชาคอง
 ๑๒ เรือประคองตงชนไนไป เป็นกระบวนไนหลัง ด้ายกตางมี
 เรือพระทงเงอชยเรียงกน ๒ ตา คือ

๑ เรือพระทงกรมพระราชองบวร

๒ เรือพระทงเจ้าตางกรม

ด้ายไนซ้ายขวามเรือรูปตั้งตัว ๓ คู่ คือ

คู่ ๑ มกร พระอินทรรักษา (ซ้าย) พระพรหมสุรินทรว (ขวา)

คู่ ๒ นาคดำมเคียร ซอยนาคกบองรัตน นาคจักรคทาขรทอง

จมนัดมอโฆราช (ซ้าย) เจ้าหม่นเวียงกรม (ขวา)

คู่ ๓ สิงห์โต ไนบชกกรม

กอนมตงเรือรูปตั้งตัวอีกคู่ ๓ เป็นเรือประคองตงชนนอก กน
 กระบวนไนหลังกับกระบวนนอกหลัง คือ

มานอชย ทมนศรีสังเทพ (ซ้าย)

เตียงมานอชย ทมนนรินทร์เสน (ขวา)

๑๓ เรือประคองตงชนนอกกตงกระบวนนอกหลัง มีเรือแซ่ ๓ คู่
 มีเรือพวาค ๒ คู่ ไนบชกกรมประจำตา เป็นต้นกระบวนแทน เป็น
 เรือ ๑๑๑ ตาดวยกน

๑๔ ดังเกตได้จากไนวัน ตาเรือชนัดตมทอนทอคองตั้งชนไปเป็น
 กอนนนิ เรียกชื่อเปิดชนตามชนเรือคองเดย เรือพระทงเรียกดาเรือกน
 เรือทงเจานายแองเรือประคองเรียกดาเรือเชกชย เรียกจาราชการเรียก

เรือชัย เรือรูปสัตว์เป็นตราแม่ตราขลุ่ยใหญ่น้อย ขลุ่ยใหญ่ใหญ่
 น้อยใหญ่ใหญ่ เติงฉาใหญ่ใหญ่ รวมแปดลำเท่านั้น นอกนั้นไม่มี
 ความหมาย เรือหงส์กระเบนเรือพระที่นั่งหรือเรือรูปสัตว์แต่ฉะฉาน
 ก็ไม่มีในกระบวนนี้เลย

ซึ่งในระบอบกระบวนเรือคองทเรือขงเบ็น ๕ ลำขงหมมาแฉงเตน
 แฉงบนตาหงคอง

คำทบทปลาดายเนน คตขงเตย

วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

x x x

แปลเรือขงเจ้าฟ้าอรรมณิเบศร จัดเป็นกระบวน

“นาวาแม่เบ็นขงนัต ล้วนรูปสัตว์แต่ฉะฉาน” ความว่าเรือ
 กระบวนแต่ฉะฉาน มากไปคองเรือรูปสัตว์เป็นหมอด
 หมุ่เนน

“เรือขงทวขงดัดอน ฉ่าครดขงครนครนฟอง” ความว่าเรือ
 เรียงเบ็นรวงเทนขงดัดอน กักกขงทวงนาเบ็นคอง

“เรือชัยใจขงฉง รอดเรือขงจริงขงฉงฉงฉง ฉะฉงเจ้าเร้าระดม
 หมุ่ทายเบ็นเตรคอง” เรือชัยขงฉงฉง กะทงเจ้าหม
 ทายพายไปเบ็นคอง ฉงฉงขงราชการกรมต่าง ๆ ฉง
 ประจาดำ มจคตมกเบ็นทศุค

เรือพระที่นั่งถึง อินชอวา รตนพนาสมัย เป็นเจ้าทรง
 "สุวรรณหงส์ทรงพหอย" เรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์เป็นเจ้าทรง
 "ธรรมนุชต์ตัน" คือเรือพระที่นั่งถึง อินชอวา ไกรสรมา
 "ธรรมรัชย์ไกรถาญแก้ว" คือเรือพระที่นั่งถึง อินชอวา
 ธรรมรัชย์
 "เรือบเรงเคียงคู่จ" ทรงตั้งถ่านนเดินเรือคู่กัน เป็นเรือ
 เจ้าทรง

หมตชอเตาน

ตำแหน่งปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๕

* * *

ตำแหน่งปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๗๕

กราบทูล อัมเด็จพระมหาค้ำจรวงราชานภาพ ทราบฝ่าพระบาท
 เกิดการหม่อมพบบ้างหมายรับสั่งเรื่องยกประเทศพระราชวัง ยาน
 ใจขอรับสั่งอย่างไรทุกไม้อุต แต่เป็นชั้นเอกอยู่ในทางโบราณคดีนั้นเป็น
 แน่ จึงคิดมาถวาย มีใต้อุตที่ทักทายประการใด ละไว้ถวายทรงพระ
 วิจารณ์ ได้โปรดทอดพระเนตรให้ทุกตัวหนังสือ ถ้ามีมากอยู่
 ควรมีกองรณแต่จะโปรด

พรหม

สำเนาร่างหมายรับสั่ง

เรื่องยกประดู่พระบรมมหาราชวัง

วัน ๕ ๗ ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๕ ถูกยกประดู่ซึ่งมีขนาดป
 พระราชวัง & ตำน เป็นประดู่ตำรับหน้าตะวันตก ๕ ตะกุดเหนือ ๕
 ตะกุดนอก ๕ ใต้ ๕ (รวม) ๑๗ ประดู่

ประดู่ตำรับหน้า นับได้ไปเหนือ

ประดู่ต้น ที่ ๑ กรมตำรวจใหญ่ซ้าย	}	ของกุดดา	๓	}	๕
พระพิเรนทรเทพท่า					
ประดู่ต้น กรมตำรวจใหญ่ขวา	}	ยาตราเกษียร	๓		
พระพิเรนทร (๒ อินทร) เทพ ที่ ๒					
ประดู่ ๓ พระอินทรทศกัณฐ์	}	ศรีสุนทรทวาร	๓		
กรมฉันทซ้ายท่า					
ประดู่ ๔ กรมตำรวจนอกซ้าย	}	ไพศวดสมบัด	๓		
หอดวงอินทรเดชะท่า					
ประดู่ ๕ กรมเกณฑ์หัตถ์ข้างฝรั่ง	}	รัตนพิศาด	๓		
พระพิพลเดชะท่า					

ประดู่ตำรับตะกุดเหนือ นับแต่ตะวันตกไปตะวันออก

ประดู่ต้นข้างเหนือที่ ๑ ทวารเทเวศร์	}	๒	}	๕
ประดู่ต้นมาที่ ๒ อภิเศกชัยศิริ				
หอดวงรักษมนเทียร ซ้ำหอดวงกรมพระราชวังบวรท่า				
ประดู่ ๓ มณีนพรัตน	}	๒		
ประดู่ ๔ สิวัดคีไธยา				

หอดวงน้ำเรือภักดี จากหอดวงกรมพระราชวังบวรวิฯ

ประตูด่านตะวันออก นับข้างเหนือลงไปไต้หน้า

ประตูด่านตะวันออก ๓ นับลงไปข้างใต้	} เทวภาพทศกษี ๓	}
พระรามพิชัย ดอมวงซ้ายท่า		
ประตูที่ ๒ ลงไป พระพิเศษตั้งตรง	} ศักดิ์ชัยดิษฐ์ ๓	
ดอมวงขวาท่า		
ประตูที่ ๓ ลงไป กรมธำมาดีเกษของท่า	} วิชากรมบรรจง ๓	
พระเดโชนามนท		
ประตูที่ ๔ ลงไป กรมฉันทนา	} ธงการวิเทศ ๓	
พระอินทรภักคยทา		

ประตูด่านตะวันตกไต้หน้า นับแต่ตะวันออกมาตะวันออก

ด้านใต้ ๓ หมั่นศกเนศร์	} สิวัดศักดิ์ญจร ๓	}
หมั่นศกจำแดง เกณศาหิตท่า		
ประตูที่ ๒ หอดวงตู้วิชัยภักดี	} สุนทรพิศำ ๓	
ฉันทนาซ้ายท่า		
ประตูที่ ๓ รมฉัตรจำราย	} เทวภาพกรม ๓	
หอดวงพระหม่นบรรักษ์ ฉันทนาขวา		
ประตูที่ ๔ กรมทหารในขวา	} ยุคนัดรายักษ์ ๓	
หมั่นขงใจรักษ์		

วัน ๒ ๖ ๒ คำ กุศลศกกราช ๓๓๔๕ มีจากจิตตภาสก เพลาเช้าโมง

๓ บาท ๓ ถุข ยกประตูหม่นนทปพระราชวังชั้นใน ๒ ด้าน ด้านตะวันตก
เหนือ ๕ ตะวันออก ๒ ไต้ ๓ (รวม) ๑๐ ประตูใน

ประตูด่านตะวันตกเหนือ นับตะวันออกไปตะวันออก

ประตูที่ ๑ เบนตั้งชั้น

ชั้นหอกรรมดาใหม่	๓	} ดูบรรณนิเทศ	๒
ชั้นในพระมหามณเฑียร	๓		
ประเภท ๓ (? ๒)	๓	เป็นของชั้น	
ชั้นหอกรรมมหาดไทย	๓	} พินานชัยคีรี	๒
ชั้นในพระมหากษัตริย์	๓		
ประเภท ๓	๓		
หอวงมณฑลพระที่นั่งมหา	}	กุฎศักดิ์ดา	๓
หอวงมณฑลพระที่นั่งมหา			
ประจักษ์กันตะวันออก	นับเห็นต้องไปใต้		
ชั้นหอพระวิจิตร	}	ท่าที่ ๓ ชั้นหอศักดิ์	๓
ชั้นหอเกียรติยศ			
		(ทรา ?)	๒
หอวงราชโยธาเทพ ที่ ๒	ราชดำริบาย		๓
ประจักษ์กันใต้	นับตะวันออกไปตะวันตก		
พระราชมณเฑียร ที่ ๓	ชั้นด้านทักษิณ		๓
ชาวเครื่องพระอักษรราชยาน ที่ ๒	วารินธรมหา (?)		๓
ชั้นภักดีอาสา	}	ที่ ๓	ถือยาวดี
ชั้นโยธาภักดี			

วังวรดิศ

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จพระนครินทร์ ฯ

จนนามนักรวโรชนชกอย่างหนึ่ง เนื่องด้วยพระดำริของท่านว่า
 บัญญัติวรรณยุกต์ให้ไว้ เอก โท ตามเสียงดังคำ กระเนนของเกิด
 วรรณทองไม่นานนัก มาเกิดปรากฏว่า แต่ก่อนมาโดยเราพูด
 คำหนึ่งต่าง ๆ กันตามถิ่นที่อยู่ ซึ่งยังพอลากค้อย่างไร ในปัจจุบัน
 เช่นชาวนครศรีธรรมราชคำหนึ่งอย่าง ๑ ชาวนครราชสีมาคำหนึ่ง
 อย่าง ๑ แม่ชาวเมืองสมุทรสงคราม ชาวเมืองเพชรบุรี และ
 ชาวเมืองสุพรรณบุรี ก็มีคำหนึ่งต่างไปจากชาวกรุงเทพฯ เพียงจะ
 มาเทียบกันจนแพร่หลายเมื่อมีโรงเรียนเกิดขึ้น และการคมนาคม
 สะดวกขึ้น ว่าอะไรชาวเหนือเมื่อครั้งเป็นมณฑลพายัพธานีในสมัย
 รัชกาลที่ ๕ ก็คงมีคำหนึ่งไปอีกอย่าง ๑ ขอนเห็นได้ในบทเสภาที่แต่ง
 เพียงเมื่อรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ยังว่า "ชาวเหนือ
 เสียงเกิดได้" แปลว่าคำหนึ่งไม่เหมือนชาวกรุงเทพฯ คำหนึ่ง
 อย่างเราพูดกันในกรุงเทพฯ เห็นครั้นมาแต่คำหนึ่งชาวพระนครศรี
 อยุธยา ด้วยเหตุดังที่พูดมา ชาวชนบทแต่ละเมืองที่คำหนึ่งแบบอย่าง
 หนึ่งย่อมเรียนวรรณยุกต์ตามเสียงไม่ได้ หม่อมฉันเคยถามพระยา
 วิเชียรคีรี (ชน) ว่าคำหนึ่งแตกต่างไม่เหมือนชาวบางกอก แต่เขียน
 หนังสือลง เอก โท ด้วยเขาพูดอย่างไร แด่ตอบว่าใช้คำว่าชาว
 บางกอกเขาเขียนคำไว้ เอก โท อย่างไรก็เขียนตาม

กรมเจ้าคุณหม่อมฉันไปพพระภคเษชฌาน เรื่องปรารภที่ทูลมา
 คิดไป จึงแฉะไปตลกคิศาจารย์ของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช
 เห็นไซ้หมาย ถากบาท ไม้ม โท แต้มี เขก ถนถ่วงจระมอชาน
 แฉะออกดำเนียงเบนอย่างอื่น ไม่เหมือนเช่นเราชาวกรุงเทพ ฯ ใช้กัน
 จงทูลมาเพื่อทรงวินิจฉัย

คจรมิศวรแต่ดัดแต่จะไปต

๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖

x x x

วิจารณ์

วันที่ ๓ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล กรมเจ้าคุณหม่อมฉัน ฯ

ขอถวายรายงานการค้นหากำเนิดไมตรี ไม้จควา ได้พบเขียน
 ใช้ต้นเสียงอย่างปัจจุบันนี้ ไม้จความีอยู่ในหนังสือรามเกียรติ์
 พระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธน ฯ ในหนังสือกฎหมายฉบับประทับตรา
 ๓ ดวงศักราชที่ ๓ ลักษณะเบ็ดเตล็ด มีทั้งไม้จควาและไม้จควา
 ถิ่นเป็นหลักฐานได้ความแฉะเมื่อศักราชที่ ๓

แต่ตรวจจดชยพดิ่งขึ้นไปพบชื่อแห่งหนึ่งในตำนานขบถคักคินา
 พดเวชน คำแห่งพจนานายเจ้าเทวดอง เรียกชื่อเป็นภาษาจีนว่า

มันจ้ ไท่คง ฮามัน เตกชอ ไซไมตรีแฉะจกดา ถ้าเบนทาเนอบคงชน
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไมตรี ไมค์ดอ ถักรรมแฉะในสมัยนั้น แดียง
ไมพบคนฉะเบบหนงฉะเขียนครังกรงศรีอยุธยาที่ไซ ไมตรี ไมค์ดอ
จึงขงถอทาเนอบนายฉะแทนเบบหลักรฐาน ในทางฉะฉะฉะไม่ได้ เพราะ
ฉะจะมาเขียนฉะฉะฉะเตมฉะฉะฉะ

ทอมีคฉะแฉะแฉะไปรด

ดั่ง รบ รบ รบ รบ

x x x

วิงวรศีศ

วันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทอ ฉะฉะฉะฉะฉะ

เมื่อฉะฉะฉะฉะฉะ ๒ มิถุนายน หนีฉะฉะไปรดหนงฉะฉะ ก้างฉะ
หนงฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ได้ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ
ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะ โท ฉะฉะ
ไมไซฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ
ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ
ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ
โทคง เป็นฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะ ฉะฉะ ฉะฉะ
ให้รู้ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ แต่ใครฉะฉะฉะฉะ ฉะฉะ
ไปตามฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ เพราะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ
ฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะฉะ

อนึ่ง ได้ให้ตรวจหนังสือไทยจำพวกอื่น คือ ฮาหมกต เจบอวกต
ตานากัด ตานร้างกัด หาใช้ เอก โท โหม่ มีวรรณยุกต์ใช้แต่อย่าง
สั้นของ" และนฤทิต เขาคงใช้เป็นเครื่องหมายศัพท์ หรือหมาย
อักษรจากตำราของเขายกกัน ขอลงรายเพิ่มเติมสำหรับทรงพิจารณา

อนึ่ง พราหมณ์เจ้าวัดศรีนครนเรศวร เจ้า ท่านนทกมาเงินขออยู่ข้าง
จะตี่ หมอสมณเจ้ามาถวายทอดพระเนตรพร้อมกันกับจดหมายนั้น

กรมมโหรีแต่ดัดแต่งไปรด

อกุ ๒๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

x x x

คำทบทวนลายเน็น คลองเตย

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๕

กราบทุก ถมเจ้ากรมพระยาตำราวงษาภาวพร ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับถวายพระหัตถ์ ๓ ฉบับในเรืองเคียดอกัน ซึ่งทรงพระปรารภ
ถึงเครื่องหมายเสียงสูงต่ำในอักษร คือ ไมเอก โท ตรี จัตวา ซึ่งจะ
เกิดมชนเมื่อไร และชาวเรากับชาวเหนือชาวใต้พูดถ่าเสียงไม่เหมือน
กัน ไม่เครื่องหมายเสียงนั้นจะมีประโยชน์ตลอดไปได้อย่างไร ได้ถือ
รับสั่งตรวจตราพิจารณาแล้ว ขอลงรายรายงานการตรวจพร้อมด้วย
ความเห็นคือไปน

ไมเอกโทนั้น ได้พบในหนังสืออื่นแก่ที่สุดก็ทศวรรกทศกศิตาของ
ขุนรามคำแหงเมืองสุโขทัย แต่ไมโทเขียนเป็นกากบาทเหมือนไม

จุดวาที่เขียนกันในเดาน ตามที่เขียนเช่นนั้นเป็นอันด้วยข้อ ไม่เอก
 แปลว่าไม่อันเดียวกับข้อเดียว ไม่ก็แปลว่าไม่ต้องอันเดียวกับกันเป็น
 กากบาท ต่อมาภายหลังเขียนอย่างง่าย ๆ ไม่ยกเทดักจร ทุกอัน
 จึงกลายเป็นไม่ต้องอันเดียวกับเป็นมุมฉาก ข้อความในหนังสือทวารวดี
 ในหอที่สถานนั้นมว่าแต่ก่อนหนังสือไทยไม่มี ขุนรามคำแหงได้คิด
 บัญญัติขึ้น แต่ฟังตามนมโศกาทให้เขาใจไปว่า แต่ก่อนไทยเขียน
 หนังสือไม่เป็นเลย เขาใจเพียงว่าแต่ก่อนไทยใช้หนังสือรวมตามเขมร
 ซึ่งเวลานั้นเขมรกำลังมีอำนาจรุ่งเรือง มีพยานที่หอที่สถานในเมือง
 สุโขทัยวันราวคราเดียวทุกนจารกหนังสือขอมมีอยู่ ขุนรามคำแหงจึง
 ใจจะแยกไทยออกจากเขมร ตั้งคิดเป็นชาติขิดสระ จึงคิด
 คิดแปลงตัวหนังสือขอมให้เป็นรูปอื่นบัญญัติให้เป็นหนังสือไทย คง
 จะได้คิดแต่บังคับให้ใช้กันมานานแล้ว ทวารวดีของหอที่สถานคงเป็น
 ภายหลัง เมื่อเขียนเข้ากันได้คิดเองแล้ว เมื่อแรกคิดแปลงเป็นหนังสือ
 ไทยขึ้น จึงคิดไม่เอกโทขึ้นพร้อมกันมาทีเดียว หรือจะคิดเต็มรูปขอ
 ภายหลังนั้นทราบไม่ได้ แต่คิดว่าคงจะยังไม่ไม่เอก โทมาก่อนเหมือน
 กันกับหนังสือขอม เมื่อเห็นความจำเป็นที่ควรรวมจึงคิดเต็มรูปที่
 คุยอย่างไว้กิด เมื่อจารึกหนังสือไทยลงหอที่สถานนั้นไม่เอก โทแล้ว
 หอที่สถานนั้นเป็นหนังสือไทยที่จารึกในแผ่นดินขุนรามคำแหง และมี
 ความปรากฏว่าขุนรามคำแหงเป็นผู้คิดหนังสือไทย ก็ต้องถือว่าไม่
 เอก โทมีมาพร้อมแต่แรกคิดหนังสือไทย ในครั้งขุนรามคำแหงนั้น

ไม่ตรีทจวามนมนใจที่เดียวว่าคิดเต็มรูปภายหลัง ใช้ข้อข้อไม่
 เอก โท แต่คิดรูปไม่ดมธข ไม่ตรีทจวจะเป็นไม่ตามอันหรือเดร ๐

ก็เห็นความวิปลาสอยู่ ฉะนั้นแต่โคลงฉันท์กาพย์กลอนอื่นเป็นวราชชน
 ดังกลอนฉันท์ ก ข ก กา ฉันเป็นวราชชนคณินหยาจกขไรโดย เห็น
 จำพระโหราแต่งฉันตามฉันทน์ โดยประดังคัศจะด่อนกฤษณครในวราชชน
 ดัง โหรแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนเท่านั้น ภายหลังมีใครผู้ใดผู้หนึ่ง
 เห็นว่าควรระบอวธาให้ตลอด จึงแต่งระเบียบฉันท์ ก ข ก กา คือ
 เขา ผู้ปากก็แต่งให้เห็นโคความผิดกันเป็นกลอง ยุกต์แต่งค่อนมาจะแบบทรง
 โทนทราบไม่ได้ แต่เป็นฉันท์ว่ามีไมตรีของหมายเสียงครบ ๔ อย่างแล้ว
 ด่อนค่อนคณินจะว่ายุคแผนคณินดังเจ้าพระนารายณ์ยังมีไมตรีของหมาย
 เสียงแต่ ๒ อย่างเท่านั้นหรือ ก็ว่าลงไปไม่ได้ถนัด เพราะการแต่ง
 โคลงฉันท์กาพย์กลอนมีบังคับที่ใช้นแต่ไมตรีโท ท่านจึงพูดได้แต่ไม
 ตรีโท ส่วนไมตรีจตุราไมตรีทั้งสิบให้ใช้ในโคลงฉันท์กาพย์กลอน
 ท่านจึงไม่พูดถึง เช่นนกลาเป็นโต ส่วนในตำราเรียนพระบาท
 เช่น ปฐมมาตา ปฐม ก กา มีไมตรีของหมายเสียงครบ ๔ อย่าง
 แล้วทรงมน หนังสือเหล่านั้นใครแต่ง แดงแดงเมื่อไร ไม่มีบอกไว้
 แต่สังเกตได้โดยฉยคำว่ามีในกกว่าหนังสือจินตมานัน

ตามลายพระหัตถ์ของเจ้าพระบาท ครั้นแจ้งความว่า โคทรง
 ทรงจกฏหมายฉบับตรา ๓ ดวง ซึ่งเขียนในรัชกาลที่ ๓ นั้นมีไมตรี
 จตุรา ฉันนั้นแบบหลักศักดิ์ของหลวงวรา รัชกาลที่ ๓ กรุงเก่า มีไมตรี
 จตุราแล้ว สักดิ์เบของหน้าปรากฏว่ารัชกาลสุนทรามคำแหงเมือง
 ศรีอยุธยาไม่มีไมตรีจตุรา ไมตรีจตุราจะเกิดขึ้นเมื่อไรในระหว่างนั้น
 ก็ยังเป็นระหว่างที่กว้างเต็มที่ ฉันจะคชงคณินหาข้อไปให้โคความแค้น
 เขาอีก

เหมือนกัน หนังสือเขมรก่อนหนังสือไทย คงเป็นไทยเขาอย่างเขา
 มา ไม่ใช่ใครตนเอง ขันต้องคิดให้ไว้ตัว ห น้่าจ้งเจียงพยัญชนะอีก
 พวกหนึ่งให้อ่านเสียงซึ่งขนเท่ากับกลไม้จตุรภาคไต รนนไทยเราก็คง
 เอง เพราะทางเขมรไม่มแบบททาเขมร ขันด้ามเนื้อโคไตมาต้องขน
 เรนหมแต่ด้วยไม้พอกกับเสียงคำที่เราพูด จึงคิดเติมไม้เอกโทษหมาย
 ผันเสียงออกสันทาง ขันดีภายหลังเมื่อการเขียนหนังสือต่างออกไป
 ถึงเขียนคำภาษาต่างประเทศ มีภาษาจีนเป็นต้น จึงได้เพิ่มไม้ตร
 จตุรภาคอีก สำหรับผันอักษร ๘ ตัว คือ ก จ ด ต บ ป ย แต่ท
 จริงไม่จำเป็นเลย ถ้าจะคิดให้ไว้ ห น้่าผันเป็น กา หก้า หก้า ก้า
 หก้า เดี่ยก็โคเหมือนกัน แต่ในชั้นแรกมีโคจตุรภาคเขมรนั้น ก็เพราะ
 ท่านจะเห็นว่าวางรังเปล่าๆ โคของตคิดแล้ว เดี่ยก็พยัญชนะ ๘ ตัว
 นนทกลไม้ตรจตุรภาค มีแต่คำที่เบเนดีรอย เช่น เคนก้า หมนจ จังตย
 เป็นต้น อันไม่จำเป็นจะต้องเขียน ท่านจึงกำหนดไว้ให้พยัญชนะ ๘ ตัว
 นนผันแต่ ๘ เดี่ยง

เครื่องหมายเสียงผันอักษร ย่อมเป็นของใช้ไม่ได้ตลอดคืนแดน
 ไทยจริงอย่างฝ่าพระบาทควัด เพราะต่างกันไปเสียงก็แปร่งไป จะ
 ใช้เครื่องหมายเสียงอย่างเดียวกันไม่ได้ จึงทรงพระดำริว่า หรือหนึ่ง
 เขาจะเขียนได้พอเป็นเครื่องหมายเท่านั้น เช่นมา ใครจะเคยเรื่บกว่า
 มากตามที แต่เมื่อเขียน มา แดง ให้ฟังเข้าใจว่าดีดัวพาหนะ ออ
 ปรทานไทยเห็นว่าเป็นเช่นนั้นไม่ได้ เพราะหนังสือไทยมิได้เขาอย่าง
 จากหนังสือจีน ซึ่งก็คิดขึ้นด้วยอักษรแบบทก เช่นเขียนเป็นดวงจุด
 กต่าง ใครจะอ่านว่า บิด หรือว่า บั กตามที ให้ฟังเข้าใจว่าดวงพระ

ชาติไทยเราทำได้เดินทางนี้ เราเดินทางเช่นตามเดิม
 แบบอินเดีย เพราะฉะนั้นไม่ขอโทษต้องเป็นเครื่องหมายเดียวกันนั้น
 นอก แต่จริงแรกคิดเครื่องหมายเดียวกันนี้โดยชนนเป็นความคิด
 หนึ่ง ๆ ด้วยต้นแบบไทยเจตนาหนึ่งแคบเด็ก ยังไม่แน่ใจไปจางจาง
 อย่างทุกวันนี้ จะว่าหนังสือไทยคิดขึ้นสำหรับชาวสุโขทัยไรเท่านั้นก็ได้
 ภาในจารึกหลักศิลาสุโขทัยซึ่งพระเจ้ารประเดวีได้ส่งมาให้ พบด้วย
 ทัศนกับเราชาวกรุงเก่า เดียวกันหลายคำ เช่น ตา (ต) = ต้า
 แซง (ซา) = แซง แต่ความแปลกกันเห็นไรไม่ เพราะว่า
 ทุกเขตต์ แขวงขอมพยายามที่จะพูดและจะเรียนให้เหมือนเมืองหลวง
 เราชาวเมืองหลวงเขียนอย่างไรพูดอย่างไรเรากก็ตาม โรงเรียนกตง
 แห่งจางออกไปทุกที่ ในไม่ช้าที่จะพูดจะเรียนเหมือนกันหมด
 คงมีตกรแต่จะโปรด

พรหม

วิจารณ์

วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
 หม่อมฉันอ่านหนังสือเรื่องพราหมณ์เทศภาคหลวง ดิษบวิ แต่งคือ
 มา พบความซึ่งควรจะต้องให้ทรงทราบอีกบางข้อ คือ
 ๑. ทศนา ๕๓๗ บัณฑิตอธิบายวิธีนับของอินเดียว่ารอบ ๖๐ น
 และบทง ๖๐ นนเรียกชื่อต่างกันทุกน มีชื่อว่า บกตางระ บพทระ และ
 บวกร เป็นต้น ถูกความที่หม่อมฉันค้นนิมิตฐานและบอกไว้ในบันทึก

๔. รัชชเชียงแห่ง คมุต หรือ คมัต ของอินเดีย (Indian coconut) จะเป็นอะไรไม่ทราบ คงเป็นเครื่องถ้วยชนิดหนึ่ง มี ๘ เี้ยง เี้ยง ถ้วยได้ชยตงน

๑. นัษาทะ หรือ นัษาทะ เป็นเชียงสูงที่สุด
๒. ฤษภะ (โค)
๓. กานชวาระ
๔. มชยนะ (คตวง)
๕. ปณฺณะ (ห้ำ)
๖. ไรชตะ
๗. ชวชระ เป็นเชียงต่ำที่สุด

แะระว่าเชียงเหล่านี้เขียนดะกัได เช่น ฤษภะ เขียน ฤ ตัวเดียว จึงทำให้เข้าใจได้ว่าอักษรชื่อเชียงของคัมภีร์ เป็นอักษรชื่อดะ ดงประับถูกได้มาก แต่ใจัดเวงไปบ้างตงน

ดะ	นำจะดัดไปเฮา	ษท
วิ	ฤษภะ	ดงท
ชะ	ชวชระ	ใจัด
มะ	มชยนะ	ดงท
ปะ	ปณฺณะ	ดงท
ดะ	ไรชตะ	ดงท
ดิ	ไม่ได้เค้า	

ควรนัควรแก้แแต่จะ ไปรด

หวง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

หม่อมฉันเกิดตั้งด้วยพระนามว่า รชกาลหาราช คือพระประเภทปืนไฟ
ที่พบเรียกในหนังสือต่าง ๆ มีปืน ๓ ประเภท คือ ปืนจาวงประเภท ๓
ปืนมณฑก ประเภท ๓ ปืนกลดัม ประเภท ๓ ลักษณะของปืนไฟ
๓ ประเภทนี้ หม่อมฉันคิดว่า จาวง คือปืนใหญ่ (cannon)
ทุกประเภทแต่ทุกขนาด กลดัม คือปืนประเภทที่ ๓ มณฑกยังไม่แน่
ใจว่าเป็นปืนชนิดใด ถ้าพิจารณาหัดตามลักษณะของปืนไฟ มณฑก
ควรจะได้แก่ปืนมือ คือพกปืนไทย แต่ยังไม่พบหลักฐานอธิบาย
ท่านทรงทราบแต่ทรงเห็นอย่างไรบ้าง

เมื่อหม่อมฉันว่า การกรมกองแก้วจินตนา ๆ ก็เป็นพันทั้งจวนรักษา
แต่ปืนใหญ่ ตามที่เราบอกอธิบายแต่ในพจนานุกรมปืนใหญ่ ว่ามีหลายอย่าง
เรียกว่า จาวง บาเรียม ฝรั่งเศสหมดจก รักษาศาสนา สมเด็จพระ
และบนทามแดน เป็นต้น ไม่มีใครอธิบายต้องไปถึงปืนมณฑก
หม่อมฉันก็ยังไม่ได้ค้นต่อมา จนมาคิดอยากทราบในเวลานี้

ควรมีความเห็นแก่จะโปรด

๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๕

x x x

ข้าหม่อมฉัน พลายนเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๕

กราบบทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณา
โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ ทรงพระประสงค์จะโปรดหม่อมฉัน

บนเรากัน ความระมัดระวังของกบฏที่เสียดนุอย่างไรนั้น ได้พบ
ประจักษ์ปรากฏแก่ตาแล้ว

แต่จากพระห้อมมองไม่เคยคิดเดรัจฉานจะปรกกันโดย นกตถ
ชอบนตามที่เคยโดยนมาหมกมา ๓ ขยาย แต่กโดยนมาจากหนังสือ
แต่งที่ตจจะว่าเบนนกตถนไปทงนน เทาตทกได้เคยอน

- ๑. จารงคิ มณฑก นกตถ
- ๒. จารงคิ มณฑก นกคัม ฆานกยง
- ๓. ทองปราย ปดายทอก

พอดได้พบเมื่อก่อนได้รบถายพระหคตถนทงเงาตนเอง ในตถค
กระบวนเทพระกฐินพหุทยาตรา ตรงทกถายด้วยเรอปรัดคถนว่า

“หนาเวชนใหญ่ของ จารงคิ เวชกฏา”

ตรงกบที่ตรงต้นนษฐานว่า จารงคิเบนนใหญ่หมกคเดียว และยังพบ
ชกทถถายด้วยเรอเดื่อ มว

“หนนท่งค่านท่งท่น้ำ เรอจาง บินแฮ
ฆานชือฆานกยง ย่าง (หยง) ตง”

นเบนนคความชอกให้เห็นว่ ฆานกยง คื่อ หามแฉ่น นกตถไมหมท
ดงดัย คื่อเบนนบประทบ้ำกบคิธา ดงน นกคัม นำจะเบนนบษระนิต
ได้ทหมทงชคัม หรือมีฉ่นนทจะเบนนบคานชชค ที่เทียอโตค้อยๆ
งุนตงไป นิตกบคานคิธาทหมทคชงฉ่นฉฉนไปทได้ยอ ดงนหมทท
หมเห็นจะเทอชแปด คความชอกจกบ ไมเคาเดย จะหาทคุดอบ
กนทไมชอก จจะวามโตกไมหมทถ บินโกทเคยเห็นกเบนนบษระนจน
ทองแฉ่นเบนนย่างเกว เกรงจวชษมณทกจะมมำกช่นนท ทองปราย
หลอด้วยทองเทอชยงดุกปราย (บินยงเบต) ปดายทอกไมคชงแปด

ชอบบทคัดย่อออกชกษทนายถวายพระหัตถ์ณ ฝ่ายเบ็ดหมวก มี
ครารปลั่งเบ็ดหมวก เป็นชื่อจำเพาะกระบอกรักษากำแพง ถิ่นมา
ทษฐ ก็เป็นชื่อสงขจำเพาะกระบอกรวมกัน ไม่ใช่ชื่อพระที่นั่งทั่วไป
บาเหลี่ยม ดุเหมือนจะเป็นชื่อพระที่นั่ง แต่ยังไม่เคยทราบจำรูปวาง
เป็นอย่างไร

กรมกิจการเจ้าคณะโปรต

พร

x x x

สำนักนิติศกุต หัวหิน

วันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทอ ดมเด็จพระนริศร์ ๑

วันที่ ๓ เป็นฉนวนใหม่ หม่อมฉนตณชนชนเทษ ทยาหญิง
เทตถกอนเพช ใต้โพธิ์ใหม่ศวมสุขในบ่ใหม่ ชยาให้ตองคุมวัง
เหมือนบ่ตองงแล้ว พอพูดขาดจากศกตงทนายและหญิงฉามฉนมา
เต็มหมายจร ไทรเดระถวายพระพร ครนเขียนรางวัลศกตงเห็นวาพรทจะ
ถวายไม้ด่นแก่จ้งตางไทรเดระ จึงเขียนจดหมายฉนบนถวายพระพร
กับทงขอเพิ่มอำนาจพระนเกตุณ ไทรเดระพระองค์ทงทงชาย ให้มีความสุข
ในบ่ใหม่ด้วย

ทนจะทอเส้นชตงเวรชตาง ๆ ที่ใต้ตงนคใจ ในจดหมายฉนบ่ก่ฉน
หม่อมฉนกตบชอกมาหัวหินศรวณ ได้ทชบเถาหนงฉยประชมจวรก
กตพระเชตุพน ๑ ททพพนจกในงานพระศัพ พระฉนมาฉน ๑ ยอกนว

ด้วย ได้เปิดอ่านคณโคตงคณของสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ทรงแต่ง
พระรณการปฏิสังขรณ์เจดพระเศกพน ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๓ ได้ความมี
เพิ่มขึ้นหลายอย่าง คงจะทอดคืบไป คือ

๑. ท่านแต่งพระรณการเอียดระยอจริง ๆ ก็คือว่าหากจะ
ปฏิสังขรณ์เจดพระเศกพน ฯ ให้ดั่งเดิมเหมือนเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ (ไม่
ได้หมายความว่าจะให้เหมือนครั้งรัชกาลที่ ๓) อาจจะทำโคตงของ
สมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ เป็นคำรทำให้ตกได้หมดทุกอย่าง

๒. ถ้าวัดความแห่งหนึ่งว่า เมื่อปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๓ นั้น
วัดพระเศกพน ฯ สร้างมาได้ ๓๓ มีชาวพุทธศุภโศภมาก เมื่อนำคิดเทียบ
กับอายุวัดเบญจมบพิตร ฯ ชวนให้เห็นว่าการที่สร้างวัดพระเศกพน ฯ
เมื่อรัชกาลที่ ๓ จะทำประณีตแต่บางแห่ง ทำตวก ๆ โดยมากจึงชาว
พุทธศุภโศภน้อย

เรียนมาได้เพียงนั้นสมควรนำหลายราย ซึ่งหยุดมาเขียนต่อ
ไปในฉันท ๒

๓. เรื่องโคตงคณของสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ว่าด้วยการ
ปฏิสังขรณ์เจดพระเศกพน ฯ เดิมเหมือนนั้นหมายจะเก็บรายการที่เห็น
เป็นข้อสำคัญลงในจดหมายเหตุฉบับนี้ แลถึงคนนำไปพดิกคณหนึ่งชื่อ
นั้นเดิมมีความเรียง จึงไปพบและนักได้อาหม่อมฉัน ได้ให้พระพิณ ฯ
ถอดความโคตงคณของสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ เป็นความเรียงพิมพ์
ไว้ในหนังสือ ถ้าท่านมีเวลาพอทรงโคตงคณหรือความเรียงจะทราบ
โคตงคณ อำพระนั่งเกล้า ฯ ได้ทรงแก้ไขสิ่งใดให้ผิดกับของเดิม
อย่างไรบ้าง จะพูดในทันทีแต่เพราะศัพท์ซึ่งพบในโคตงคณของสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดี ฯ ศัพท์หนึ่งเรียกชื่อเขา "สัตพนมิต" ซึ่งเป็นที่ไปเอา
 หินมาใช้ในการทำวัดแห่งหนึ่ง เขาอยู่ในแคว้นจังหวัดอุดรธานี หม่อม
 ฉันทเศวตได้ขึ้นกล่าวได้ว่า เดิมราษฎรเรียกชื่อเขา "สัตว์พลึงค์" ครั้น
 เมื่อพุทธกระหม่อมทรงผนวช ได้ตั้งไปอยู่ที่ทางนั้น ทรงขนานนามใหม่ว่า
 เขา "สัตพนมิต" ครั้นมาเห็นศัพท์ใช้ในโคลงต้นของสมเด็จพระ
 ปรมาธิบดี ฯ จึงได้ความรู้อีกว่า เดิมเขานี้จึงเรียกชื่อเขา "สัตว์พลึงค์"
 เพราะเมื่อครั้งองค์พระองค์เสด็จมาพราหมณ์ทำประดิษฐานไว้ที่เขานี้ ท้อง
 เรียกกันกลางเป็น "สัตว์พลึงค์" ถ้าพุทธกระหม่อมได้ทรงขนานนาม
 ใหม่จริง คงเรียกชื่อเดิมขนานนามว่า "สัตพนมิต" หรือ "สัตพนมิต"
 แต่ในโคลงต้นของสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ใช้อักษร "ส" เป็น "สัต-
 พนมิต" เรื่องนี้ขอจะเดาต่อไปว่า สัตว์พลึงค์ ท้องโอบนเขาตรงหน้า
 จักรวัดนั้นคงจะมืด จะเอามาจากเขาสัตพนมิตด้วย เพราะเป็นอย่าง
 มุของค์มหานาค (มีเศียรพญานาค) จำกอดอยู่ที่โคน เขามอท่ามกลาง
 สัตว์พลึงค์ชนบทในประเทศนี้

๕. เมื่อวานนี้เวลาบ่าย ๕ โมง พระราชทานนำตั้งขบวนนายท
 วจ์เกิดถ่วงวัด มจ.จวนเจ้านายทงทอยุ่กันและที่มาจากกรุงเทพฯ เพื่อ
 รับพระราชทานนำตั้งขบวนโดยฉเพาะรวมถ่วง ๕๐ พระองค์ เป็นการ
 เြียบร้อยขนานนาศ เมื่อพระราชทานนำตั้งขบวนแล้ว ๕ ทรงบัญชาให้
 เจ้าพนักงานตงเครื่องวัดนำตั้งขบวน พระราชทานหม่อมฉันทกับพระองค์
 เรชนทมนด้วย หม่อมฉันทกับทงทอยุ่พระพรชนในทันที ไปนศ

ไต่ลงขบิแรก จึงได้ถวายพระพรตามเกล้าความขอเริแรกซึ่งอง ธิโย นิจจิง
เป็นทูลด ผู้ตองมารบพระราชทานนำตั้งชโดยฉะเพาะนั้น นำสิริเรเจริญ
ยิ่งกว่าเพือนคน ๓ คือ พระองค์เจ้าปฤษฎายงค์ อายุก่อ ๘๐ แดงก็
ชุกตั้งให้ตองมา

๕. ทพายุใหญ่ถึงพดกระเบองมุงตำหนักใหม่ปัดอนัน หวังใจ
ว่าจะไม่ทำให้ถึงสาคตำหนักขัรุดทรุดโทรมมากนัก

คจรมิคจรแด้แต่จะโปรด

อกุ ๒๖ มษ ๒๔๗๖

x x x

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๕ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล ด่มเด็จกรมพระยาตำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท
ได้รับดาบพระหัตถ์ฉะบับใหญ่ ตงวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๗๖ ทรง
พระเมตตาโปรดประทานพร เพือด่มถูกขิสุระในขีใหม่ พระเศพระคุณ
หาทสุดมิได้ เกดักระหม่อมพร้อมทงบุตรภรรยา รอดจาบขิงคมีรับ
พระพรใจเทนือเกดัก ก็บดาบพระหัตถ์ฉะบับเล็กตงวันที่ ๓๓ มีนาคม
ก็ได้รับประทานแด้เทนือกัน แดงดบได้ทหลัง

ไต่ลงสิวังฉัดพระเศคุณ เมือพระพันจกอดเป็นคำเรียงแด้
ได้เขามาให้เกดักระหม่อมตรอง แดงเวลาจอนแจกเป็นแด้แก่ไปให้
เด็กนชัย ทำคิไม่ได้ เวลาไม่พอพิมพ์

ปรากฏน้อยอะไรก็ได้ เขาทำเป็นข่มขู่ข่มพระปรากฏใจผู้แยกต่างพระ
เจดีย์ใหญ่ทีเดียว เป็นที่สงพระพุทธรูป แต่ใครเขาพระพุทธรูปไปกิน
เฉยเฉย ปรกขุดพบขุมใดขุมหนึ่งพระน ครองศูนย์กลางพระเจดีย์ใหญ่
ทีเดียว เป็นของทำเช่นพร้อมด้วยพระเจดีย์ใหญ่ ไม่ใช่ของมนุษย์ผู้กิน

ได้ขอให้หลวงบริบาลคิดหนังสือในฉานทอง ซึ่งเก็บได้ในพระ
เจดีย์ของกลางที่รายท่าตกใจไปพิจารณาแล้ว ได้ทำคำพยากรณ์ให้
แก่หลวงบริบาลดังได้คิดจำแนกชวามาน จะผิดหรือถูกก็ตามด้วย
คำพยากรณ์ มีความเห็นแตกต่างกันอยู่ชวามานาง ในบรรดาที่กินที่หัว
ฉาน เก่าๆระหม่อมคิดว่าเป็นรัชชังคน แต่พระยาโบราณกับหลวง
บริบาลคิดว่า เป็นรัชชังคนเดียว ในบรรดาเป็นรัชชัง ที่หัวฉานเป็นรัช
ชัง ซึ่งเก่าๆระหม่อมไม่เห็นด้วยเลย

จะกราบทูลรายงานว่า หลังจากตัดไม้ฟงมากมีได้ จับเหตุได้ว่า
เพราะทำท่าทางขานเกล็ดใจที่หน้าจั่ว เพื่อให้ไซร่อนชอก สมพายุ
ก็พัดลดเข้าไปตามช่องเกล็ด ฝนข้างในเอากระบองเบ็ดศกของมาหัวทก
แน่น ช่อมแซมค้ำแต่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระยาโบราณราชธานินทร์
กรมมหาดไทย
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท
ณ พระตำหนักปั้นหย่า
วังหลวง
กรุงเทพฯ

หนังสือขอมขารักบนตานทอง
เก็บได้ในพระเจดีย์ใหญ่องค์กลาง ในวัดพระศรีสรรเพชญ์
ซึ่งผู้ร้ายลอบเปิดกรุลักขงทำคกไว้

ถอดหนังสือขอมเป็นไทย

(ขีดเบื้องล่างหมายว่าตัวล่ออยู่ใต้หัวหน้า ขีดเบื้องบนหมายว่าตัวหน้าอยู่บนตัวหลัง)

แม่ นาง ก ช นาม	สุภมัสต์ ๑๔๑๖ สกขาลนภัสตรทวาทส์เกิด
	โวสาขยทชวารสุภมบุตรตมานบนทุลวระราช
	โองการสัดขบิตรวระวระปรสทธิแม่ นางมงคล
	เทวี ศรีวระแก้วนามกรโอย

ตกแต่งขอมแปลงตัว

แม่ นาง ช นาม	สุภมัสต์ ๑๔๑๖ สกขาลนภัสตร ทวาทส์เกิด (๑)
	โวสาขย พุชวาร สุภมบุตร มานบนทุลวระราช
	โองการ สมเด็จพระบิตร วระวระปรสทธิแม่ นางมงคล
	เทวี ศรีวระแก้วนามกร โอย (๒)

(๑) คำเขมรใช้ในที่ไทยว่าขึ้นคำ (๒) คำเขมรว่าให้ ไทยเขียนชวย

แปล

แม่ นาง ช นาม	สุภมัสต์ ๑๔๑๖ ปี่ชาติ ขึ้นสิบสองคำ
	เดือนหก วันพุธ อุกษยาม มีมันทุลพระราช
	โองการ สมเด็จพระบิตร พระวระปรสทธิ (แก่) แม่ นางมงคล
	เทวี ศรีพระแก้วนามกร ให้

ต้นนิษฐาน

๑. ตามทงนคองครมไต่ไปซอก เห็นได้จากคำให้คำช้อย จะ
 คองมคองคองไปว่าให้ทำอะไร เห็นว่าไม่มีอย่างอื่นนอกจากให้ตั้ง
 อัญฐิแม่นางเกอ ตามทงนคองช้อยทงตามนคองครมบรรจดาทงนคอง
 ดงในคองอัญฐิ ตามทงนคองดงคองคองมคองคองทงนคองคอง
 ช้อยกนคองนคองได้ และคองมคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคอง
 เพอประโยชนคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคองคอง

๒. เดช ๑๔๓๖ เป็นมหาศักราช ตรงกับจุลศักราช ๘๘๖ หรือ
 พุทธศักราช ๒๐๓๗ ตกในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ถวายตาม
 พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ก็เป็นปีที่ ๕ นับแต่ได้เสด็จ
 ขึ้นเถลิงราชสมบัติมา ครั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรง
 พระราชบิดา ทรงแบ่งพระธิดาของยกชนธิดาเป็นกษัตริย์พระกษัตริย์
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างพระเจดีย์ของศกต่างคองคองคอง
 จอนคอง

๓. สมเด็จพระพุทธ ไม่น่าสงสัย คองหมายคองสมเด็จพระรามา
 บิดที่ ๒ แม่นางมคอง
 กจะคอง
 ว่าเป็นใคร แต่คอง

คำหนักปอายเนน คองคองคอง
 วันที่ ๓ เมษายน ๒๔๗๖

สำนักศิษย์ ห้วยหิน

วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถวายแด่กรมพระนริศ ๑

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ เมษายน ถึง
กำหนดเขียนตอบ นึกหาเรื่องคือประวัติยาหรือโบราณคดีชั้นใดที่จะ
พูดเสนอไม่มาสู่ญาณในคราวนี้

หม่อมฉันได้เรียบเรียงเป็นบันทึกส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้
ควรมีควรแต่จะโปรด

กฤษ ๖๖ ๖๖๖๖๖๖๖๖

* * *

สำนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๒ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล ถวายแด่กรมพระยาดำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ฉบับเล็ก ลงวันที่ ๕ กับฉบับใหญ่ลงวันที่ ๖ ได้
รับประทานแล้วทั้งสองฉบับ เป็นพระเดชพระคุณอันเกิด

เรื่องราวอะไรที่เป็นดำเนินอันควรจะนำมากราบทูลถวายห้ามไม่
เพราะฉันทงัดมาแต่ไปเสียแต่ด้วยต้องไปงานต่างๆ กับบรรดาซึ่งกราบ
เพราะฉะนั้นจะพูดถวายได้แต่ราวที่เห็นมาจากการไปงานเท่านั้น

ในวันที่ ๖ มีงานพิธีถึง ๕ แห่ง คืองานกาชาดที่สวน
สัตว์กรมฯ งานไหว้พระตั้งกรานต์วัดพระเชตุพน งานจักรีถวาย
บังคมพระบรมรูปที่ปราสาทพระเทพบิดร และที่ปฐมบรมราชานุสรณ์
๓ แห่งข้างต้นไม่ขอกราบทูล เพราะเป็นงานตามเคยไม่มีแปลกอะไร

จะกราบทูลแต่ปฐมบรมราชานต์ธรม เพราะเป็นงานครั้งแรกซึ่ง
ยังไม่เคยทอดพระเนตรเห็น เจ้าพนักงานจัดการในวาคจะให้เหมือน
จากพระบรมรูปทรงม้า แต่ความจริงดุษยชนกว่า มหาดพิไม่มีอะไร
นอกจากพิพาทยี่ห้อของเดือ รานรงไม้ คนที่ไปเป็นพวกทักใจ
ไปถวายบังคมแท้ ๆ พวกที่ไปแสร้งเบียดกันเล่นไม้ แม้กระนั้น
คนก็ไม่ค่อย เจ้า ๆ ออก ๆ กันตลอดวัน ตเป็นทจขใจมากกว่า
พระบรมรูปทรงม้า เพราะอาจถนทักกว่า เป็นขอเบรตคมีฐานดลทอน
แต่งคงเกวของบชาเห็นจะแรงดงาม ทั้งคนทีไปกถวนมกรยาอย่าง
เคารพ เกลากระหม่อมใหม่ใจเบบอย่างยง เดมคิดจะทำเดือดง
เดือกเบบเดือ แต่เดือจนกถบใจใหม่ว่าจะไม่ทง จะถือเขาเบบ
บารุงค่อไปตามกถดงกถว่าจะหาชวคไม้

ฝ่าพระบาททรงพระศารทจะบรจากทพยเป็นคาคีดาปรตบฐาน
ถวายนองพระเศษพระคุณในเมื่อพระชันษาครบ๗๒น เป็นพระศาร
อนชอบอย่างยง เกลากระหม่อมเห็นถาถรงพระศารเศษเคบ
พอลงอนก ๗๓ นถนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็ให้เดือเดือคิตรงอนไมทนา
ทเคือจะเบบต เกลากระหม่อมจะถงงานเบงเบบเดือดลตราคามา
ถวายน จะทรงเลอกทำถนองพระเศษพระคุณเพยงไรกถเดือเดือสุ
พระศย ก็ถอจะไปเคอมทถมเตจพระพนวถล้าอกคถย ถงวถลงจะ
พอพระศยเหมือนกถ

งานศพถมเตจพระมหาทรงวถคถบพระพรหมมถ นพระถงถมา
มากนายน

เราพคถนถาถมเตจพระบจรรราชเจ้ามหาสุรถถนทถ ได้ทรงรับ
ถถนเบงพระศยฐถถถเตจพระปฐมบรมนทษนท ทรงบรจุถถใน

อุดมหาราชฯ ขอทูลทวงรับส่วนแบ่งเงินตราอยู่ แต่ทูลทวงบรรจุไว้ใน
ในอุดมหาราชฯนั้นยังไม่ทราบ ฝ่ายพระบาทเจ้าทรงทราบประการใดบ้าง
ถ้าได้บรรจุไว้จริง บรรจุที่ไหน โปรดแสดงให้ทราบบ้างจะเป็น
พระเดชพระคุณอันเกิด

ทอรัณยกรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

สำนักคิสกุล หัวหิน

วันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล อัมเล็กกรมพระนริศฯ

โดยพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๒ เมษายน เรื่องงานถวายบังคม
ปฐมบรมราชานุสรณ์นั้น หม่อมทนายคนท้อออกมาจากกรุงเทพฯ ก็
ออกมาได้โดยความรังเกียจเช่นเคยอุกตกรงปรารภมา ว่ามีคนพากัน
ไปมากเกินคำตักหมาย และบรรดาที่ไปนั้น ก็พยายามแต่แสดงความ
เคารพบังคมโดยจริงใจทั้งนั้น หม่อมฉันเคยคิดว่าคนจะนัยกว่า
อันจกกับอื่น ๆ มา คงจะมีคนไปบูชาที่ปราสาทพระเทพมิตรแล้ว
เลยไปถึงธูปานพระพุทธรูปบ้าง แต่ไม่มากนักเท่าใดนัก เมื่อ
โดยจำนวนคนไปตลอดวัน แม้ไม่มีเครื่องสักการะใดๆ จำนวนคนก็ไม่
นัยกว่าอันถวายบังคมพระบรมรูปทรงมา ดังนั้นหม่อมฉันก็ยินดีพอใจ
เหมือนกัน

เรื่องที่จะช่วยบูรณปฏิสังขรณ์ราชานุสรณ์นั้น ก็ยังอยู่ใน
เจตนาของหม่อมฉัน แต่หมายว่าจะทำเมื่ออายุเท่าพระชันษาพระบาท

พระเจดีย์ที่กล่าวมา เป็นของสร้างขึ้นสำหรับบรรจุพระบรมอัฐิ
 พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระอัฐิเจ้านายที่ทรงศักดินาสูงสุดเมื่อสิ้น
 ทูลเจ้าราชภาดพระเจ้าบรมโกศ ด้วยชุกหน้าต่างก็อัฐิแต่แดงเป็น
 โดงปรากฏอยู่เป็นสำคัญ ทงแต่อกที่สร้างตรงแนวและตัดคอกกับพระ
 มหาอัฐิซึ่งบรรจุพระบรมอัฐิพระเจ้าแผ่นดิน เพราะหมดทุกจะสร้าง
 พระอัฐิใหญ่ได้ออก จึงสร้างพระเจดีย์น้อยไว้ในฉัตรใต้บรรจุพระ
 อัฐิใต้หลายพระองค์ด้วยกัน

ตั้งแต่ไปเห็นพระเจดีย์ทอดพระศิว์สร้างเพ็ญดังทูลมา ก็เกิด
 นึกขึ้น ๆ ในใจว่าเมื่อไปขอพระอัฐิ ๆ ว่าสมเด็จพระบรมราชาเจ้า
 รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระมณฑปที่วัดมหาธาตุ ๆ ดังทูลตามอย่าง
 พระวิหาร (หรือพระมณฑป) ทอดพระศิว์สร้างเพ็ญ เป็นแต่ไม่ทำ
 เป็นจตุรมุข นึกต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่าประเพณีการสร้างพระเจดีย์อัน
 เป็นทูลทอด โดยปกติย่อมสร้างเป็นพระปรางค์หรือพระอัฐิขนาดใหญ่
 ใหญ่ เหตุใดสมเด็จพระบรมราชาเจ้า ๆ จึงไม่ทรงสร้างเช่นนั้น และ
 มาสร้างเป็นพระเจดีย์น้อยอยู่ในพระมณฑปเหมือนอย่างพระเจดีย์
 บรรจุพระอัฐิในวัดพระศิว์สร้างเพ็ญ ก็นึกขึ้นมาหรือจะทรงสร้าง
 สำหรับบรรจุพระอัฐิเช่นเดียวกับทูลทอดพระศิว์สร้างเพ็ญ พระอัฐิ
 ไครเล่าซึ่งสมเด็จพระบรมราชาเจ้า ๆ จะทรงสร้างพระมณฑปแต่พระ
 เจดีย์แทนที่บรรจุเช่นนั้น ก็มิแต่พระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
 พระองค์เดียว

ก็คิดถึงตำนานการบรรจุอัฐิและตำนานพระอัฐิสมเด็จพระปฐม
 บรมมหาชนกเข้าไป ประเพณีโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาสืบมาจน

ในสมัยกรุงธนบุรี อยุธยาเสื่อมเขาไปบรรจุไว้ที่ตลิ่งถนน แม่น้ำพระ
 บรมอัยยิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะเก็บเขาได้มาหาแม่น้ำประเพณีไม่
 พงนามขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงปรารภถึงเขาดานแดงเมืองเดียว คืองกระจัด
 พดด้พรายกัน แม่น้ำอยุธยาเดิมเจ้าพระปฐมบรมมหาชนกก็เก็บจะ
 ค่นย หากคุณจอมมารตามกับเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ออกทำ
 เกษนาตามฉาง ทรงพระราชดำริว่าในเขาดานกรุงรัตนโกสินทร์ยังคง
 ไม่ได้มั่นคง จึงทรงรักษาพระบรมอัยยิ์เดิมเจ้าพระปฐมบรมมหาชนก
 ไว้ในพระราชวัง ยังไม่สร้างพระเจดีย์บรรจุตามประเพณีเดิม เจ้าถน
 มาว่าครั้นถึงเขาดานแดงเมืองเดียวจะได้พาเขาไปไว้ด้วย คงเป็นมุด
 เดิม แต่เมื่อประดิษฐานพระอัยยิ์เดิมเจ้าพระปฐมบรมมหาชนกให้
 เป็นมุดศักดิ์สถาปนาแทนพระเทพบิดรในพลัดหน้า จึงได้ประดิษฐาน
 อยู่ในพระบรมมหาราชวังเวียงมา

พระอัยยิ์เดิมเจ้าพระปฐมบรมมหาชนก ส่วนซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งพระวรวงศ์พระมอรรราชเจ้า ๑ ไปนั้น
 ไม่ปรากฏที่เดียวว่าอยู่ที่ไหนแต่เขาไปทำอย่างไร จึงเป็นปัญหาว่า
 เดิมเจ้าพระมอรรราชเจ้า ๑ จะทรงอนุเมิตตามกระแสพระราชดำริของ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือรักษาพระอัยยิ์ไว้ใน
 พระราชวังมอรร เดิมเขาดานแดงเมืองเดียว หรือจะทรงสร้าง
 เจดีย์ตั้งตามบรรจุไว้ตามราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา หม่อมฉน
 กิดเห็นว่าเดิมเจ้าพระมอรรราชเจ้า ๑ คงไม่อนุเมิตตามกระแสพระราชดำริ
 จึงถ่ายแบบพระอิหาร (หรือพระมณฑป) ที่บรรจุพระอัยยิ์ดพระศรี
 สวรรค์เพ็ญ มาสร้างบรรจุพระอัยยิ์เดิมเจ้าพระปฐมบรมมหาชนกที่วัด

ดัด ซึ่งทรงสร้างแปลงใหม่ให้ใหญ่โต เพราะเหตุนี้แต่ครั้งถวาย
 ขอดปราสาทให้สร้างเป็นห้องศาวธรรมณทป ครั้นครั้งมาไฟไหม้
 แปลงห้องศาวโรง จึงสร้างพระมณฑปอย่างเป็นแนวทองไว้ข้างใน
 ขอดปราสาทหนึ่ง ซวด ซึ่งเปลี่ยนมาหลายครั้งหลายคราว ก็
 ด้อยให้เห็นเนืองกัน เติมเต็มเจ้าพระบรมบรรพชาเจ้า ๑ ทรงขนานนามว่าวัด
 นพพานาราม ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีวัดอื่นที่ไหน ๆ จะรวมชื่อเช่นเดียวกับ
 ชื่อนี้กันจะเกิดแต่ทรงปราสาทเหตุที่บรรพชาพระอุปัชฌาย์เป็นมุด ต่อมา
 เมื่อจะทำสังคายนา ท่านของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 จะทรงปราสาทลงนามวัดจาไมเป็นมุด จึงทรงไปทูลกับสมเด็จพระ
 บรมราชาเจ้า ๑ ตกดงกันเปลี่ยนนามเป็นวัดพระศรีธรรมเพชญ์ ทั้งเป็น
 วัดอยู่นอกพระราชวัง ก็นาคเจ้าพระมณฑปและพระเจดีย์ที่สร้างบรรพ
 ชาพระอุปัชฌาย์ของวัดพระศรีธรรมเพชญ์ครั้งทรงตั้งอยู่ชานบ้านมุด ครั้นเมื่อ
 สมเด็จพระบรมราชาเจ้า ๑ ถึงสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้เปลี่ยนนามอีกครั้งหนึ่งว่า วัดมหาธาตุ ๑
 ทั้งในพระสถูปหรือพระปรางค์ใหญ่เป็นหอถวญ ก็นาคเจ้าพระมณฑป
 เป็นที่บรรพชาพระอุปัชฌาย์เป็นมุด

นอกจากนี้ยังมีประเพณีมาดังเกิดอย่างหนึ่ง คือเวลาเสด็จไป
 วัดมหาธาตุ ๑ มีเครื่องทองน้อยทรงตั้งการบูชาเป็นพิเศษที่พระเจดีย์
 ในพระมณฑป เหมขน้อย่างทรงตั้งการบูชาพระอุปัชฌาย์มาจนทุกวันนี้
 ถัดกับทรงตั้งการบูชาพิเศษเจดีย์ ซึ่งเป็นเศษถวายตอกไม้รูปเทียนที่
 ได้พานมหาเศษเด็กเรี่ยตามเศษ ด้วยขาศ์หอดูฐานต่าง ๆ ดังที่
 มา หม่อมฉันจึงเชื่อว่าสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาเศษถึงท้าว กงจะ
 บรรพชาพระอุปัชฌาย์สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไว้ที่พระเจดีย์ของพระ
 มณฑปวัดมหาธาตุ ๑ แต่ประเพณีที่ตั้งเครื่องน้อยชานจะเกิดจน

คือในรัชกาลที่ ๕ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ทรงความเต็มกับไม่ได้

ควรมีศอวเรตต์แต่จะไปปรก

ที่ ๖๖ ราชบัณฑิตยสถาน

x x x

ทำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๗๖

กราบขอ สืบเสาะกรมพระยาดำรงฯ ๑ ทราบฝ่าพระบาท
ทางขัณฑ์ขาเข็บตก เราให้ตั้งขัณฑ์ขาเข็บแล้ว ที่จะไปเที่ยวด้วย
เรือของเราได้ เป็นการตอมนแทนที่อนุญาตให้เขาเข้าไปตั้งเรือ เกด
กระหม่อมคิดจะไปในเดือนพฤษภาคม คิดจะไปตั้งขัณฑ์ขาเข็บ เร
จึงขอให้ไปเรือมาดั้น ออกจากกรุงเทพฯ เดือนพฤษภาคมวันที่ ๖ ถึง
ตั้งขัณฑ์ขาเข็บวันที่ ๓๐ และเรือกลับจากตั้งขัณฑ์ขาเข็บถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๕
มีเวลาเที่ยวด้วย ๒๐ วัน แต่จะไปกระไปปรกตามเที่ยวเขาเมือถึงแล้วเกรง
จะไปเสียเวลา จึงคิดว่ากระไปเสียให้เสร็จจะดีกว่า แต่เกล้ากระหม่อม
จะกระแข็งกัห้ามความชำนาญไม่ จึงกราบทูลมาขอพระเมตตาได้ไปปรก
กระปรกตามด้วย ในตั้งขัณฑ์ขาเข็บจะกระไปเที่ยวพระเจดีย์ยธา
ไม่ได้ แลดูขัณฑ์ขาเข็บไปนครศรีธรรมราช พระมหาธาตุขาดไม่ได้ นอก
ถ่านนศอวเรตต์ไปที่ไหนได้บ้างแต่แต่กระทรงกระปรกตาม ตามที่ทรง
พระดำริเห็นสมควร ให้กลับตั้งเรือที่ตั้งขัณฑ์ขาเข็บที่นั้นกำหนด

ควรมีศอวเรตต์แต่จะไปปรก

พรหม

สำนักศิษฏ์ หัวหิน

วันที่ ๑๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนริศ ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๔ ทรงหารัษฎะระทางก
จะเสด็จประพาสหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชชนม ขอทูลถ่มของตง
ทศไปน

๑. ทางที่๑ เที่ยวเทวราชกเมืองสงขราใต้ภายในเวลา ๑๐ วัน
โดยไม่รับถ่มให้ถ่มมากพระของคณน ๘ ทาง คือ

ไปเทียบมณฑลปัตตาน เที่ยวมณฑลไปใต้ตลอดหัวมณฑล
มีพระชนของโบราณเครื่องศรีวิชัยอยู่ที่เมืองยะธา ไปไม่ทางสถานีรถไฟ
นัก เที่ยวได้ ๓ วัน ๔ วัน

ทางที่ ๒ ไปเมืองบึงโดยทางรถยนต์ เขาไปกัน ๒ อย่าง
ถ้าถ่มไป เขาไปข้างท่าอำเภอสะเดา พอรุ่งเช้าขึ้นรถยนต์ไปทาง
ราว ๔ ชั่วโมงเศษถึงบึง กินข้าวกลางวันหนึ่งแล้วถ่มมาอำเภอ
สะเดาในฉันทัน ถ้าไปตรงๆ ออกจากสงขลาไปทางราว ๖ ชั่วโมงเศษ
ถึงบึง ไปพักที่บ้านพระยารัตนเศรษฐี (ซึ่งหม่อมฉันรับระจัดการได้)
ชยเทียบบึง ๒ วัน ๓ วันแล้วจึงถ่มมาสงขลา

ทางที่ ๓ เที่ยวมณฑลพัทลุง ใต้ทะเลดำคอนโน (แต่ที่เกาะดี
เกาะหัว เที่ยวมณฑลไปจากเสียแล้ว) แต่มีทางรถยนต์จากจาม
เขาบรรทัดทางซึ่งไปเทียบเมืองตรัง อาจไปมาได้ในวันเดียวกัน
หรือถ้าไปทางที่เมืองตรังอาจไปเทียบถ่าเขาบรรทัด ซึ่งเขินพันธุมาก
แล้วจึงถ่มมาเมืองพัทลุง

ทางที่ ๕ ไปเทียบเมืองนครคีรีธรรมราช ไปรถไฟจากสงขลา
 ใต้จนถึงเมืองนครคีรีธรรมราช มีเที่ยวรถมหาชาติวันละ ๑ ครั้ง และ
 ไปท่าเหมืองที่บอกด้วยวิธีไปเรือรถและวิธีไปเรื่อนาเมาที่รถพบ
 แล้วจึงกลับไปยังสงขลา

ทางที่ ๕ ถัดจากทางรถไฟจากสงขลามาที่หิน มาจับรถไฟ
 เวลาเช้าที่ทางสงมาลงที่เมืองไชยาเก่า พักแรมที่วัดมหาธาตุ มีเที่ยว
 รถวัดมหาธาตุและวัดแก้ว แล้วจึงรถไฟที่ฉนวนจันทน์หรือฉนวนคู
 มาลงที่หินฉนวนคูหรือฉนวนจันทน์เวลาเช้า = มาพัก

๒. ถ้าเดินจากทางเรือจากสงขลา มีเวลาเที่ยวได้ ๓๐ วัน
 คงจะถึงประทุมทองสงขลาวัน ๓ วัน เหนือเวลาที่มีสำหรับเที่ยว ๗ วัน
 ขาดจะเที่ยวได้ทั้งเมืองนครคีรีธรรมราชและเมืองพุดอง คือ วันที่ ๓
 ออกจากสงขลาทางรถไฟถึงเมืองนครคีรีธรรมราชในวันนั้น วันที่ ๒
 อยู่นครคีรีธรรมราช วันที่ ๓ กลับจากเมืองนครคีรีธรรมราช
 ถึงเมืองพุดองในวันนั้น วันที่ ๔ ไปเมืองศรีงทางรถยนต์ วันที่ ๕
 เที่ยวเมืองศรีง วันที่ ๖ กลับจากเมืองศรีงมาเมืองพุดอง (หรือจะไป
 ถิ่นเขาบวชก่อน) วันที่ ๗ ขึ้นรถยนต์แค้เข้ามาที่หินเวลารถไฟได้
 วันที่ ๘ กลับไปยังเมืองสงขลาตาม

๓. ในเวลาที่เดินประพาสทางบกควรบอกให้เทศาภิบาล เพราะ
 ต้องอาศัยพักในสถานที่ของหลวง ที่เมืองสงขลาเขาหัวดำ ๆ ไร่เกิด
 ไร่เขาหมอย ไร่บ้านยัด ที่เมืองพุดองกมทก แต่จะอยู่ที่ไหน
 หนึ่งนั้นไม่ทราบ ที่เมืองนครคีรีธรรมราชนั้นเคยไปอยู่ที่วัดพุดองเก่า
 หน้าเมือง บ้านยัด ที่เมืองศรีงกมทกหลายครั้ง หนึ่งนั้นเคยไปอยู่

ตำนานกล้วยเน้น คลองเคย

วันที่ ๓๑ เมษายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ กราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระหัตถ์ ลงวันที่ ๓๕ และที่ ๓๖ ได้รับประทานแต่งตั้ง ๒
ฉบับ พระเดชพระคุณหาที่สิ้นมิได้

ความคิดที่จะบูรณปฏิสังขรณ์ปฏิบูรณราชานต์ธรรมเนน เกด
กรรมหม่อมกราทอดเร่งวันคืนไปหนอย เพราะนึกถึงความตาย ถ้า
พวกเราพากันร่วง ๆ หมดไปเสียแล้ว กัดจะไม่มีใครขึ้น ความ
หวงทรูบาดจะโง่งนมนมหนอยเคมท ความหวงชอนนมากทุดักท
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่องโองาตพิตมกวรตลงจะทรงบรจก
พระราชกรพยสั่งพระองค์สิ้นองพระเดชพระคุณชกไมหนอย

ปัญหาเรื่องบรจกพระอัยยิสมเด็จพระปฏิบูรณมหาชนกัทกราย
ทอดถามมานน ส่าเหตุททาให้ตั้งดัยคชเควองทองนอยนนเคง ตาม
เสด็จเมื่อเด็ก ๆ เห็นทรงบชา เขาใจเขาเบนนนเหมระว่าทรงบชาพระ
อัยยิ แคจะเป้นพระอัยยิใคร ไม่นทอพทจเรเวใจ แคทเขาใจอ่าเบน
ทรงบชาพระอัยยินน จะเบนใครบศทหรืออย่างไรกนทไมอชกเลย จง
ใดกรายทุดถาม เมอจะทรงทรานเนนอ

จะกรายทุดเรื่องพระทิงพุไรศอวรัช ราชบัณฑิตยสภาคจ
ช้อม นายพ้อทไมจิงไปตรวจมาทกแบบเพืออกรวช้อม เกดกร
หม่อมไปเห็นแบบกดินใจ คอขโตกรายตั้งทไมเคยทรานชบบาง ไดอน
พระทงนน ถตทคงพระพทชหิงคเคบจนเราไปชางหลังอชทอองทิง
มคชอัยยิเบนแท่นปนไว้ตั้งชางชคฝ่า น่าจะเบนพวชนเพืออกรว
ปราด่าทปรางค ๕ ชยคชของเก่า ถ้าเบนคณนคจจรวบแคทอวคาน
ฐานปราด่าท กอางเบ็ดไ้วเบนชองเคน พาใจเกดอกรวหม่อมอ่าเบน

ของข้อใหม่เช่นเลขกราบทูลไว้ แต่นายฟอรโนแกไม่ยอม แกว่าแก
 ขอดควไม่ขอพาใจที่ถ้าเราไปในผนังตอหนึ่ง เพื่จะรู้ว่าหรือไม
 เห็นชนนฝั่งเราไปตมมาก จนอกต้องข้ามนอกระตอถึงผนังข้างใน
 ถ้าเป็นของตอผนังเดิมทตอคงคงรูปเลี่ยนข้างในเสีย นรูปเลี่ยน
 กอชยต์ จะเบนชตผนังใหม่ไม่ได้ เกดากระหม่อมก็ไม่มีอะไรเกยง แต่
 เด่าดีเดียมซึ่งแสดงอันเป็นแบบในรัชกาลที่ ๓ นั้น มีเด่าไม่อยู่ข้างใน
 ผนังของเดิมจะเบนเด่าไม่ หรือเบนเด่าไม่บอกไปนั้นบวปตายเด่าเป็น
 บวคตม อย่างเดียวกับทพาใจพระจมาน เห็นทจะเป็นเช่นนั้นเดียมมาก
 แล้วจะแตกเตนผนัง จึงนากก็แกเบนเด่าเดียมชิตกตในรัชกาลที่ ๓

ทางเทียบมณฑลนครศรีธรรมราช ตามททรงพระเมตตากร
 ปรทานไปนั้น เกดากระหม่อมตกตงถือเขาอย่างชยคจากตั้งชดาไป
 นครศรีธรรมราช แล้วไปพตตงขามไปเมืองศรีวิ แล้วกลับมาตงเข
 ทตั้งชดา ถ้ามชไรคจตุทอยู่ใกล้เคียงแควนทจะไปเปลี่ยนทาง
 เขาข้างหน้า

ไปให้พรของราชบรรณาถยกรงกัมพชนนของเขาชาคชยมาก
 ในหน้าปกเราถอมชอนพรให้แก่ประชาชนทงไป พรอันจะเป็นทงใจ
 แก่คนทงทอวยควไปเขาเห็นจนาชน จึงทานบรูปพระพุทเจ้าปาง
 เรยกลัน นคความก็คชยในนหมาก เกดากระหม่อมศอจะเขยชถศ
 ทงชยเขมรเป็นไทยมาถอชยแต่ทำไม้ต้น จะถอชยมากทตง

ทงจ่านาพระบาทจทวงพระธำราญพรอันทงทถาน ๆ ด้วย

ศอหมิศวรเด่าเค้จะไปต

พร

สำนักศิษกุล หัวหิน

วันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล สมเด็จพระบรมชนกนาถ

หม่อมฉันหลงจนมาเขียนจดหมายถวายขอคืนเจ้ารัตนกันศกร
คงจะได้ทรงรับจดหมายฉบับนี้พอลงเกล้าทูลเกล้าฯ ไปจนถึงทูลหรือส่งจนถึง
ขอประทานโทษ

ได้รับตามพระหัตถ์บรมบถวันที่ ๑๘ เมษายน ขอทูลสนอง
ความในสายพระหัตถ์ของพระที่นั่งพุทธไธสงาย ขอให้ทรงพระดำริ
ชดถกโทษ ด้วยทรงลอสั่งแบบกรมศึกษาธิการเดิมจะเป็นอย่างไร
ขอทูลนงขอรับพินิจ ถ้าทรงรับหนักปรากฏ ๕ ขดเป็นแน่ ที่
ขอยกถวายต่อพระเดอจนเข้าไปถึงทูลทูลเกล้าฯ หม่อมฉันเองเป็น
ผู้ให้เขียนบุษมาพระดังขอไปปรากฏทูลทูลเกล้าฯ

เรื่องอะไรถ้าทรงทูลเดอจนขอรับจากจระจน มีความ
วิเศษเต็มยศในเจ้านทูลทูลเกล้าฯ มาก เรือนบรรดาชนิดเหมือนจะ
มีคนขยทูลทูลเกล้าฯ เช่น ๆ มคนเกลื่อนไปทูลทูลเกล้าฯ เหมือนคนทูลทูลเกล้าฯ
ขยและหาใดคนทูลทูลเกล้าฯ ประทับ ได้ขยไปนั่งดังเกิดคนเดินผ่าน
ไปมาที่เรณไฮเตด ไมโครมิโครทูลเกล้าฯ ด้วยมกมีแต่หนุ่มสาวควาว
ทูลเกล้าฯ หม่อมฉันเป็นแน่ (เต็ด) แหม สาวก็มกขยนั่งทางเก้งมียานว
อย่างนางทูลทูลเกล้าฯ เป็นพม ท่านคงจะได้ทรงหนังสือทูลทูลเกล้าฯ ด้วย
เด็กนักเรียนในสมัยนี้ ลงพิมพ์ในหนังสือเต็ดเมดแอด เป็นความจริง
ดังเราว่า เด็กนักเรียนในสมัยนี้ ทรยาชชญาด้วยมกเดอจนเพราะ
เรื่องเสร์ภาพ ออกเสร์ซึ่งเคยเป็นเด็กจำพวกหน้าเขมตุ บนมขอกมว

พระคาร์ดินัลแห่งเวียงคอสตงพาใจพระที่นั่งพุทไธศวรรย์บนรถ
คอง เกล้ากระหม่อมหนักไม่ทน จะไปเลี้ยงกับเขาใหม่

ทรงตั้งพนพดงเรื่องความประพฤติของเสกหนุ่มสมัยนี้ คดอก
กอดกเฮ้ช เกล้ากระหม่อมได้เข้าพบ นักตั้งเวรใจอยู่แล้ว ได้คิดเอา
ใจด้วยซ้ำ ทั้งใจจะกราบขอ แต่แต่อดใจไปเสีย

พระคาร์ดินัลแห่งเวียงคอสตงพาใจ เกล้ากระหม่อมได้เคยปฏิบัติ
มาก่อนแต่เมื่อเวลาเดินทางกันดาร เจ้าพระยาเทเวศร์สอนให้ ท่าน
ได้เข้ามาจากพวกพนักงานกรมว่า เวลาเขาพามาซื้อไปรับเสด็จ
พระรารดาเห็นประพาสห้องเมือง เขาใช้ชาวหลามกันทั้งนั้น เป็นกร
ดระคองกั ไม่นั่งหุงหาเสวยเสวยเดินทาง เวลาเย็นหยุดพักหาอาหาร
เลี้ยงกันแล้ว เขาก็นำชาวหลามติดไปทีละขอ พยเข้ามาตักแกงชาว
หลามกิน แลดูต่างกษณมาพากันไปทีละขอ จะไปหยุดกินกันทีไหนก็
ได้ แต่เขาไม่ได้กินกับโต๊ะ เขากินกับปลาแห้งบึงหรือเนื้อเค็มย่าง ซึ่ง
เตรียมไปด้วยพระหม่อมหมั่นกัน เกล้ากระหม่อมมาแดงออกไป กิน
กับปลาแห้งผัดเนื้อผัด ต่างติดตามไปเป็นได้กรซอกแจก ตพชไซ รูดก
เหมือนกันชาวเหนือของหน้าปลาแห้ง รับประกันว่าอร่อยกว่ากินกับโต๊ะ
โลกมจันเกิดอพรกไทยเป็นแน่นอน วิชไซชาวหลามเวลาเดินทางเห็น
จะใช้มานานแล้ว ลักษณะที่กรซอกข้าวได้ปดองไม้เผาไฟนั้น มันดี
อยู่ในตัวแดงว่าเป็นของทำกินในบึงที่กันดาร ทางโคราชเขาใช้ข้าว
ต้มเน้นของกินเดินทาง คือข้าวห่อใบตองมีต้ม ลักษณะก็อย่าง
เคยของชาวหลาม แค่นี้เขยตกว่าทั้งต้องหมั่นให้ล่าหรับคน

ในการเดินทางนั้น ทอดวงจกรยศกฤตยเกิดสอนให้เกล้ากระ
หม่อมออกขางหน่ง ว่าเดี๋ยวจะได้ไปอย่างเดียวกับเสวยเบียงอาหารเป็น

ตกวายน สันตถกไม่เบียด กระตบเสียดอะไรก็ไม่ถ่วงจาด รวดจก
 ตกจ่าชอหบหนงผวัง แดจกเบบไบเด็ก ๆ หาท้ประทุกไต้งาย แบท
 ทามกัไม่หนกหนา ไบเดยวไม่พอกัเขาทอวย ๆ ไบ ชาติหม้อเขาคัม
 นาทหรือหุงชาวกัไค ที่ไต้เดเบียงไปกินหมกแดจกทงเดย ไมคองเดย
 แรงทอเขาไป เพราะวาคามพุก หวกไต้จาย เขามาทอองดานข้าง
 มนออกทงเดย แดจกจกทำผบัด ทำหอยเชือกสำหรับทอหาม
 ไมคองเดยไต้งกใช้ประ โยชนไต้มาก ควรใช้ป็นจอนไมควรใช้ชน แก
 พุดกคองที่ไต้ด แกเค้นทางกถางบ่าตรวจสายโทรเลข แกทำอย่างน
 เป็นนรนตร

การไปเที่ยวอนณพจนศกัวีรกรรมราช ตกลงบิตอนออกไปอีก
 ๗ วัน เพราะตามระยะททงกระประทานอยู่ข้างจระจกต ซึ่งทออยากเห็น
 เช่นเรศชุกคูปกัไม่มวนจะไปต จึงยตออกเพื่อเที่ยวชค ๆ ไต้กนอย
 ออกจากกรุงเทพ ๑ ควยเรือมาตจนวันที่ ๖ พฤษภาคม กลับคด้วยเรือ
 อดยถึงกรุงเทพ ๑ วันที่ ๓ มิถุนายน

ควรมิควรแแต่แจะไปต

x x x

สำนักศิศกถ หัวหิน

วันที่ ๒๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทอ ส้มเค็จกรมพระนริศร์ ๑

จดหมายของหม้อมฉนั ฉบบันคองจะไต้ทงรับไต้วันที่ ๒๘
 เมษายน อันเบบฉนัเจตัมพระนัษารของท่านครบ ๗๐ ปี จึงขอเริ่ม

ความคดีย่อยพระพร ขอให้ทรงเจริญพระชนมายุด้วยทุกประการ
 สดภาพรดับไปให้ช้านาน เทอญ

เรื่องสำหรับทอดเงินขอเป็นเครื่องประดับพระบัญชาญาณกรมโท
 ดำรงพระหฤทัยในศิลปศาสตร์ เรืองหนังสือเห็นความเพิ่มเติมคด
 ทูลไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าเครื่องนมัสการของน้อยที่ทรงบูชา
 พระเจดีย์ของ ณ วัดมหาธาตุ ฯ จะเป็น โดยพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มาคิดเห็นความกระจัดชัดเจนว่าคงเป็นเมื่อ
 ไปรด ฯ ให้บรรดาพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ที่วัดพระเชตุพน ฯ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
 ภาดที่วัดจักรวรรดิ ฯ และพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวที่วัดราชโอรส ฯ เกิดการตั้งเครื่องของน้อยบูชาพระบรม
 อัฐิทอง ๓ แห่งนั้น จึงไปรด ฯ ให้ตั้งเครื่องของน้อยทรงบูชาพระ
 อัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกที่วัดมหาธาตุ ฯ ด้วย เว้นชน
 ในคราวเดียวกัน ก่อนนั้นมากเห็นจะเบียดแต่ด้วยคอกไม้รูปเทียนบูชา
 เหมือนพุทธเจดีย์

ขอเรื่องหนังสือหม่อมมนฮานหนังสือเรื่องประวัติของศาลนครวัด
 ซึ่งเป็นอักษรมหาเด็มาบตีฝรั่งเสด็จกรุงรัตนโกสินทร์พระเจ้าพุทธยท ๓๓ มี
 ความขอหนังสือว่าศาลตั้งอยู่ในประเทศฝรั่งเสด็จมยนั้น นพระแทนท
 บรรทมของพระเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน เรียกว่า Lit de Justice
 มาทศนถศกพระเจ้าทศพรณารายณราชหนเวศน์เมืองตพบุรี มีฐาน
 ก่อตรงที่ประทับทางคานจะกตเป็นฐานยาว น่าจะเทียบกับตงพระแทน
 เด็ดจออกขุนนางอย่างเก่าในกรุงเทพฯ นี้ แต่ฐานตศกพระเจ้าหนาน

ก่อตั้งขึ้นไปและข้างบนแควม จะตั้งพระแท่นออกอุณาางหรือแม่คะ
 บรรทมและจะประทับที่ ไม่เหมาะ แต่แรกหม่อมฉันนึกอกแควมจะเปน
 ฐานพระแท่นแต่ตั้งออกอุณาางอย่างกรุงเทพฯ ฯ แต่เมื่อจวังจรมีใคร
 ไปก่อเสียมแปลงฐานนั้นเป็นทศงพระพุทธรูปหรืออะไรอื่น ครั้นเมื่อ
 ขึ้นไปดพบปรากฏดัง ได้ไปตรวจดูฐานหนักเห็นทางอุฐีและริมอก
 เป็นของเดิม ก็กลับขึ้นขึ้นคืนใจไม่ว่าฐานหนักยงสำหรับทำอะไร
 เมฆมาอาวหนงดังออกทุกมา จึงมานกชนว่าศึกพระเจ้าหลานเสด็จเสด็จ
 ให้แบบ ที่จะเอาศาสตราของพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาเนรมิตให้สร้าง
 พระแท่นยุคธรรมอย่างเสด็จ แต่ประดับประดาอย่างไร และ
 บนพระแท่นนั้นจะวางอะไร ไม่มีเครื่องมือที่จะสอดสอดนให้ทราบได้
 หม่อมฉันเชื่อว่าฐานพระแท่นที่ในศึกพระเจ้าหลานเสด็จจะได้ตั้งเกิด
 แล้วจึงได้ทุกมา

ควรมีคอรแด้วแต่จะ ไปรต

ดั่ง ๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

x x x

สำนักคิตสิกุล หัวหิน

วันที่ ๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖

ทต อมแต่จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันคิดจะจดจดหมายฉบับนั้นจะได้ทรงรับก่อนแต่จประพาด
 มณฑลนครศรีธรรมราชสักจนหน่งหรือชื่อของวัน จึงได้เขียนตามเคย
 แล้วยังจะเว้นไปจนแต่จกดับกรุงเทพฯ ฯ

ครึ่งของขยิกบท ไปไหนไม่ได้ตั้ง ๕ วัน ๖ วัน เพราะฉนั้นเมื่อจะ
เสด็จขานเขาไปเมืองศรีนครชัยให้โตเวลาว่างเล่น ทาไม้ยาจะไป
ถูกฝนขยิกเมฆตรงโตหลาย ๆ วัน แต่ถ้าไปถูกฝนเช่นนั้น ก็มาทวงแก้
คือเสด็จกลับจากเมืองศรีโดยทางรถไฟไปทุ่งสง จับรถไฟจากนั้น
ไปถึงทุ่งสงตา ถ้าเวลามืดมดลงแล้วเช่นนี้ อากาศก็เย็นสบายทุ่งสงฟ้าก็

ในระหว่างเสด็จทัศนะนี้ ได้หนังสือในอินเดียส่งหนังสือพิมพ์ชื่อว่า
The Buddhist World มาให้หม่อมฉัน เป็นหนังสือพิมพ์ออกกึ่งเดือน
บ้างออกในประเทศไมตรี อยู่ในอินเดียขายได้ ผู้เป็นบรรณาธิการ
เข้าใจว่าเป็นพระพระมาธิช สิริขันธ์ สัจจามิ ตัวหนังสือภาษาทวารของ
มหาตั้งราชาธิภา เป็นภาษาซึ่งตั้งขึ้นเพื่อจะรวมพระพุทธศาสนาทุก
ประเทศสร้างฝ่ายหินยานเข้าเป็นอันกลมอันเดียวกัน อยู่ในความบำรุง
ของพระเจ้ามหาประเทศพระมา ขนานนามในหนังสือพิมพ์ว่า (สมเด็จพระ
พระ) วิถีที่คิดตั้งตั้งปฏิบัตินั้นนามดี ราชาธิราชครุมหาตั้งราชา
ตั้งนี้ เป็นความวิแปลกด้วยไม่เคยทราบว่าเรียกพระมหาตั้งพระปิ่นายก
ประเทศพระมาว่าตั้งราชาเหมือนประเทศสยาม และมีแปลกอีกองค์
ที่แปลกตำแหน่งพระญายกเป็นญายกชื่อ สิริชาติคาเด็น ว่าแปลกขุณ
ชาวจีนเดีย (เป็นเครื่องขัดทอนความคิดของนายอินทร กิ่ง) ใน
หนังสือพิมพ์นั้นตอนหนึ่งมีมโนคติตั้งตั้งอรรถแปล มโนคติ
ความมโนคติตั้งตั้งพระมา ไม่เหมือนที่ใช้กันทั่วไป หม่อมฉันก็
ไม่ทราบภาษามคธพหุที่ควรทราบดี ขยให้ทรงสอนสอนดู และโปรดให้
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ทราบด้วย

วันที่ ๓ เป็นวันพุธ กำหนดด้วยพระหัตถ์จะมาตั้ง แด่พนักงาน
ไปรษณีย์เขมรกำลังสอนนาย ถ้าจะรวบรวมด้วยพระหัตถ์ก่อนจงเรียน

ตอบพระเจ้าไป่ยกฉวนหนึ่ง อาจจะไม่ถึงทันวันที่ ๖ ก็จะเสด็จไปตั้งรดา
จงเวียนจดหมายฉบับนั้นเพราะมีคนจะกอดับเขาไปจะฝากเขาไปทันถวาย
ในวันที่ ๕ ได้

เดิมหม่อมฉันคิดว่าจะไปทำบุญอุทิศงานชาติวัดหัวหิน ครั้นเมื่อ
ถึงฉวนมานั้น เห็นเที่ยวเตียวไปตั้งตามวัดเห็นกำลังเขาปลูกบ้าน โรงกัน
ฉวนถามไ้ศความว่าจะมีเกนแตรกรรมหรือดีพอต้อง รอยพระพุทธรูป
พร้อมกันอุทิศบูชา คเป็นกรขอฉวนไม่เป็นสมาธิ หม่อมฉันจึง
เปลี่ยนความคิดเป็นจะกอดับเขาไปทำอุทิศบูชาในกรุงเทพฯ ไปวันที่ ๗
กอดับวันที่ ๑๐ นกเสี่ยวตายทระกอดไปฉวนหนึ่ง ไม่ได้เผ่าทานก่อน
เสด็จตั้งรดา

กรมวิกรมแดงแต่งไปปรด

ดํ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

x x x

ตำแหน่งปลายนเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๐

กราบทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ พระบาทสมเด็จพระมหา
ฉายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๗ เมษายน ได้รับประทานแล้วในวันที่
๒๘ เมษายน ที่ฉวนทำบุญอุทิศ สมตามจํานงพระทัย
กราบถวายบังคมฝ่าพระบาท ทรงพระเมตตาโปรดประทานพร
ไปพร้อมได้เห็นขอเกล้าด้วยความชื่นใจ กับสมุหรูปพระนครวัดซึ่ง
โปรดประทานเป็นของทอดูฎักได้รับประทานแล้ว เป็นสิ่งที่พอใจอย่าง

พระดำรินั้น บ่นนั้นจะคงอะไร ถ้าได้ความอธิบายในแบบทางฝรั่งแล้ว
 มากพอจะเข้าใจได้ว่าเราจะคงอะไร ข้อนี้ก็พระเจ้าเหานักแปลกหนัก
 หนา คิดกันมาหนักแต่ยังไม่ได้เรื่อง คำไหนที่เรากล่าวกันก็แต่ว่า
 ครองพระเจ้าเท่า ได้ความหมายแต่เพียงว่าเท่าเท่านั้น อาจที่จะออก
 จากข้อนี้ก็ยังไม่เข้าใจลงนเอง เห็น คำไทยก็แต่ขยี้ดัดพจนาน
 คน อันไม่เป็นมงคลและเข้ากับคำว่าพระเจ้าไม่ได้ แต่คำเขมรมีใช้
 เท่า แปลว่าเรียก หรือจะเป็นคำเขมร แปลว่าติดที่พระเจ้าแผ่นดิน
 เรียกมาประชุมปรึกษาราชการ

ในครั้งนั้นได้ถวายแบบหนังสือจารึกฐานพระพุทธรูปเชียงแสน
 มาให้ทรงตรองดูด้วย จะเป็นอย่างพระพุทธรูปอะไรก็ได้ให้แก้ไขประการ
 ใดก็ได้แต่ เพราะเป็นของเก่าที่ช่างเขาทำตั้งแต่ครั้งหนึ่ง ได้คิดหาให้
 เป็นที่ลวดลาย ด้วยวิธีวางรอบดวงหนึ่งด้วย ได้รูดลงจะเห็นเป็นดวง
 หนึ่งด้วยไปอยู่ในร่อง แต่ที่นั้นก็ไม่ต้องว่าพันหน้ากระดานฐานพระ
 ศักดิ์ราชที่สถาปนาไปนั้น ๒๕๗๐ ราชบัณฑิตยสภาเขาว่าผิดให้แก้ไข
 เป็น ๒๕๖๕ ก็ได้เกิดตามเราตั้ง เขาตั้งตั้งมธุระของเจ้าพระพรหม
 ดำเนินกตพมพมาให้ดเป็นพระยา

ไม่เทียบความ คิดว่าจะไปอะไรแต่เร่ชดแตรชดพันด แต่
 หนึ่งร้อยพมพเราลงบอกชาวจำมกมเดียวแล้ว ทนหมดาเคียวหรือมดา
 ชุมอกไม้พราว ข้อประธานด้วยขงลมดาวนท๖ หนึ่งร้อยด้วยเป็น
 อันตงขงหุดจกนถวาระกตบถถึงกรุงเทพ ๗ จึงจะมมาถวขตามเคย

ศวงมิตถวแต่จแต่จะโปรด

พร

ตำนานปลาบึงเงิน คลองเคย

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๘๖

กราบขอ ส้มเตี๊ญกรมพระยาตากวางฯ ทราบฝ่าพระบาท

ไต่รมลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓ พอดีหญิงยาตราไปถวาย
 ขอขมาทวงคืน จึงเขียนหนังสือตอบลายพระหัตถ์ฝากมาถวายด้วยออก
 ฌมบับหนึ่งด้วย

เกล้ากระหม่อมเกล้าขจรจรง เพราะวันที่ ๒๕ ผู้คนตลงมา รุ่งชน
 วันที่ ๒๖ หอศงขบ คลองโฮงใหญ่เกิดจางมไม่รอดตัวเน จึงได้
 เขียนหนังสือตอบขบววยในคืนวันนั้น ให้ส่งเข้าเพชเชาจรได้มีเจองศา
 ฌวแทนพัน แดรงชนวันที่ ๒๘ ขาถารก็คตตายไป วันที่ ๒๘ จึงทำบุญ
 ฌบแบกได้ แดกแกยงไม่หายต้นทตจนถงฉวน

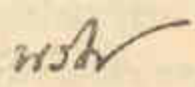
การพลาดพดงเรองฌบแบกคตจรเดาถถวายมาหมอนกัน แด
 แดงฌบแบก ด้วยเพนเบนเรองเดกนชย คชวาทกบเคยมเดยง ๒ ฉวน
 เดยงพนชงลกทอฉวน ๓ เดยงพนคณปการฉวน ๓ บนพนชงลกทอฉวน
 ไม่คชยมโคธย จึงคตตลงเบนแดกเรเดยงนาศา ดังหญิงฮามว่า
 ให้ชกทอฉวน ๆ ที่คณเคย ฉาโคจรมาคณนาศากมา หญิงฮามไปพุด
 กับทอฉวนนาศาฉวาคไรไม่ทอฌ เพราะเชารบทนาคีในการเดยง ทำ
 คังแเดชอกกาดเชยเบนคณไปที่เดยง ทอฉวนนาศาจรเชาใจอย่างไรไม่
 ทราบ ไปเคยทางบชกทงฉยพมพเชากถงทอไปอย่างทชอกพระเนตร
 เห็น เกล้ากระหม่อมเห็นกตใจ เรยภทอฉวนนาศามาเช็ด เชากไป
 ฉงแกชย้างคทชอกพระเนตรเห็น เกล้ากระหม่อมเห็นฉาจรไม่รอดคจ
 จึงคตเรยภทอทอชคตพมเตนชนตามแคะจะได้ ก็พชชคคจไปได้ มา
 กันเห็นศวราชฉก ๒๐๐ คนได้กระมัง

การไปเที่ยวบ่อน้ำใต้ จะระวังตามที่ทรงพระเมตตา โปรดตรัส
แนะนำ

ศาลาซัดตำนานมรดกสัตว์ของพระมาแปดกั เกลาักรหม่อมกั
รูไม่พอ แต่กัจับผิดไต่ต่างแห่ง ศาลากั ๓ บาท ๓ ทูว ทอด้สู นำจะนิค
แต่กัคิดไม่เห็นว่าจะเป็นอะไร บาท ๓ คชุนคิ ควรจะเป็น กชุนคิ
บาท ๕ อตุค กัด้มย คชุงเป็น ออจกัด้มย เพราะชอ้มงคอกมี ๓๘
ชอ้ ไต่กัด้ส่งถวายน้แดงพระพุททโฆษาจารย์ไปด้ว

เด็ยใจมากทัจะเสด้กัถบับกรุงเทพ ๑ ในเจดวทัเศด้วกันไปไม่
ไต่เผ้า

คจวมทอจนด้วแต่จะโปรต

x x x

สงขลา

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

กราบทูล ส้มแดงกรมพระยาคำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลถวายน้แดง ไต่มาถึงส่งชดวจนน้แดง เวลา
๓๐ นาฬิกา มีคจวมส่งชดวบอกกัน เวลาเค็นทางมาโบทระเศ เกลาั
กรหม่อมเห็นว่ไม่มคอกน แต่แม่ไต่กับทอ้เม้า แม่ไต่ถึงแก็คคจะ
จันบกทัชุมพร จะเค็นโดยทางรถไฟไปคชอຍรมทังชวอ แต่เมอ้กั
ชุมพรด้บพนคงานโรงภาษี ไต่คจวมว่จะคชุงไปเรอ้เด็กอ้กถวายน
ชวโมง คชุงไปนชอนค่างทัชุมพร และดำบวคอะไรค่าง ๑ ทังคจวม

เมื่อก่อนของชวชน เคยตมเด็กความคิดที่จะไปทางบก ทนเมาไปจน
ถึงสงขตา ชนบกแจ่มใสแล้ว

กระตายน เขาขมาโอให้เรียนหนังสือ ณ ทพภคานกัสมเด็ก
หญิงน้อย ซึ่งเขาจัดให้อาศัย เห็นทวารวฤทโศก ชอนให้เรียนหนังสือ
แต่ไม่รู้ว่าจะเรียนถึงใคร จึงเขียนมาจดถวายนำพระบาท กราบทูลรำว
ให้ทรงทราบ

ภควรมีศอรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักศิษกุล หัวหิน

วันที่ ๓๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จพระนเรศวร ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ประทจนมาจากเมืองสงขตา พช
เหมาะแก่ใจด้วยบนกบดุกว่าคิดตั้งคงแต่เข้าไปทักกรุงเทพฯ ทดถากัน
จนกดบชอกมาถึงหัวหนงบนจวศจรจะเรียน หนังสือ ตั้งไป ถวายได้
ได้รับลายพระหัตถ์คงพอเหมาะ

คุณได้นำละเบนพวกเดียวกับหญิงพูน ไปพระเอกโรคเรียกได้อว
นชนคดชดทางทุกท บางคนก็เบนแต่แรก ๆ ไปทักตั้งหาย แต่บาง
คนก็ไม่รู้จักหาย เรืองเมาคดนชชบกล เมชหม่อมฉันไปยุโรปทราว
หลง กปคนเรชชานเดนเคยให้หม่อมฉันยหนังสือมาชานเดม ๓ ๘
แต่งเป็นหมชประชาเรอเมตชานมหา สมุพระทจางยุโรปกับอเมริกา
ถ่าจว่าโรคเมาคดนมน เบนแต่ละเพราะคนฉกรรช ถาคนแก่หรือเด็ก

เกิดอาการหมอนมาจนถึงนครศรีธรรมราชวันที่ ๑๕ เวลาเช้า รุ่งขึ้น
 วันที่ ๑๖ เข้าไปนมัสการพระบรมราชูปถัมภ์ เย็นไปเที่ยวตามถนนชมเมือง
 แดงแฉะพระบรมราชูปถัมภ์ เพราะคุดเมื่อยเข่ายังไม่ดี วันที่ ๑๗ ไปรอน
 พุด คุดเหมืองฉัด ตูเรียดแร่ทอง วันที่ ๑๘ เข้าไปชมโบสถ์พราหมณ์
 คุดหอพระศรีอริย คุดหอพระนารายณ์ แดงได้ความจากศพรพราหมณ์
 ว่าหม่อมพระสยามมกุฎราชกุมาร จึงให้พาไปดู แดงไปค้นหาหอกเมือง ศวด
 พระเสื้อเมือง แดงไปบูชาพระพุทธรูปองค์หนึ่ง คุดนมัสการพระบรมราชูปถัมภ์
 ตะเข็บ แต่ไม่มื่อจะเข็น จะเข็นได้กรมทูลคุดหอก เย็นดงเรือไป
 เที่ยวปากพูนเพื่อศวดจรเข้ ที่จริงตั้งใจจะไปปากพญา แต่พุดเข้าใจผิด
 กันไปเสีย พรุ่งนี้วันที่ ๑๙ จะไปเมืองศรี

อยู่ข้างจะเข็นใจ ไปนครศรีธรรมราชคงใจจะได้เห็นโบราณ
 วัตถุที่ยังไม่เคยดู แต่บ้านเมืองเปลี่ยนรูปไปเสียจากที่เคยเห็นมา
 ก้อนมาก จะว่าคงยังมีแต่พระบรมราชูปถัมภ์เดียวก็ได้

ที่เจ้านายไปในถาวรวิศาลานุชาตานั้น มีความอบอุ่นในน
 วมเด็จพระพันอัครราชกุมารีว่าข้างในจะไม่มีใคร ครัดตั้งให้คุด
 เกิดหมอนเจ้าหญิงให้เข้าไป เกิดอาการหมอนก็เลยเดือนหม่อมเจ้า
 ชายเตี้ยด้วย

คิดถึงฝ่าพระบาทเป็นอันมาก

ศวรมิศวรแต่ตั้งแต่จะโปรด

พร

พิทลุง

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๔๗๖

กราบขอ ถ่มเต็กกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานทราบทูลรายงานต่อที่จดหมายกราบทูลมาจากนคร
ศรีธรรมราช

วันที่ ๓๑ ขอจากนครศรีธรรมราช โดยทางรถไฟไปเมืองตรัง
รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ ไปกันตัง ปรากฏแวะที่คอนชานคูหลกเมือง ไม่น่า
อะไร เป็นหลกทำด้วยไม้ผุแล้ว เคยมีค้างแครงเคยแล้ว เรายัง
ไปไม่ได้ เพราะฝนตกมากทางเบนนโกลนเป็นหล่ม วันที่ ๒๓ ไปที่ช่อง
คานาคก รับประทานอาหารกลางวันแล้วร่วมไปพิทลุง เขาจัดให้พัก
ที่ภททาคารดำป่า

ได้พบเห็นหนังสือใหญ่อย่างกันสอแปกผายมีฐานรองที่พิทลุง ใบ
หนึ่ง เขียนด้วยรตนน้ำ เป็นฉบับขรรค์วัดเชิงหวาย ด้านหน้าเป็นรูป
ภาพแถมกนก มีรูปพระแสง รูปหนามาน รูปกษัตริย์หนึ่ง นกอินทรี
คู่หนึ่ง ดึงที่โตคู่หนึ่ง ราชสีห์คู่หนึ่ง ครุฑคู่หนึ่ง กอวาลคู่หนึ่ง ด้าน
ข้างเขียนกนกพระเนง เบื้องล่างมีรูปฤษกับสัตว์มา ด้านหลังเขียน
ลายนกลไม้ ด้านหน้าเขียนเขียนร้อยพยศวรร ด้านข้างหัดไปหน้า
ด้านหลังทวดมาก แดกขยปรากฏว่าแบบฉบับเขียนชั้นชาวนาญ เห็นจะ
เป็นการทำปดอัยทวดเมือง เป็นของวัด "เจ้ชอก" ("ชอก" หมาย
ความว่าครุฑนชอก มีวัด "เจ้ชอก" อีกวัดหนึ่งชยเป็นพระยาม "เจ้"
กตอจะเบ้นคำเรมร "เจญ" แปลว่า ชอก ซึ่งคู่กับ "จูด" ซึ่งแปล
ว่าเจ้า) ถ่มภาวเจ้าของทวงนัททนฯ ดังที่จะเป็นเพราะความทวง
แทนเอง จึงยังอยู่ไม่ตกไปในมือฝรั่ง ตามผู้ทวงแทนรักษาไว้กับที่

ได้ก็ แต่ถ้าจะรักษาใจไม่ได้ ก็ควรเก็บเขาไปเสียก็พรมณเท
 กรุงเทพฯ อาจเขาเข้าไปได้ด้วยเดินทางพุดกับเจ้าคณะเมณฑล คิด
 ว่ากตัญญูเข้าไปจะลองให้ช่างแก่นายกรารชมนั้นก็ด้วยสภา จะตั้งการ
 หรือไม้ก็ไมทราบ

พรุ่งนี้ วันที่ ๒๓ จะกลับไปส่งจดหมายโดยทางทะเลสาบ เสด็จยังมี
 เหลือ คิดจะแพ้นออกไปปักตานั้นด้วย เกด้ากระหม่อมกับทั้งบุตรภรรยา
 หมายด้วย คำสั่งนักสืบด้วยกันทั้งสิ้น

ภควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

ปิดตานี้

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๗๖

กราบหม่อมสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ กราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมมาลงมตตานั้นเมื่อวานนี้ เวลาห้าค่ำ วัจนเข้าไป
 ยะธา ครอบแก้วตาบดดำพญา คุเรอสุดแรงแห่งบริษัทนั้นคตัญญู เป็นเหตุคำ
 เขาโรงจักรไปโดยนำใจทั้งอื่น แล้วไปกล้าแจ้ง นมัสการพระนอน
 พระในถ้ำนั้นไม่งามแต่เก่ามาก แลอัญไต่พบนายหอม ซึ่งเป็นคน
 เกด้ากระหม่อมเคยใช้ช้อยู่ก่อนในกระทรงโยธา กระทรงส่งไปเป็น
 โยชนักษ์ได้แต่ครั้งกระโน้น แต่ทั้งทางราชการเปลี่ยนแปลงไปไม่
 ต้องการ แกกัตั้งชอก แต่ไม่กตัญญูกรุงเทพฯ เลยหาถิ่นช้อยักษ์ได้
 แกได้เป็นผู้ซ่อมแซมพระในถ้ำนั้น แลว่าพระนอนนั้นบัดด้วยคน ฝน
 หยตกลงมาชะเขาองค์พระเทว่องโหวไปแห่งหนึ่ง ในองค์พระกตัญญูเดิน

คุณโต กับ ทวี จะไม่มาคิดเพิ่มเติมเมื่อเราไป เพราะตั้งเกิดคราวนี้
 เป็นดมรมรสุมตะวันตกแล้ว ทางฟ้าตะวันตกไม่มีคิด ถ้าจะไปถูก
 คิดนักตอนเมื่อตามไปเจ้าปากน้ำเจ้าพระยาไม่ช้านานเท่าใดนัก

หม่อมฉันได้รับอวยพระพิศอกต่อมาอีก ๒ ฉบับ ฉบับที่ส่งมา
 จากมณฑลปัตตานีมาดังก่อน ฉบับที่ส่งมาจากพัทลุงมาดังหลัง
 ได้เคยนึกว่าจะเรียนจดหมายถวายชกแต่ไม่รู้ว่าจะส่งไปไหน ด้วย
 เสนอเวลาต่างเด็ดจากของเที่ยงจึงเป็นอันควงใจ ระวังงานมรของพระ
 เจ้าถวายได้ ๒ เรื่อง คือ

พระองค์หญิงอรประพันธ์รำไพ ต้นพระชนมชีพตามกษัตริย์
 วันที่ ๒๖ พฤษภาคม เวลา ๓๑ นาทีภา รุ่งอรุณเสด็จไปพระราชทาน
 นาดรงพระศพ แล้วเสด็จของพระโศกกลับปกรุงเทพ ฯ ด้วยรถไฟ
 พิเศษ เจ้าพระศพไปไว้ที่เรือนคุณจอมมารดาอ่อน ณ ส่วนนอก
 พระราชวังดุสิต ด้วยเจ้าภาพกราบบังคมทูลขอให้เป็นเช่นนั้น เหตุที่
 พระองค์หญิงอรประพันธ์ ฯ ต้นพระชนมชีพทรงภาษาคว่า "ถึงตาย"
 ด้วยเมื่อต้นเดือนเริ่มประสูติ หม่อมฉันทราบกับไปเยี่ยม เจดานัน
 พระอรสูตไรสดมาพักอยู่ที่มณฑลพายัพ หม่อมฉันได้รับเอาไปคู่ด้วย
 หมอว่าเป็นไข้ระตืด เจดาคับ ปรีทชนถึงร้อยสาม ร้อยสี่ และบอม
 ตามรัช ทั้งหม่อมและพวกเจ้าภาพโดยมากให้หม่อมฉันทอดแนะนำให้รับ
 กลับไปรักษาพระองค์ในกรุงเทพ ฯ ด้วยเป็นโรคหายช้า ยุกินหา
 มดหมอชาก ถึงได้หมอชากใหม่ แต่พระองค์ชงของเธอเองไม่ยอมกลับ
 อ้างเหตุว่าจะต้องห้ามไปอายุเขาเท่านั้น ใครทูลจะให้กลับก็กริ้ว เป็น
 เช่นนั้นตลอดมา จนพระอาการเพียบหนักถึง ถึงเจ้าภาพทูลขอให้
 พระเจ้าอยู่หัวครดิบงคัม ก็เป็นอันตกลงว่าจะกลับ เมื่อจะกลับ

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปตั้ง พนมมอริยธรรมาสน์พระองค์ทรงกรมอาการพระเนตร
ตงแตรหอบ เป็นชนกตบไม้ได้ ต่อมาอีกจนทรงถนัดพระชนม

ชกเรื่องหนังสือ เรื่องฐานของราชบัณฑิตยสภา มันเกิด
ชอบกด เดิมหม่อมฉันได้เห็นประกาศกระทรวงองคมนตรี ในประกาศ
นั้นว่า ราชบัณฑิตยสภาขึ้นตรงต่อคณะรัฐมนตรี ทั้งทราบว่าจะ
ให้เงินในงบประมาณเท่าปีก่อน ก็เข้าใจว่าจะคงเป็นไปอย่างแต่ก่อน
แต่เมื่อมาเห็นประกาศโครงการกระทรวงธรรมการ ในนั้น มีกรม
คือป่ากร จำแนกเป็นกองคือป่ากร กองหอดสมต กองพิทักษ์รักษา
สถานที่โบราณคดี เห็นเราก็แปลกใจ ถ้าเป็นดังประกาศ ๒ ฉบับ
นั้น ราชบัณฑิตยสภายังคงมีอยู่ แต่ในเมื่ออะไรทำ เพราะการต่าง ๆ
ที่ราชบัณฑิตยสภาเคยทำเอาไปตั้งเป็นกรม ซึ่งอาจจะมิได้จากกรมอีก
คนหนึ่งต่างหากอยู่ในกระทรวงธรรมการ คมมันไขว้เขวกันไป จะเป็น
ด้วยเหตุใดคิดไม่เห็น มันชนออกมาจากกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันตามเรื่อง
นี้ เขาบอกว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ ก็ไม่อยากจะการของราชบัณฑิต
ยสภาไป พอประกาศออกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ มาหากกรมพิทักษ์ ฯ
ขอให้ช่วยดูแลการไปอย่างเต็ม เต็มของแบบอย่างนั้น

ก็คิดงมงาย มาคิดดูว่าเมื่อไรจะได้เฝ้าก็เห็นจะเป็นราวเช้าวันดี
ในคืนเดือนกรกฎาคม หม่อมฉันจะเข้าไปดูเทียนพรรษาและถวาย
พุ่มตามเคย แต่ทำบุญวันเกิดในเดือนที่ ๒๓ มิถุนายน มันคิดจะทำ
หือหั้น ในเดือนมิถุนายนเห็นจะไม่เข้าไปกรุงเทพ ฯ เพราะเรื่องไป
มาบ่อย ๆ พอตกค่ำจึงว่าเดี๋ยวร้อนด้วยเครื่องสูท การมันเป็นดังนี้
ควรมีคนตรวจแล้วแต่จะโปรด

๓๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

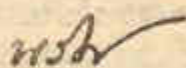
คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๑๖

กราบทูล ถ่มเศวตกรมพระยาคำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท
 เสด็จจากพระหม่อมกตบมาลงกรุงเทพ ฯ จนบัดนี้ พอลงก็ได้รับ
 ภายพระหัตถ์บรมบถงอนท ๒๕ พระเศวตพระคุณแบบจนเกล้า
 เรืองพระองค์หญิงอรประพันธ์พระชนมมณเฑาะฏใจมาก เป็น
 ที่น่าสงสัย ไ้รู้มะตักไม่น่าจะเชื่อว่าจะทำให้ลงตายได้ แต่รักษายาก
 ได้ความทุกข์เวทนามากจนเป็นความจริง ด้วยได้เคยเห็นเจ้าพระยา
 เทเวศร์เป็นตัวอย่างมา

เรื่องพระราชกฤษฎีกายกราชบัณฑิตยสภา ไปเข้ากระทรวง
 ธรรมการ เปลี่ยนเป็นกรมศึกษาศึกษาบัณฑิต เห็นในหนังสือพิมพ์ซึ่ง
 หลวงอำนาจเขาส่งไปดักให้ศึกษาตอน ตกใจหมายว่ากระจัดกระจาย
 ไปหมดแล้ว เมื่อนำใ้ทราบตามตราบข้อกฏเป็นการประหลาด จะจับ
 ด้จนดูข้อไป

ศรนิมิตกรแต่จะโปรด

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๑๖

กราบทูล ถ่มเศวตกรมพระยาคำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท
 การไปเที่ยวของเกล้ากระหม่อม ทำให้การเขียนหนังสือมา
 ลจายเบบกำหนดคชงหยุดไป บัดนี้ลงมาลงบ้านเดว จึงได้ขบเขียน
 ลจายอกตามกำหนดเดิม ตั้งแต่วันเป็นต้นไป

รายงานในการไปเที่ยว ได้เขียนจดหมายมาบ้างตามหัวเมืองที่ไปถึงเป็นกระต่อนกระเท็น และตอนที่ควรจะกรวยทอดจะเขียนก็ไม่จะเขียน เพราะไม่มีเวลาจะเขียน จึงจะเขียนกรวยทอดใหม่เดี๋ยวนั้นไปเป็นลำดับ แต่เป็นรายงานยาว จะให้จบในคราวเดียวเห็นจะเป็น ความหนักในการเขียนและกรรขาน จึงจะเขียนจดหมายแบบตอน ๆ ตามสมควร แต่ให้ติดต่อกัน

วันที่ ๖ พฤษภาคม บ่าย ๒ โมง ไปลงเรือมาดันทหาราววงศ์ นายจรูญเดียนแสนคอยรับอยู่ที่เรือ พามอบห้องที่นับแต่จากตมไป เวลา บ่าย ๒ โมงครึ่งเรือออกแล่นไปในทะเล

วันที่ ๗ พฤษภาคม เรือแวะรับบรรทุกสินค้าที่ตำบลสระพัดแตร
ชุมพร

วันที่ ๘ พฤษภาคม เรือหยุดรับบรรทุกสินค้าที่ตำบลชลา ตะโก หาดชื่อน กับตำบลอะไรฝั่งเวียงดำ กว (ภูษกรมิง) แล้วถึงอำเภอบ้านดอน รับบรรทุกของแต่เดิณหยุดชดช้อนขึ้นเสียทันที จากนั้นเรือไปถึงถ้ำออกเดินจะถึงสงขลาวันที่ ๘ เวลา ๘ ทุ่มมืดกำหนด ผู้ที่คอยรับเข้าจะโกลาหล วันนั้นเบนนวนจี่ชาบรูชา แต่อยู่ในเรือกลางทะเลทำอะไรไม่ได้ นอกจากบูชาให้พระสังฆมณฑลไปตามแกน

วันที่ ๙ พฤษภาคม เรือออกเดินต่อไป หยุดรับสินค้าที่หาดนครคีรีธรรมราช

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ถึงสงขลาเวลาโมงเช้า สมุทเทศาภิบาล กับผู้ว่าราชการลงมารับ พาขึ้นไปพักอยู่ที่ศาลาหน้ากรมเจ้าหญิงน้อย ซึ่งตรัสสั่งให้สร้างจน แต่พระองค์เองก็ยังมโศกทอดพระเนตรเห็น คง

อยู่ที่วัดสันตวิทูโรวเรศ ของข้าราชการได้มาพักอยู่ก่อน เพิ่งกลับไปเมื่อวันที่ ๕ นี้เอง เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งไปเที่ยวชมเมือง ที่สุดชมรมไฮเดรอนบนเขาอ้อยแล้วกลับที่พัก

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม เวลาเย็นไปไหว้พระและชมวัดมณีมาวาส เป็นวัดที่ตั้งใจทำอย่างดี มีรูปเขียนในอุโบสถ มีมือข้างรัชกาลที่ ๓ ไม่เด่นก็อะไร แต่ทำแปลก ดึงดูใจที่เมฆบนเขียนทั้งปฐมสมโพธิและเทพมณีนพรัตน์กันแบ่งด้วยสันเขา อันยังไม่เคยเห็นที่ไหน เขียนท่านชนนี ห่องข้างล่างเขียนเต็มชาติ พระประธานเป็นกิติราชมมิตไทยลลิก ออกจากวัดครึ่งวันไปเที่ยวคามอนน ที่สุดสมุหเทศาภิบาลพาแจะสีโมสรังธรา แล้วกลับที่พัก

วันที่ ๓๒ พฤษภาคม เวลาบ่ายไปเที่ยวเกาะยอ ดูเราทำกระเบื้องอยู่ข้างจะตุนใจ เพราะวางทำยเทด็เกิน และได้ของดีเทด็เกิน เพราะว่าตนค้เทด็เกิน ไม่ค้ยังณะด้นอะไร ขุดขนมากทำได้กเดียว เป็นอันได้ความเข้าใจว่าที่เราไปตั้งทำที่เกาะยอนั้นไปหาที่คนค้เท่านั้นเอง

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม สมุหเทศาภิบาลพาไปเที่ยวสวนหลวงคู่ภุได้ยสีโมชาน กรมการพิเศษ อันค้ยังอยู่ข้างร่วมที่ครไปหาคใหญ่แระดระเดา เป็นถ้องนยาง แต่เขาแบ่งกันไว้ส่วนหนึ่งบนเขตศคพคมีเวชน มีคั้นไม้คอกผลปลดกค้มอยค้อยรอบ เป็นค้หน้าเจริญใจ ดูเขาตั้งบียงแระณะด้นทรวคคตเป็นแผนแระจรมคจัน จนเป็นของเจ้าเรจทจะตั้งไปขายได้ ได้ความรัคคต

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เจดาศรีนิคม สมุหเทศาภิบาลชอนไปดู
 ที่ว่าการมณฑล แต่เล็ดลักระหม่อมไม่ยอมไปถนัดเขาจะว่ายื่นไปตรวจ
 "รัฐการ" เองไปก็กำเพงแคะประคองของสงครดาที่ยังเหลืออยู่ด้วย
 แลจะไปเยี่ยมพระเพชรรัตนวารสารที่บ้านพระยาอภัยศิริ (แจก)
 ซึ่งเขาอยู่ที่นั่นด้วยภรรยาเขาได้มรดกปกครองอยู่ เขารักภรรยาจึงคงอยู่
 ตามเดิมด้วยคำคำใดทุกแห่ง ไม่มีเปลี่ยนแปลงเลย เป็นแต่ประหลาด
 ใจที่ใครพบศพ พระยาอภัยศิริกับศพคุณหญิง สมบุญยังอยู่ในบ้านนั้น
 ตายนานแล้วยังไม่ได้อะไร ถ้าได้ไปทำห้วงสุยไว้ที่สวนคุณเจ้าแล้ว
 ยังไม่ได้นำไปฝัง ออกจากบ้านพระเพชรรัตนไปบ้าน สมุหเทศาภิบาล
 เยี่ยมเยียนแล้วกลับที่พัก

เห็นจะยาวมากอยู่แล้ว ตรวจหาจึงจะหลุดลอยคณนศรศรี
 ธรรมราชต่อไป

คงใจจะหาอะไรมาถวายเป็นของฝาก ถิ่นเดิมที่ ทาที่แปลก
 ประหลาดไม่ได้ จะมีควรถวายชุกก็แต่รูปถ่ายต่างชิ้น ยังไม่พร้อมที่
 จะถวายได้ในวันนี้

ได้ไปเยี่ยมราชบัณฑิตยสถานและคดียาการสถานเมื่อวันที่ ๕ ยัง
 ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไป เวียนทราบว่าเป็นแต่มีพระราชกฤษฎีกา
 ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้งกรมคดียาการ แบ่งเป็น ๕ กอง คือ กอง
 กวดง กองส่งดาบัตยกรรม กองคดียา การ กองพิพธิภณินท์และโบราณคดี
 กับกองทดสอบ แต่จะตั้งราชบัณฑิตยสถานย้ายไปตั้งที่หรืออย่างไร
 ยังไม่มาตั้ง การจึงยังคงอยู่ตามเดิม

กองโฆษณา^๕นามาง^๕อยู่ใน^๕คือ^๕ปาก^๕กร^๕สถาน^๕ ที่^๕ห้อง^๕กอง^๕อำนาจ^๕
การ^๕ทาง^๕ชน^๕ชน^๕น^๕ก^๕ว^๕า ข^๕าย^๕ข^๕อง^๕ใน^๕กอง^๕อำนาจ^๕การ^๕ไป^๕ใจ^๕ห^๕อง^๕ช^๕าง^๕เข^๕ียน^๕
ทาง^๕มี^๕ช^๕าย^๕ น^๕อ^๕ก^๕ถ^๕ว^๕าน^๕น^๕ก^๕ง^๕อยู่^๕ค^๕า^๕ม^๕ที่^๕เด^๕ิม^๕ท^๕ม^๕ด^๕ เว^๕ียน^๕ท^๕ร^๕า^๕บ^๕ว^๕่า^๕พระ^๕ยา^๕
ม^๕ใน^๕ป^๕ร^๕ท^๕น^๕ร^๕อ^๕ย^๕น^๕ให้^๕พ^๕ัก^๕ท^๕ว^๕า^๕การ^๕อ^๕ย^๕ร^๕อ^๕ว^๕ร^๕า^๕

ค^๕ง^๕ร^๕มี^๕ค^๕อ^๕ร^๕แ^๕จ^๕ัก^๕แ^๕จ^๕ะ^๕ไป^๕ร^๕ด

พรช

x x x

สำ^๕นัก^๕ติ^๕ศ^๕กุ^๕ล^๕ หัว^๕ห^๕ิน

ว^๕น^๕ที่^๕ ๘^๕ มิ^๕ถ^๕ุ^๕ย^๕า^๕น^๕ พ^๕ุ^๕ท^๕ศ^๕ก^๕ร^๕า^๕ช^๕ ๒๕๒๐

ท^๕ุ^๕ด^๕ ด^๕ม^๕เด^๕จ^๕ก^๕ร^๕ม^๕พระ^๕น^๕ริ^๕ศ^๕ร^๕ ๑

ห^๕ม^๕อ^๕ม^๕ฉ^๕น^๕ได้^๕ร^๕ับ^๕ด^๕าย^๕พระ^๕ห^๕ิต^๕ด^๕ะ^๕บ^๕บ^๕ด^๕ง^๕ว^๕น^๕ที่^๕ ๘^๕ มิ^๕ถ^๕ุ^๕ย^๕า^๕น^๕ มี^๕ค^๕อ^๕ว^๕
ย^๕ิน^๕ค^๕ำ^๕จะ^๕ได้^๕ส^๕บ^๕ "ด^๕ำ^๕ร^๕พ^๕ิ^๕ธ^๕ย^๕" ส^๕บ^๕ไป^๕ด^๕ัง^๕แ^๕ด^๕ก^๕อ^๕น

ร^๕าย^๕ ก^๕าร^๕เด^๕ี^๕จ^๕ป^๕ระ^๕พ^๕า^๕ศ^๕ที่^๕เด^๕ำ^๕ป^๕ระ^๕ท^๕า^๕น^๕มา^๕ ใน^๕ด^๕าย^๕พระ^๕ห^๕ิต^๕ด^๕ะ^๕บ^๕บ^๕น^๕
เจ^๕อง^๕ห^๕ม^๕อ^๕ม^๕ฉ^๕น^๕ข^๕ำ^๕น^๕สั่ง^๕ญ^๕า^๕น^๕ตาม^๕เด^๕ี^๕จ^๕ไป^๕ท^๕ู^๕น^๕ห^๕่ง^๕ ด^๕ว^๕ย^๕เบ^๕น^๕ที่^๕เค^๕ย^๕ไป^๕โดย^๕
ม^๕าก^๕ ร^๕ี^๕ข^๕ำ^๕บ^๕ด^๕ห^๕น^๕ง^๕ค^๕อ^๕น^๕ห^๕ด^๕ง^๕ด^๕อน^๕ซ^๕ึ^๕ง^๕ท^๕ร^๕ง^๕ด^๕ัง^๕ย^๕ัน^๕น^๕ ค^๕็^๕ย^๕ี^๕ ๕^๕๖^๕ เร^๕ข^๕ง^๕ร^๕ี^๕
ค^๕ำ^๕ย^๕ด^๕ต^๕ำ^๕ง^๕ ๑^๕ ท^๕าง^๕ห^๕ี^๕ง^๕เม^๕อ^๕ง^๕บ^๕ั^๕ก^๕ษ^๕า^๕ไ^๕น^๕เบ^๕น^๕มี^๕ญ^๕า^๕ห^๕า^๕ซ^๕น^๕ห^๕น^๕ง^๕ ซ^๕ึ^๕ง^๕ย^๕อ^๕ก^๕าร^๕
ค^๕ิ^๕ด^๕ค^๕ัน^๕ว^๕่า^๕จะ^๕มา^๕แ^๕ก^๕ภ^๕า^๕ษ^๕า^๕ไ^๕ด^๕ ด^๕ัง^๕ค^๕ัน^๕แ^๕ด^๕ ๕^๕ระ^๕ช^๕ำ^๕ ก^๕ุ^๕ย^๕ ด^๕ัง^๕ก^๕ร^๕พ^๕าย^๕ ป^๕ระ^๕ท^๕ิว^๕
ด^๕ง^๕ไป^๕ค^๕ด^๕ย^๕ค^๕ง^๕แ^๕ร^๕ด^๕ง^๕น^๕ค^๕ร^๕ศ^๕ี^๕ร^๕ว^๕ร^๕น^๕ร^๕า^๕ช^๕ ค^๕ำ^๕ว^๕่า^๕ ๕^๕๖^๕ ก^๕็^๕อ^๕ย^๕ใน^๕พ^๕อ^๕ก^๕น^๕

เม^๕อ^๕ได้^๕ร^๕ับ^๕ด^๕าย^๕พระ^๕ห^๕ิต^๕ด^๕ะ^๕บ^๕บ^๕ค^๕ร^๕ด^๕เด^๕ำ^๕ด^๕ง^๕เด^๕ี^๕จ^๕ไป^๕ ท^๕ถ^๕า^๕พระ^๕น^๕อ^๕น^๕ที่^๕
เม^๕อ^๕ง^๕ย^๕ะ^๕ด^๕า^๕ มี^๕ค^๕อ^๕ว^๕ย^๕ที่^๕ได้^๕ร^๕จะ^๕ท^๕ด^๕ส^๕น^๕ง^๕ ๒^๕ ร^๕ี^๕ ค^๕็^๕ย^๕

ร^๕ี^๕ ๓^๕ ค^๕็^๕ย^๕ พระ^๕น^๕อ^๕น^๕ของ^๕เ^๕ก^๕า^๕น^๕ห^๕ม^๕อ^๕ม^๕ฉ^๕น^๕ได้^๕เค^๕ย^๕ด^๕ัง^๕เก^๕ด^๕ท^๕เบ^๕น^๕ซ^๕น^๕
ไ^๕บ^๕ร^๕า^๕ณ^๕จ^๕ริง^๕ พระ^๕ก^๕ร^๕ช^๕ว^๕า^๕ท^๕ำ^๕ท^๕อ^๕ด^๕ค^๕็^๕ย^๕อ^๕ก^๕ไป^๕ร^๕ำ^๕ง^๕ห^๕ำ^๕น^๕ำ^๕ตาม^๕เบ^๕น^๕ซ^๕น^๕เด^๕ย^๕

ด้งเกิดเห็นพระนกดนตคามเมืองยะธาของค ๑ แดพระนชนศกรคีรของค ๑
 เห็นจรมองคชนชกแต่เวลาดานนถไม่ออก พระนชนวันหลังมาทำศึกอก
 ครงลงมาจากพระเคียว เช่นพระนชนนวกป่าไมกษ แดระอศพระเซตพน
 เห็นจาเป็นตวยพระนชนชนเต็มทาทนชนกตางแจ่ง มาชนทองทวาท
 พรอมกบของคพระ ทอดศึกอกชกไปข้างหนากตเส้า ททวงด้ยได้ความ
 ว่าพระนชนในถาเมืองยะธากชตวยฮูทินคิมบม หนอมฉนยังไมรู้ แด
 ไม้ครของด้งเกิดชย้อย่างหนงทมหอนาคตราชยู่ในถาพระนชนน หนอมฉ
 กบทมชยทพระบรมชากูเมืองนศกรคีรชวรมราช น่าจาเป็นชของด้งรางใน
 ฉมยศวีวชชตวยทน

ชช ๒ คงจมนโคกรถวชพระพมพคตคชของ ไบราณทเมืองยะธา
 พระพมพคตคตบ หนอมฉนได้เคยด้ยได้ความจา พบแแต่ตามถาตงแแต่
 เซตคเมืองนศกรคีรชวรมราชลงไปจนถึงเมืองยะธาบนโคทศต หนอม
 ฉนโคเคยไปเห็นทเจกบพระพมพคตท ๑ ทถาเขาชอกทระถเมือง
 พทตุง ในเวตฉนทงไปพบเขาใหม่ยังไมทนมใครไปชคชนเขาไปด้ย
 ท่าโคนท เห็นฉางตระแคงเวียงชอนกนทถาขชนเหมือนอย่างจคบรจ
 ทบ ไมได้ได้กรฝังคชชอนเวนเหมือนอย่างพระพมพคตฉาทางข้าง
 เทนช ดกษณะพระพมพคตคตบเห็นโคชคตวาทถลชคทรมหายาน
 แดะประทถาคชคชอย่างทง ทคชคชชวเป็น เทอนาคคี ไมชชอกชว
 ควณถ เหมือนอย่างจวรกทางข้างเทนช หนอมฉนโคด้ยคชไปถถึง
 ประเทศฉม โคได้ความว่า ในประเทศพม่าแเดฉนเคยกม คเหมือน
 จโคด้ยอย่างมาด้ยในพทภณทชฉฉาน แดะเหตุโคจิงทาคชคคคค
 ชชนหนอมฉนทงทราบเมชจคพทภณทชฉฉาน แดฉ ฉนนายทนชค
 ทหารชกภณคททง ชงเคยชยู่ในประเทศชเบตมาทรุงเทพฯ ทค

ซึ่งกฤษชีกนำมา หม่อมฉันพาไปตีพิพากษาตักถ่าน ถึงคู่พระพิมพ์
 ดนตรี ตามแกวว่าพระพิมพ์อย่างนี้ในสิบคนหรือไม๊ แกมออกว่าเรา
 ยิงทำกันขยจนทุกวันนี้ ถ้าพระผู้ใหญ่มรณภาพเผาศพแล้ว เขาเอา
 ชูฏฐิชาติ โขดถนอมดมค้นหาเป็นพระพิมพ์เช่นนี้ เมื่อได้เค้าเช่นว่าหม่อม
 ฉันจะใคร่ทอดองค์ให้ถึงก็ ได้เอาพระพิมพ์ที่ขารวดองค์ ๑ ส่งไปให้ของ
 แยกธาตุศรวร ก็ได้ความจำจากชูฏฐิชาติในนั้น เป้าอันใดก็ตามแจ่ม
 แจ่ม ว่าเหตุใดจึงทำด้วยดินดิบ เพราะได้เผาด้วระครองหนึ่งแล้ว
 คงเห็นไม้ศรวรเผาอีกครึ่งหนึ่ง จึงได้ทำด้วยดินดิบด้วยประการฉะนี้

หม่อมหม่อมฉัน ได้ของเขียนพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ เขียนขึ้นใหม่
 อีกตอน ๓ ว่าด้วยคำแห่งหน้าของพระมหาอุปราช จระเข้เจ้าคือ
 ตอนอุปราชภิเชกกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ส่งมาถวายพร้อม
 กับจดหมายฉบับนั้น ขอได้โปรดช่วยทรงตรวจตราทุกทั้งด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ศิริ ๒๖ ๒๖

* * *

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๔ มิถุนายน ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระราชินีนาถฯ ว่า ทราบฝ่าพระบาท
 ภายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๘ ได้รับประทานแล้ว รอบพระเศ
 พระศอกที่โปรดเปลี่ยน ประทานได้เป็น ๘๖ ชิ้นความงดงาม สว่าง
 เรยกระชอระไรเพนพาหองหมต ๘๖ พัด เรยถันพัด บุษบา เรยกลุตา

คะ โท เรียกคาถา ลัว เรียกลัว ซ้อทองนหมดบญญา จระวักยักคาเกนท
 ต่อมาทดลองไปโปรดแปลประทานจึงได้จริง เจกยงหนกมอวนไปออก
 เช่นพิทลุง เรียกว่าคตเกดง แต่ต้องให้ภย เพราะหนังสือของแก
 เขียนภาษาอื่นไม่ได้ ต้องปรังกาทมอญแต่เพียงให้ถือ ซ้อตำบดใน
 หอเมืองมกษโศต้องเสียว่าจรมค่าแหมรช้อยมาก โดยทจับได้เช่นควนเนยง
 กักช คอนนาง ลักทงพร กักช คตชงพร จรดของคดำหาซ้ออื่น ๆ
 ค้อไป อะไรจะเข้าภาษาแหมรโศอีกบ้าง

ทันจรทดลองด้วยรายงานถวไปเที่ยวหอเมืองมกษโศ

วันที่ ๓๕ พฤษภาคม เวลาบ่ายโมงครึ่ง ชมรถยนต์ไปหาด
 ใหญ่ต้นเวลา ๔๐ นาทีถึง รถไฟส่งรถไปหาดใหญ่ไม่มีใครใช้
 เพราะค่าโดยสารแพงกว่ารถยนต์ แดงก็เดินแต่วันละเที่ยว ออกแต่
 เวลาเช้า คนจะไปต่อรถด้วยขึ้นตั่งไปคชชอยเกินคอร ตามที่เกดว
 กระหม่อมไปนครศรีธรรมราชฉนน เดชกเอาจนทมรถบงเงา เพื่อจะ
 ได้ไปส่งนายจรดเร็วแต่ไม่ตั่งกันแต่มีต เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที
 รถก็มาถึง ชมโดยสารไปลงที่สถานีเขาสูงทอง พระยจบุรีธวัชการ
 ภูจวราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชมาคชชอยบชชยคณ พวกนชน
 รถไฟค้อไปนครศรีธรรมราช เห็นใช้เขจนทิมหนึ่งจึงตั่ง เขาพา
 ไปให้พักชย ณ พัททซึ่งเรียกว่าพัลบลดา ยันคชชอยตั่งศาลาโลก

วันที่ ๓๖ พฤษภาคม เวลาเช้าไปนมัสการพระบรมธาตุ แล้ว
 หองชมผู้มชชาง ไบราณในชอมเขตคพระบรมธาตุณคนทิวธาวยังไม่ทว
 จงกตบทพกเศยทหนึ่ง เวลาเย็นจึงชชกเศรชกคทวงหนึ่ง เทยวไปตาม
 ถนนในเมือง ทัดคแควทพระบรมธาตุชมตถานทยงคคางชยค้อไป กลับ
 จากทนนไปครวาเศรชกทมรชชงฐนวิโรจนรัตนากร ตำแหน่งอะไรไม่

ทรงพบ เมื่อไปร้านเขาเข้าใจว่าเป็นคนด่ามญี ต่อเมื่อเขาตั้งมิดมาทอง
เงินตาของ เห็นเช่นชื่อจงทราบความบรรดาศักดิ์

อยู่ข้างจะเสียใจ ในการที่ไปนครศรีธรรมราชนั้น ตั้งใจว่าจะ
ไปเที่ยวคนตมมือข้างโบราณจุดเข้ามาเป็นความรู้ ด้วยด่ามญีเมื่อ
ไปเที่ยวทนนครกอม ๆ เคยเห็นวัดเก่า ๆ ตามไปทงนนั้น แต่ไม่
เคยจะได้เที่ยวคนตมอะไร ๆ ไปตรวจจนจจะเคยช้อยทนนานเพื่อ
เที่ยวคน แต่นครศรีธรรมราชเปลี่ยนรูปไปเสียหมดแล้ว วัดเก่าที่
วางกลายเป็นบ้านเรือนสมัยใหม่ ที่ไม่วางกลายเป็นวัดใหม่อย่างฝรั่ง
เจก ไม่มอะไรเหลือช้อยที่จะพงศ นอกจากพระบรมธาตุ เขารักษาไว้
ดเป็นทพอใจ อะไรที่เคยเห็นมากชกก็ได้เห็นชก ช่างได้เห็นแปลก
ชนทงทวเรียนแฉะพรอบฐานพระมหาโพธิ จดเป็นพพภณัท ของ
กมมาก ของทนาคกม แฉะจดไม้ จดไม้เป็น คไม้ ของคละประปน
กนเห็นชก เป็นคดังมากกว่าเป็นพพภณัทชกาน ของทนนจับใจ
ชยงหนึ่ง คือช่างด่ามเคียวไม้ตลก อันคตทหน้าบรรพพระอิห
หดวง เขาปดตองมาได้ มีเครื่องแคงศวมมากมาย เป็นค่นวาคงชั่ง
กทได้ชชนกลงด่ามชน แม่เศกนชแท ๆ ชั่งงวงแฉะปากกยงนตก
เป็นถายคตชดไป ชนนี้ชฐานคองนคิตเขาได้วเขาท่วจะให้เป็นถาย
เพื่อให้เขาทบถายหน้าบรรพ ไม่ใช่ตั้งใจจะทำค่อชางจริง ๆ เมชคค
ชยบนหน้าบรรพแต่ชกนคคไม่เห็นเพราะสูงหนัก ได้ทวชางเขนมาถาย
รูป ได้ตั้งมากววยแฉะทงนบคนแฉะ ร้านคดลาดในนครศรีธรรมราช
จำเรียมมากเหมือนกรุงเทพ ๆ มีอะไรทกชยงแค่เป็นชขนาดนชอย ร้าน
เครื่องคมทงของโตคเหมือนกรุงเทพ ๆ แต่ราคาถกกว่ากรุงเทพ ๆ
มากที่เดียว เขาชดวจะตั้งให้ทวอะไรก็ได้ จะทวให้สมใจด้วย

โรงพยาบาลจะลากเอาตัวไปดู เห็นว่าแก้ก็ประสงค์จะเอาเงินเท่านั้น จึงให้ไป ๕๐ บาท ชะตักว่าไม่มีเวลาไป ก็เป็นตกดวง

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม เวลาเช้าไปดูโมสถพรหมณี จะเล่า ถวายแต่เพียงคร่าวเพราะว่าคงจะทรงจำได้ชุกมากแล้ว สถานที่พระยาศรีสุวรมังคละทอง เก้าห้องหนึ่งใหม่ห้องหนึ่ง ในห้องเก่าพบคือวัด ๕ ซอก พบนางกระต่าย ๓ แม่น ฉดกเป็นรูปพระคงศากำมาลคุณแดงแผ่นหนึ่ง ฉดกหินแทนใหม่แผ่นหนึ่ง กับอีกแผ่นหนึ่งข้างบนฉดกเป็นเทวดาอยู่ บนต้นไม้ มีข้างอยู่ที่โคนไม้ข้างละตัว ข้างล่างฉดกเป็นเขาไม้ แปลไม่ออกว่าอะไร นักเทียบกับที่กรุงเทพฯ มีพระอาทิตย์พระจันทร์แผ่นหนึ่ง นางพระรัตนแผ่นหนึ่ง นางพระคงศากำมาลคุณแผ่นหนึ่ง รูปราชา หมายถึงพระรัตนโค แต่เทวดาบนยอดไม้จะหมายถึงพระอาทิตย์พระจันทร์เห็นไปไม่ได้ นอกจากนั้นยังมีกระต่ายโตซึ่งข้างอีกแผ่นหนึ่ง ในห้องใหม่เมื่อรูปห้อง ๕ ซอก หงส์ห้องสองห้อง นกทองรูปกลองชนะ แต่ไม่ได้ทำสี่ซอก ถ้าพรหมณีผู้รักษาจะใช้อะไร บอกว่าใช้ดีแท้ ไปดูสถานพระยาศรีสุวรมังคละทองถวาย ตามว่าอยู่ที่โคน ว่าอยู่ที่โคนลงไป หนึ่งขย ตามว่าทำทุกกับหริศ บอกว่าทุกกับ เจนแต่เมียบกตามัน ตามว่า ลิมซึ่งสำหรับหริศ คอยบงาหาไม้ เป็นแต่เขากระต่ายบนแวง เด็กๆไป ด้วยได้ถ้วยรูปสี่เหลี่ยม ขอดจายมาทอดพระเนตรเล่นด้วย

ออกจากสถานพระยาศรีสุวรมังคละทองไปดูสถานพระนารายณ์ ทำไว้ใหม่เขี่ยม โฉมนั้นรูปพระนารายณ์บนตวยปุ่นอยู่ด้านซ้าย ด้านข้างหักหาย กับมีรูปสี่ตาหักอีกรูปหนึ่งดูก็เป็นสัตว์ เห็นจะเป็นของ มาแต่ชระวา

ออกจากสถานพระนารายณ์ ให้พราหมณ์พาไปตั้งณพระดงม
 ตั้งอยู่ในตรอกแยกจากถนนพระเสด็จเมืองหลวงวัดพระบรมธาตุ เป็น
 สถานกบฏ แต่ว่าฟังวังแดง ดกษณะเป็นศาสดา ศึกษาคัมภีร์ของ
 หลวงพ่อเสด็จม ตามหมายประตบช้ออกแบบมา ทหองหลวงทเดิม
 จรมหลวงคาเป็นยอตกโค ในหองมีศิวองคคีศาของคหนึ่ง ทนาศิวองค
 มหินศรรูปคล้ายดกมะหอด ข้างบนเป็นแอ่ง เขาใจว่าจะเป็นตะเกียง
 ทนออกทงกลางศาสดากิมฐานศาสดา นมราง ซึ่งเคย รของ ศิวองค ตั้งอยู่
 แต่ไม่มีองคศิวองค เป็นการประหลาดช้อยทมดสถานพระอิศวรสอง
 แห่ง เห็นจรมพราหมณ์มาตั้งช้อยแต่ก่อนหลายพวก

ถามพราหมณ์ว่าทอกเมืองช้อยทไเหน บอกว่าช้อยถไปนชกทนช
 ทง จงโทนาไปถงอกศรอกทง แถไปศศาสนนบกชยทมนปากศรอก
 กบถนศอกกนจวน เป็นทนแห่งเสด็จมรแดงทชบ ๆ ศกทนคณกระโค
 ทนขนาดประมาณ ๕๐ x ๓๐ ซ.ม. เกด้ากระหม่อมไม้ช้อย เห็นว่า
 ทดกเมืองแดงจะตงมีศาสด จมมาบกชยขางอนนคจทนทกบถกบกระช
 ทางเชนนไม้โค ในเจดณะอะระกนชย نن นชยกับศาสดทงนารบรของ
 ฉ่าทกเมืองจรง ๆ ใช้อยทศรจนทราบนเน่นาแต่โทนแต่ไรแต่ัว เกด้า
 กระหม่อมกชยไม้ช้อยนเอง

ให้เขาถ่ายช้อยถงไปศศาสดพระเสด็จเมือง เป็นโรงใหญ่ก่ามระด
 ฝ่ายคแต่ กถางโรงมีกฎกช้อย่างแจกศกกฎกชยทง ทนากฎมนโค
 เครื่องบูชาอย่างจันตง ในกฎมทระพุทธรูปทรงเครื่องรุ่งกรงเก่า ทง
 กฎมรูปเน่นเป็นเทวดานงทาศิวกรรณแต่มนนคจะเป็นนาง ทงโรง
 มโคเครื่องบูชาขางจันตงชกแห่งทง ทงโคเครื่องรูปกชย เป็น

ที่ตั้งเขตโต้วคำสอนเดิมจนมาปกครอง แต่เดี๋ยวนี้ไม่แล้ว บัญชา

ราชการใหญ่ใหญ่บ้านทอญเกิดมาแต่

ออกจากคำสอนก็ไปขอพระสังฆค โทใหม่เขียนโน้มนะไว้ฟังชม

วงเจ้านครทรงหมตราบเมฆหน้าดอง มัคคทอวราชการ โทใหม่ชนแทน

ออกจากทอพระสังคกอบทก

เวลาบ่ายไปตจวเขตปากกุด เทยวตอนนี้อยู่ข้างเขตโต้ว

คำเทศน์นักกลงเมือไปเที่ยวกับฉาพระบาทศราวโทบโทป ผ่านปาก

พญาเจ้าไป เห็นจรเข้ตัวโต ๆ หนึ่งนอนชอกก่ายกันไปตามชายตม

ชยากให้ตลกหวาดโตเห็นบ้าง จึงได้ถามเขาว่าขงมออยู่เช่นนหรือหาไม่

เขาว่ากขงมออยู่บ้าง ถ้าจะตักขงไปเขามค เกตถ้ากระหม่อมกต่า เพราะ

ว่าจะตักขงไปแต่เช้า แต่กก็ไม่แน่ว่าจะโตเห็นจรเข้หรือไม่ เพราะ

เสียงทบถกขงเพียงว่าขงมออยู่บ้าง แะถ้าไปตักฝนถดางทางเขากจะ

เจ็บเดินเปล่า ๆ แต่เขาก็ไปถกขงกนจคเพื่อให้อิ่มประสงคเป็นไป

บ่าย ไปปากกุดแทนปากพญา เพราะว่าเดยงเขาใช้เม้นำปากกุด

เป็นทางเดินชอกทะเล มีรอยนคเมตเดินไปปากพระนังเดมช จคได้

ตงตอก ถิ่นจรเข้นเขาคิดเขเบตคววดากเกยวธินมาให้ค เขาไปจค

กนเดยเดีวจเดอจจะมาชอกให้ทราบ กคขงไปตามเจตนาอันเชอเพื่อ

ชงเขา ฐนรอยนคจากทพกไปตามทางหวดวงงั้นเวตา ๕๕ นาที ถึงท่า

แพ ตงเรยอนคชอกไปตามเม้นำขงคต ๆ เคยว ๆ จนถงปากกน้า พบแต่

จรเข้คายหงายท้องดอยนคยคตงหนึ่ง กับเขาเขเบตคววดากจขมคมีคมา

ให้คชก ๒ ตัว ขวอดคคชอกคบคตงหนึ่ง จคค้ำมคชอกคตงหนึ่ง นำถงจว

ให้ปลดอยมันไป แะกคกตบตามทวงเดม ถึงทพกเวตาทุม

คววดาหน้าจะทอถวษาขงงานไปเที่ยวเมงขงคขงไป

ได้รับพระนิพนธ์อธิบายตำแหน่งหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ ซึ่ง
ไปรบปรบกันไปกับด้วยพระหัตถ์ โดยทันที แต่เป็นเรื่องยากมิใช่
น้อย ภาษาในอุทมนต์เขยบรรดาอันพิสดาร และเป็นภาษาที่ผิดสมัย
เขาใจยากยิ่งนัก เกดถ้ากระหม่อมจะตรวจจากอุทมนต์เขยบรรดาพิจารณา
ให้ละเอียดออกทีหนึ่งก่อน เพื่อจะมีความเห็นแตกต่างไปจากที่ทรงพระ
ดำรัสเห็นชอบบ้าง

แบบการแห่งชนแรกการรักษาราชอาณาเขตของเรา ไซ้จริง
ดุจดวง หอดวง หอดวงของหึงเมืองบึงกันอาณาเขตอยู่โดยรอบ
ตั้งใหม่ตำแหน่งเป็นราชา คำราชานัน เป็นคำรวม ถ้าแยกเป็นชนก
จะคือเป็น ราชาธิราช มหาราชา ราชา มหาอุปราชา อุปราชา
ต่อมาภายหลังพระราชานามของหอดวงอันเข้ามาจด พดกราชาหึงเมือง
เกิดเป็นปฏิปักษ์ทำให้โดยยาก จึงเปลี่ยนแปลงวันเด็กเข้ามา เขา
พระนครเป็นราชอาณาเขตดี เขาจึงหอดวงเป็นพระนคร เขาจึงเจ้า
ตั้งลงมองหอดวงเป็นหึงเมือง เจ้าองค์ใดที่เข้มแข็งหัวใจจิตใจอยู่ด้าน
หน้า ก็ชื่อนาสิก จึงได้ชื่อว่าวงหน้า คำว่า วงหน้า วงหอดวง และ
วงหอดวงน มาแต่จากศัพท์หน้า จอมทัพหอดวง จอมทัพหอดวง แบบนั้นจน
เกดถ้ากระหม่อมเคยมีความเห็นเกิดขึ้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
ทรงเจ้าหอดวงครั้งไซ้ ให้ทำพระราชบัญญัติพระนครพหุพาทอันแทน
ตราสามแผ่นดิน กับทำพระราชบัญญัติกรมหาอาณาเขตใหม่ กับทั้ง
พระราชบัญญัติทรงตั้งพินามชนใหม่ให้ได้รับกับพระราชบัญญัติไธวาพ
องค์โมราที่ไซ้อยู่ จึงมานึกว่าทำไมพระราชบัญญัติจึงมีหลายดวงนัก
ก็เกิดความเห็นชวนว่า เติมเห็นจะเป็นตราประจำตำแหน่งราชาที่ทรง

ในวาทะที่เขาเรียกว่าวาทะพระมา ทัพบนไต่บนชนทกษณวาท
 พระมานนรปภาพิตายอย่าง คือวประองพระมหากษัตริย์กษัตริย์ ปรมา
 ปรังที ปรคทพแอะหอนาค เกรองแแต่งค้อมนุษย์แอะมาร ไคทวง
 ดึงเกศหรือไม่ว่าเป็นสมันต์ไรทมิหรือสมันท์โทน หม่อมฉันได้เคยปรารภ
 กับพระครปาน ว่าหอนาคคนนเป็นรองเขาทาทเชิงบันไค เหตุไคจึงมาอยู่
 ขาง ๆ อย่างนั้น พระครปานบอกวาเมอสร่างอหารนน ไคชคพนศรอก
 ดยงมั้นบนไคตงไปออดก บนไคเคยอนเป็นรองทาทชนตอง หม่อม
 ฉันจึงคิดเห็นวปรมาปรแอะปรังคทวเถลานั้น เคนจวมอยทอนเกบรวบ
 รวมนมาไคดวยกัน ทนนเมอสร่างอหารพระมาชนตอง บานปรคชน
 ทกษณ (ของเคมไฟใหม่เสียแอะ ทมอยู่เคยอนทวเทมชนทาทตอง)
 เป็นรูปเทวดาทนมากชางทศกรวีรู เคนเขาใจกันว ทารปรพทม
 ดักทาศทมิ หม่อมฉันจึงมาคิดไคค้อทาทตองวาเคนคงทารปรพระโพธิ
 สัตวออดไคเกศอว พระมหาศคเมอชนศรทศรตองตามค่านานแอะ
 คามค้ำของพระครปานประกอบกับอศคทมอญ เขาใจอองคเคมเป็น
 อองสร่างในอสมันศวีรชย เมอถอศ้างนาคทรมทาทน ชยางเคยออบ
 พระมหาศคเมอชไซยา คอเมอพอดตงกามาตงตทตองทาทอศ ชนเมอ
 อองอสมันศวีรอองคมาสร่างพระมหาศคของค นศรอบพระเจดยเคม มี
 ศคเรอง ๑ ซึ่งหม่อมฉันจะไคทุดแอะทอชงจาไมไค หม่อมฉันไคเคย
 ชอนพระครพร้อมให้ชนทรายชอกจาทอว ดวยเห็นวาทอพระทรายกันมา
 จนพนวตอสงชนไปกอดบฐานชง ไบรานเสียมมาก เมอตองชคคทออบ
 อองศพระมหาศคจะชนศครทาทนเคม เห็นฐานทบเกชศรตอยกอนตง

จน จึงเข้าใจว่าทบเกษครรอบชนทกษณเปนของสร้างใหม่ที่เคย อาช
จะสร้างเมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีลงไปตีคัมภีร์มอยู่ทนครถ้เป็นได้

เรื่องเครื่องถมนครนั้น ในกรุงเทพฯ จึงเกิดเข้าใจกันว่าวิชาทำ
เครื่องถมเกิดขึ้นที่เมืองนคร กรุงเทพฯ ไปหาอย่างเข้ามา แต่ก่อน
หม่อมฉันได้เคยเรียกเครื่องถมของเก่าที่เจ้าพระยาสุรรมนตรมาครอบ
ไม่มองดูด้วยแฉะฝีมือเก่ากว่าครั้งรัชกาลที่ ๒ ออกประทาทหนึ่ง พอก
ช่างถมที่เมืองนครพบเป็นเช็ดถ่ายแขกมระดาบเป็นพัน เครื่องถมนคร
ถือเป็นที่ลัทธิฐานได้ ในกรุงเทพฯ ก็มีแต่ของเจ้าพระยาสุรรมนตรทำถวาย
ออกฉายหนึ่งได้พบในจดหมายเหตุของฝรั่ง ปรากฏว่าวิชาแยบทรได้
ให้ทำไม้กางเขนด้วยถมดังไปถวาย ไปป มีคำสำคัญอยู่อย่างนี้ จึงเข้าใจ
ว่าเมืองนครได้วิชาทำถมไปจากกรุงเทพฯ เมื่อครั้งเจ้าพระยาสุรรมนตรขึ้น
ในรัชกาลที่ ๒ ไปเกณฑ์ให้พวกแขกเซตยหัดเป็นช่างถมจน จึงได้
เกิดเครื่องถมที่เมืองนคร ที่สมเด็จนกกพระเจ้าพระยาสุรรมนตรขึ้นเป็น
คนจุค และช่างถมเป็นเซตย เห็นจะเขียนกันมาคงพิมพ์งทาประมต
หมุน ไม่น่าชวนอื่นใดนอกจากที่เขาโฆษณาในหนังสือพิมพ์แล้ว
จะทอด แค้นมีความคิดถึงอยู่เหลือประมาณ

คงจะมีควรแต่กันแต่จะโปรด

๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

ตำนานกล้วยเนิน คลองเคย

วันที่ ๓๑ มิถุนายน ๒๕๒๖

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดีฯ ทราบฝ่าพระบาท

พระนิพนธ์อธิบายตำแหน่งหน้าที่ของมหาอุปราช ซึ่งโปรด
ประทานไปนั้น ได้พิจารณาตลอดแล้ว

ขอประทานกราบทูลในทางรัชชความกษัตริย์

เกล้ากระหม่อมได้ตรวจกฎหมายเข็รบาด คำกล่าวที่ตรงกำหนด
ศักดิ์พระราชกษัตริย์ของกษัตริย์เรยงใจ แต่เห็นว่าโดยคำอย่างใน
กฎหมายเข็รบาดนั้น ไม่ทำให้คนเรยงใจถูกใจ ดังจะตกกายด้วยไป

ชั้นที่ ๑ พระราชกษัตริย์เกิดด้วยพระมเหสี ทรงศักดิ์เป็นสมเด็จพระ
พุทธเจ้า ทำให้คนเรยงใจว่าแม่พระราชกษัตริย์ชั้นเกิดด้วย
พระมเหสีจะมี ๑ องค์ กับแม่สมเด็จพระพุทธเจ้าทรง ๑ องค์ แต่ใน
พงศาวดารฉบับใด ๆ ไม่เคยปรากฏว่าในคราวหนึ่งมีสมเด็จพระ
พุทธเจ้าองค์หนึ่งขึ้นไปเลย จะเป็นว่า ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งสมเด็จพระ
พุทธเจ้ามีพระองค์เดียว จะแต่งตั้งขึ้นได้แต่เฉพาะพระราช
กษัตริย์ชั้นเกิดด้วยพระมเหสี

ชั้นที่ ๒ พระราชกษัตริย์ชั้นเกิดด้วยแม่ชยเมองเป็นมหาอุปราช
นักทำให้เรยงใจไปว่ามหาอุปราชมีได้หลายองค์เหมือนกัน แต่แท้
กษัตริย์ได้แต่คราวละองค์เดียวเหมือนสมเด็จพระพุทธเจ้า เห็นจะ
จำกัดว่าตำแหน่งมหาอุปราชจะตั้งได้แต่พระราชกษัตริย์ชั้นเกิดด้วย
แม่ชยเมอง คือแม่พระมเหสีไม่แม่พระราชกษัตริย์ จะตั้งพระ
ราชกษัตริย์ชั้นเกิดด้วยแม่ชยเมองจนเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าไม่ได้

แต่ถ้าพระราชกุมารนอนเกิดด้วยเมื่อยงเมืองใหม่ จะตั้งพระราชกุมาร
นอนเกิดด้วยพระมเหสีทมิฬเกิดออกแทนมหาอุปราชได้หรือไม่ ร้อน
ไม่กระ้าง

ชั้นที่ ๓ พระราชกุมารนอนเกิดด้วยดอกทวดงกันเมืองเอก ชั้นม
ใต้หลายองค์ แต่ไม่ใคร่จะได้กันทุกองค์ไป เพราะเมืองเอกมีจำนวน
จำกัด ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล (หน้า ๔๓) ว่า ๕ เมือง คือ
เมืองพิษณุโลก เมืองสุวรรณภูมิ เมืองกำแพงเพชร เมืองจันท
บุรี เมืองสังขบุรี เพราะฉะนั้นศักดิ์ชั้นที่ ๓ นครของมหากษัตริย์ได้แต่
เพียง ๕ องค์

ชั้นที่ ๔ พระราชกุมารนอนเกิดด้วยทวดงกันเมืองโท ชั้น
กมใต้หลายองค์ ตามตามกฎมณเฑียรบาล (หน้า ๔๓) จะมีจำนวน
จำกัดมีได้แค่ ๒ องค์ ก็เมืองอินทบุรีและเมืองพรหมบุรี ปัญหา
ทมิฬมวอกยังมี ว่าพระราชกุมารเกิดด้วยพระมเหสีแฉะเมื่อยงเมือง
อื่นเหลือเศษ จะตั้งเป็นลูกเชือกนเมืองเอกเมืองโทได้หรือไม่

ชั้นที่ ๕ พระราชกุมารเกิดด้วยพระด้นมเป็นพระเยาวราช แปล
ว่าเจ้านายเล็ก ๆ ชั้นนี้แหละเป็นการแน่แท้เป็นโล่ทองคำ

ถ้าความหาอุปราช อาจเต็มมหาองเพื่อให้ไพเราะ ไม่จำเป็น
ว่าต้องมีตำแหน่งอุปราชอยู่เสียแต่อดีต ในกฎมณเฑียรบาลก็เรียก
ไม่ชัด เรียกมหาอุปราชก็ เรียกพระอุปราชก็ แต่อย่างไรก็
ตามทิวแถวเรียงใจก็เห็นแต่การทรงอำนาจในฐานะอื่นเป็นทางที่จะมีศักดิ์
ตกได้อยู่ในตัว ไม่มีอันตรายอย่างใด

รัชทายาทนั้น ในเมืองไทยคนเป็นเจ้าใจคนน้อยเต็มที แม้ใน
กฎมณเฑียรบาลก็มีแต่กล่าวเข้มพรายใจให้โทษเลย คงมีเหตุอัน

อยุ่แน่นอนแต่เพียงว่า ผู้รับราชสมบัติควรต้องเป็นเจ้าเท่านั้น จึง
 เกิดการชิงราชสมบัติกันขึ้นเนือง ๆ ไตรมอชานลจวสด้านอายุเวถน
 ก็ได้ราชสมบัติ ตกเป็นว่าไตรโคตม การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง
 มหาอุปราชขึ้นเพื่อทรงอุทิศแทนใหม่กำลังได้รับราชสมบัติ คงโดย
 เหตุอันบังคบบกม เพราะฉะนั้นจะถือว่ามหาอุปราชเป็นรัชทายาทนั้น
 ไม่น่า

ในทางรัชชความเห็นจะหมดเท่านั้น

ทนจะกราบทูลในทางอันจขยตีพทคือไป เมื่อศัพทโคกกระทบคา
 กระทบใจเขาทำให้เกิดความคิด เมื่อคิดเห็นและต้องงอนโต้อย่างไร
 แดงจะหงเดียวก็เสียตาย ความรู้สึกจะระตายไปเสียเปล่า จึงคิดว่า
 กราบทูลไว้เสียด้วยจะเป็นการดี ผลตกกตามที อย่างตาก็ได้หัวเราะ
 กันเล่น

เมื่อยังเมอง เห็นว่าจะเป็น เมื่อยังเมอง กลายเป็น อม
 คิวอย่าง เช่น ค เป็น คอ และ ญ เป็น ญว (เช่น คอญคัวเมือ
 คัวคัวคัวเมือ) ใช้คำอุยหัว เป็นคำสั่ง อุยเมองเป็นคำรอง

โองการ ตั้งกฎเขียน โองการ ผัดมมาแต่คำ โอม ซึ่ง
 หมายควมว่า นอบน้อม คือ นอบน้อมพระผู้เป็นเจ้า จะกล่าวนบ
 ไต่ ๆ จึงรับคิดว่า โอม นอบน้อมพระเป็นเจ้าเสียก่อนมนต์จะไตรลง
 โอม ผัดมกับ การ หมายควมว่า กระทำควมนอบน้อมต่อพระ
 เป็นเจ้า คือกล่าวคำนอบน้อม ภายหลังควมเร้าใจของท่านพวก
 พรหมณ์แต่มนนเฮงเดือนไปเป็นคำ โองการ นี้หมายถึงองค์พระ
 เป็นเจ้า คคชนนทรามาใช้ว่า พระราชโองการ หมายควมว่า

พระราชดำริทรงศึกษาค้นคว้าพระบรมเจ้า พระราชดุษฎีกรมมหาสุณาโอม
(ขึ้นมาแต่คำที่สามของพระยาศิว) ก็เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ความ
หมายของกรร หมายถึงองค์พระยาศิว กับทั้งคำแข็งต่างๆ เช่น
แข็งคำนำด้วยเพ็ญ เราทักเรียกกันว่า ฮานโฮงกรร คือ ขอบานภาพ
เทวดาบนดาวให้เห็นผลเท็จจริง ตรงความหมายเดิมอยู่แต่ แต่
นำประหลาดทำไมนาเข้าใจคำโฮงกรรกลายเป็นคำดังไปเสียได้

บันทึก คำนี้ไม่มีในภาษามลายูแต่ดั้งเดิม ภาษามลายูแต่
ก่อนๆ แปลว่าเหลืองอ่อน ภาษาสันสกฤตมีแต่ ปณทุ แปลว่าสี
ไม่เขาเรือง เกิดวังคานเป็นคำเขมร เขมรเขียน บันทึก ผู้รังสรรค์
แปลว่า คำตั้งพระราชฯ เป็นแปลตามความหมาย ถ้าคนแปลตาม
ศัพท์แล้วก็ขมขมไป บันทึก แปลว่า ทำให้ หุด แปลว่า ฉางไว้
เหนียว ทำให้อ่างใสเหนียว ทำให้อวนใสด้วยหุด ก็ได้แก่คำตั้ง
บันทึก

พระบรมราชโองการมานพระบันทึก ถ้าย่างนั้นแจ้งแปลได้
ก็เคยว่า ดมมิตเทอวราชมีพระดำรัสตั้ง ที่ในกฎมนเษยรมาดเน้ง
โทษไว้ว่า ขัตพระราชโฮงกรรโทษประหารชีวิต ขัตพระบันทึก
โทษปรับไหมจตุรศกนนั้น คงเป็นด้วยหลงว่า พระราชโองการเป็น
คำตั้ง ยกพระราชโฮงกรรถวายพระเจ้าแผ่นดินจึงมีโทษแรง ยก
พระบันทึกถวายพระมหาสุปราศจึงมีโทษเบาฉง ฉดดำคัมตาม
พระราชดำริ แต่พระโองการคิดกับพระบันทึกนั้นมิใช่ขุมมาถนย
พิเศษ

รัตนศรยทนต์ แดงเขาหนังสือเทศน์ กับทองจกขมอดไปถวายพระครู
ใจดีสำหรับวัด ขอถวายพระกุศลแด่ขอให้คุณโตกับหลาน ๆ รัับ
สิ่งกุศลด้วย

เวลาเขียนหนังสือพระระบบน หม่อมฉนโตเขียนต้นของพระราช
ปจณาเวงศรตามารายณชนแทน จึงคัดสำเนาหนังสือราชเสนาธิการ
กับหนังสือหม่อมฉนคอบถวายมาด้วย พอเป็นเครื่องทรงพระวินิจฉัย
ในดีป่าหระน.

ศกรมศกรมแล้วแต่จะโปรด

ด.จ. ๖๖ ๖๖๖๖๖๖๖๖

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเคบ

วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ส้มเต๋จกรมพระยาตำรัง ๑ กราบฝ่าพระบาท

ตามทศลาพระบงททรงพระปรารภในการเด็ค้จไปเที่ยวทางทะเล
ด้วยเรือเตนเด็ยบั้ง จะได้รับความรำคาญในการรณดินค้ำมากน้อย
เพียงใดนั้น เกด้ากระหม่อมได้เก็บความตามจดหมายรายฉนอื่นได้
จดไว้เมื่อคราวเกด้ากระหม่อมไปนั้นมาถวายให้ทรงทราบ เพื่อได้
ทรงหยงลงว่าเราไปจอดที่ไหนบ้าง เป็นเวลานานเท่าไร และมีของ
ประทุกมากน้อยเพียงไร

ที่ซึ่งจะมีของประทุกันมาก ในระหว่างกรุงเทพฯ ไปฝั่งขวาเห็น
จะเบม ๔ แห่งเท่านั้น คือ ชุมพร บ้านดอน นครศรีธรรมราช กับฝั่งขวา
จากทอดพระเนตรเห็นได้ความจดหมายรายวัน ว่าการประทุกันนี้ไม่
ค่อยมีในเวลาที่เราอน อันจะเป็นอันครายแก่การทอดบของเรา เวลา
หยุดของตนนี้เหมือนเขาจะผ่อนผัน ให้ได้เวลาที่เขากำหนดว่าจะถึง
แม่แห่งใดของมันมาประทุกันช้อยช่นเสร็จเร็ว เขาก็จอกชดเสียเฉย ๆ
ยังไม่ไป

กอรณิศวรแล้วแต่จะโปรด

พร

x x x

ระยะทางที่เคยไปเที่ยว

ด้วยเรือเดินเลียบฝั่งทะเลบกษได้ฝ่ายตะวันออก

เดือนพฤษภาคม ๒๔๗๖

- ชาติ -

วันที่ ๖ เวลา ๑๓.๓๐ น. ออกจากบ้านไปท่าทางฮังตเอเซียติก ดง
เรือรถไฟเล็กไปขึ้นเรือมาดั้น จอดอยู่ตรงท่าราชวงศ์
กำหนดเรือออก ๑๔.๐๐ น. แต่ประทุกันยังไม่แล้ว จน
๑๔.๓๐ น. เรือจึงได้ออกต้องนำลงไป

๑๗.๐๐ น. ถึงสมุทรปราการ หยุดคอยดำดงใบเบ็กร่อง
ให้พนักงานภาชี แล้วข้ามสันดอนเดินไปกันยังวัง

วันที่ ๘ เวลาคืนเรือขีไปจนเวลา

๑๓.๓๐ น. ถึงสระพุด ขยู่ได้บางเบ็ดลงไป หยดจชด
ทอดค่อม รับประทานเค็มจนประทุก ๓๐ หีบ เวลา ๑๖.๒๕ น.
เรือออกเดินค่อไป

๑๗.๓๐ น. ถึงชุมพร หยดจชดทอดค่อม รับประทานเค็ม
จนประทุก ๓๐๐ หีบ ปรากฏเสร็จเวลา ๒๒.๑๐ น. เรือออก
เดินค่อไป

วันที่ ๙ เวลา ๑.๓๕ น. เรือจชดทอดค่อมทับฮวด รับประทานประทุก
เห็นเงาเด็กน้อย ไม่วัดกหนดทุก แดงเรือออกเมื่อไรก็ไม่
ทราบ เพราะหลับไม่วัดก

๗.๑๐ น. เรือจชดทอดค่อมทระโก รับประทานเค็มจน
ประทุกดีห้าหีบ ๘.๑๐ น. เรือออกเดินค่อไป

๙.๑๐ น. ถึงหลังสวน จชดทอดค่อมรับประทานเค็มจน
ประทุก เสร็จในเวลา ๑๐.๑๐ น. เรือออกเดินค่อไป

๑๓.๓๐ น. ถึงปากข้าวฉวี หยดจชดทอดค่อมคอยรับ
ของ นานหนักหนาจึงมเรือออกมา รับประทานเค็มจนประทุก
ไม่กหีบ ๑๕.๓๐ น. เรือจึงออกเดินค่อไป

๑๗.๔๕ น. ถึงอำเภอบ้านดอน หยดจชดทอดค่อม มี
เรือกลไฟจากเรือประทุกหนมาตั้งชน หนนั้นเขาได้กระฐมา
จนชนไม้ซากแดด แต่กลับตนไม้ออกเรือ อำมาเรือไป
ลาไปโดยอนจรลงส่งเวลาเวลา ๒.๐๐ น. วันที่ ๑๐ นึกกำหนด
คนทศคอยรับเขาจะโถงาทอด

๖๘
 วันที่ ๘ เวลา ๓.๓๐ น. เรือออกเดินต่อไป
 ๖.๐๐ น. ถึงฝั่ง เรือจอดทอดสมอรับปลาเค็มบน
 ประทุกเล็กน้อย เวลา ๗.๓๐ น. เรือออกเดินต่อไป
 ๙.๐๐ น. ถึงปากอ่าวนครศรีธรรมราช เรือหยุดจอด
 ทอดสมอ รับชาวตำรายาประทุกมากถึง ๓,๐๐๐ กระสอบ เวลา
 ๑๓.๐๐ น. เรือจึงได้ออกเดินต่อไป

๖๙
 วันที่ ๑๐ เวลา ๗.๓๐ น. ถึงฝั่งอ่าว หยุดจอดทอดสมอ ๗.๓๐ น.
 สุ่มทดสอบน้ำหนักกับผลาราชการเมือง ๑๐ เรือกลไฟเล็กของ
 ทางอสังเคศเขษมศึกมารวม ๗.๐๐ น. ขึ้นไปกินข้าว ทางเรือ
 กษนของฝั่งขึ้นและรับของกิน และเป็นของมากน้อยเท่าไร
 และจะขนเสด็จเวลาไรและออกเรือเวลาใดไม่ทราบ

- ซากลับ -

๗๐
 วันที่ ๑๒ เวลา ๑.๐๐ น. เรือด้วยขาเข้ามาถึงฝั่งอ่าว เขาจะขนถ่าย
 ของขึ้นลงกินเวลาไร และเป็นของมากน้อยเท่าไรก็หาทราบ
 ไม่ แต่เขาเรียกขานรับอยู่จนเช้า

๗.๐๐ น. ไปลงเรือกลไฟเล็กทหาทางอสังเคศเขษมศึก
 เขาพาไปตั้งถึงเรือด้วยในเวลา ๗.๕๐ น. สุ่มทดสอบน้ำหนักกับ
 ผลาราชการเมือง ซึ่งตามลงไปตั้งจากดับแล้ว เรือจึงได้
 ออกในเวลา ๗.๑๕ น.

๑๗.๕๕ น. ถึงปากอ่าวนครศรีธรรมราช หยุดจอดทอด
 สมอรับชาวลงประทุก ๓,๕๐๐ กระสอบ กินเวลาเกือบ ๕ ชั่วโมง
 เรือทอดสมอทอดขึ้นชอกเดินเบา ๆ ในเวลา ๑๓.๓๐ น. ก็ขึ้น
 ชกชาวกระสอบทอดตั้งที่คานบนเรือ

วันที่ ๒๘ เวลา ๖.๕๕ น. ถึงเกาะสมุย เรือขจัดทอดสมอ มั่นคง
มาคืบญี แล้วรีบของขึ้นไปทับทิม เวลา ๗.๐๐ น.
เรือออกเดินต่อมา

๗.๓๐ น. ถึงบ้านดอน หยกขจัดทอดสมอ มีเรือ
ดำแดงคอยช่วยเหลือ ประทุกไม้เหล็ยไม้กระดานของบริษัท
ซัดเซซัยคกมาซัดเทียบ ๒ ลำ ขนไม้ขนเรือจดย ก็ป็น
เห็นเราจะเบือใจ จึงจัดเรือกลไฟเล็กที่ลากเรือประทุกไม้มา
ให้พาเราไปเที่ยงเกาะปราบ แต่ดูกันซัยเต็มที ไปมากัน
เวลาถึง ๒ ชั่วโมง เพราะเรือจอดห่างเกาะปราบมาก นาคัน
เข้าใกล้ไม่ได้ ขนไม้กันซัยจน ๒ ขามเลยจึงได้หมด

วันที่ ๓๐ เวลา ๒.๐๐ น. เรือออกเดินไปหาดงัดวน

๔.๐๐ น. ถึงหาดงัดวน หยกขจัดทอดสมอ มีแท่นทำงาน
ศูดกากรตั้งมา ไม้ของมาประทุก ๗.๒๐ น. เรือออกเดิน
ต่อมา

๗.๕๐ น. ถึงศรีโก หยกขจัดทอดสมอ ไม้ของมา
ประทุก มีแต่เรือเขากุ้งปลามาขาย ๑๐.๓๕ น. เรือออก
เดินต่อมา

๑๓.๒๐ น. ถึงชุมพร เรือขจัดทอดสมอ มีแจกเขากุ้ง
ปลาดังตั้งเลต่านาแรงมาประทุก ๕๖ ทับ ๑๕.๓๐ น. เรือออก
เดินต่อมา

๑๖.๕๕ น. ถึงสระพุด หยกขจัดทอดสมอ มีหมปลาดัง
ตั้งลงประทุกไม้ซัยกจำชุมพร คำบดสระพุดน เห็นเป็น

ออกหมายสั่งไปแต่ให้เกณฑ์มาจับตัวแล้วจกตัดเกือก ออกหมาย
ถนไป แต่หมายไม่ถึงมือเกณฑ์เวลา แกลงเข้ามารับ ทน้อม
เจ้าบวชเป็นพระนิกไม่ออกว่าโตเคยจุดเทียนพรรษา คราวนี้เห็น
จะเป็นครั้งแรก

กำหนดพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับหัวหนัดกในวนต์ ๑๒ หยิงเหลือ
ก้อยากรู ไปรคบอกให้เรอทราบด้วย

ควรมีการแล้วแต่จะโปรด

พระ

คำหนักปลายเนิน กลองเดย

วันที่ ๓๓ กรกฎาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระนพราชาจารย์ ฯ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับนี้ ส่งมาถวายรับเสด็จกลับแทนตัว เพราะว่า
คือไม่ได้มารับเสด็จ แต่ไม่รับคงจะได้ออกมาทวงคืน เพศเที่ยว เพศ
คู่สุริย และเพศเผ่าผาพระบาทด้วย หวังว่าในการที่ฝ่าพระบาทเสด็จ
ประพาสทางเรือในท้องทะเลคราวนี้ คงจะได้มีผลบำรุงพระกายใช้เพื่อ
ที่ราชคุณเมื่อทรงประสูติอันพอเป็นแท้ เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม
ได้รับพระรูปไปตั้งที่ภาค ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดส่งประทานไปแต่
ตั้งไป ตั้งวันที่ ๒๖ กรกฎาคม มีอักษรตายพระหัตถ์วัดใต้กระ
ทางในท้องพระตำหนักรัตนอมเย็น ทรงส่งมายดลอดทาง ทำให้เกิด
ความยินดีมาก ส่วนหญิงพูนพันพ้องทางจงครลึให้ข่าวว่าถูกลูก

ทันชนไม้โต น้ำดังดาว ช่างเป็นชาวตอนเหนือเห็นกัน การชนต้นไม้
ดังเวธตามทำในระยะทาง หวังว่าจะไม่ทำเสียงรบกวนมากมาย จนถึง
เป็นเหตุให้ทรงรู้สึกเคียดกร้อนมากนัก

เรื่องที่เขาบอกไว้สร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเขาตั้งหนังสือพิมพ์ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ไปรดเกล้า ฯ พระราชทานพันบาท จำนวนเท่านั้นน่าจะประสงค์หมาย
แต่จ่ายมีชื่อไว้ที่ไปรดเกล้า ฯ พระราชทานได้ จำภายหลังน่าจะ
บอกพระองค์ไปรดเกล้า ฯ พระราชทานเต็ม

เรื่องสร้างพระบรมรูปรายนั้น เสด็จกระหม่อมจะได้กราบทูล
ฝ่าพระบาทแล้วหรือยังก็จำไม่ได้ เขาเชิญเกล้ากระหม่อมให้ช่วยคิด
ออกแบบ เสด็จกระหม่อมแม้จะชราภาพแล้วก็ต้องรับทำ ด้วย
เกี่ยวข้องการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว เสด็จต้องการให้ทำพระบรมรูปขึ้น ทรงเครื่องอย่างเมื่อครั้ง
มูรธาภิเศกแล้วในปางประกาศสงคราม ด้วยเราเข้าใจว่าเป็นเครื่อง
ทรงอย่างโบราณราชประเพณี แต่ความจริงเขาเข้าใจผิด เป็น
เครื่องทรงใหม่ทันสมัย มีของเก่าแก่พระสังฆาตพรัตนกับพระแสง
ดาบดาบค่ายเท่านั้น เสด็จกระหม่อมชี้แจงแก่เขาเขาก็ยอมถน
ความคิดเต็ม อนุญาตให้เกล้ากระหม่อมเลือกทำตามใจ กับเขาอยาก
ให้มีรูปภาพหุ่นหรือรูปภาพปูนแดงประดับในรัชกาลที่ ๖ ประดับที่
ฐานพระบรมรูปด้วย เสด็จกระหม่อมก็คิดจะทำให้เต็มความประสงค์
เราทั้งสองอย่าง จะยกทะเลาะฐานพระบรมรูปออกต้องสร้างตั้งรูปหุ่น
ฐานพระบรมรูปด้านหลังจะฝังรูปภาพปูน ด้านหน้าจะฝังอักษรจารึก
สิ่งเหล่านี้ใครจะปรึกษาน้ำพระบาทว่า

๑. จงทำทรงเครื่องอย่างไรดี

๒. รูปภาพหุ่นจะทำการปกนจำพวกใดดี มีพวกใดที่ทรงเครื่องหลายพวก แต่คนน่าจะชอบเขาพวกนี้กว่าพวกอื่นหรือขอทรงเครื่องอีกทรงเครื่องเขาถูกใจอีกทรงเครื่อง

๓. รูปภาพนั้นเห็นจะควรทำปางประกาศสงคราม หรือฉลองชัยชนะสงคราม อันจะเป็นพระเกียรติยศใหญ่ยิ่งกว่าอันหมด

แต่เดิมนานาพระบาท เพิ่งจะได้จากฉบับ จากเพียงผ่อนพัก พระกายพระทัยใหม่ๆ ยังไม่สมควรทรงพระตำริระโรมาจนนัก นับเป็นแต่กราบทูลไว้ให้ทรงทราบเรื่องกษัตริย์เท่านั้น แล้วจึงควรกราบทูลมอญจตุสดมภ์

ตามที่ไดกราทูลไว้ในเรื่องพระบรมรูปก็แบบที่รับยูนัน ถ้ามีใครจะกลับกรุงเทพฯ ใดโปรดให้นำเข้าไปตั้งด้วย จะได้เปลี่ยนพระบรมรูปที่ทำได้ใหม่ก็แล้วเจ้ากรมตั้งมาถวาย

กรมมโหรีแต่จะโปรด

พรหม

x x x

สำนักศิลปะ หวังน

วันที่ ๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑

ทูล อัมเตจกรมพระนริศ ๑

หม่อมตมถนอมมาลงทูลให้วันที่ ๓ สิงหาคม ในวันนี้ก็ได้รับฉายพระหัตถ์ประทานมาต้อนรับแทนพระองค์ รุ่งขึ้นก็คัดจ่ายกับได้เข้าเฝ้าหม่อมกัน

การเที่ยวเตร่ของหม่อมฉันคราวนั้นพบว่าเรียบร้อย และเป็นที่
 สดุดีมาตลอดกลาง ขอบุคคลเห็นรายการให้ทรงทราบโดยสิ่งเข็ญ คือ
 ไปเรื่องด้วย ออกจากกรุงเทพฯ เรือแจวเริ่มต้นค้าเรือไป ๑๖
 แห่งคนเมืองกระต๊อนคนเป็นที่สุด ประหลาดใจที่มันตั้งคำถาม ปลูกเค็ม
 เป็นพจนและของอื่น ๆ เทียบจนบรรพตระดวงเต็มหมอนจนถึงกระต๊อนคนไม่
 มีจะเริ่มต้นค้า ต้องบอกกับตักว่า ๖ ฉาเรือดำแดง จนชวนคิดว่าถ้ารับ
 ได้หมดจะได้เงินค่าบรรทุกออกสัก ๕๐๐ บาท คงแต่เมืองกระต๊อนคนเรือ
 แล่นตรงไปเมืองสังคบุรี ถึงเมืองนอกพัก ๓๐ เป็นเวลาแฉ่นเรือ
 ๘ วัน สบายจริง ๆ ด้วยคนคราวนั้นเห็นแฉ่นแฉ่งข้างข้างคราวที่ปลง
 วิชาชาวรมณ์ได้ฉ่น ความฉกฉกแฉ่นบรรพตของนั้น ไร้นักไม่
 เศษครอนเท่านั้น บางทีจะไม่ค่อยเข้าใจ ด้วยหม่อมฉันซุกซนของ
 มนาคาดฟ้าข้างตอนท้าย ฉ่างเขาไปถึงไม่ตั้งนัก หักหนวดด้วย
 เอยไคยแฉ่นแฉ่นแฉ่น ๆ หรือหม่อมฉันไม่รู้สึกก็เลย ถ้าบรรพต
 กอวางนักเขาฉ่น

พักอยู่ที่ใต้เศอศร์วอชวยทะเลนอชเมืองสังคบุรี ก็เป็นที่เงียบ
 สดุดีมาตลอด พอดผู้ว่าเมืองเป็นชนคนค้าขายไม่คั้งรู้จักกับใคร
 อยู่กันเที่ยวเตร่เหมือนอย่างเป็นคนท้องถิ่นอย่างผู้แต่งกต ฉฉ่นพวก
 ในรัฐบาลนั้น เมื่อก่อนหม่อมฉันจะออกไปพักยังกฤษ ได้ตามว่า
 หม่อมฉันมีประสงค์อย่างไรบ้าง หม่อมฉันได้ตอบว่าอยากจะไปให้
 เป็นการเจียนจริง ๆ ไม่ประสงค์จะให้มีการคั้งรับแฉ่นด้วยวิธี เขา
 กักระคำตามเป็นแฉ่นมาบอกปลงว่าถ้าเราจะไปพักที่อื่นได้
 ให้บอกให้เขาทราบ ก็ให้เรือไฟทอดงมาบรรพตเมืองฉ่นลง แฉ่น
 เมื่ออยู่ที่สังคบุรีนั้นได้เที่ยวเตร่ทั่วถึงทุกแห่งที่อยากจะทำ

วันที่ ๒๘ โดยส่งเรือเล็กที่ออกจากเมืองสิงคโปร์มาเมืองหนึ่ง
 เรือเล็กที่ห้าห้าหกรับคนโดยสาร ทั้งห้าห้าหกห้าคนและเดินเรือ
 ชั่วโมงละ ๒๐ ไมล์ มาเพียง ๒๐ ชั่วโมงถึงเมืองวันที่ ๒๘ รับพ
 ษย์ที่บ้านของหลวงของพระยารัตนเดวีศรี ซึ่งหม่อมฉันเคยขึ้นมาเพ
 ก่อนแดงหลายครั้ง ได้พบกรมพระยาศรีนาทที่ใต้ตง เรือเล็กไป
 กับพระองค์หญิงเยาวพาเพื่อรับตงชายเด็กของเข และจะกลับไป
 กรุงเทพฯ ในคืนที่หม่อมฉันไปดงนั้น เรือหนึ่งจะชอบกอดยี่หนอย
 พอดีหม่อมฉันไปแต่ไม่ช้า กรมพระกำแพงเพชรก็ตามไปสิงคโปร์
 ทางเรือ แต่ไม่ทันได้พบกัน ฝ่ายกรมพระยาศรีนาทก็เสด็จไปหนึ่งทางบก
 เดิมเกิดระชับดงกัน ในกรุงเทพฯ ดงชั้นหนึ่งก็ชอบออกไปให้ทราบ
 ว่าเขาใจตกใจว่าหม่อมฉันและเจ้านายพระองค์อื่นที่ไปคราวนี้จะเคย
 ไม่กลับมากงั้น ที่เมืองหนึ่งไม่ใคร่มีอะไรแปลกกว่าได้เห็นมา
 แต่ก่อน นอกจากความตรึกตรอง เช่นบ้านช่องแต่ตึกแถวมีค่าง
 เป็นระวางไป ห้างหอที่ตรึกตรองที่สิงคโปร์และเมืองจันทบุรีเขา
 ว่า ว่าอัศจรรย์ดีดั่งเมืองกว่าในกรุงเทพฯ เป็นอันมาก ชยีนั่ง ๑ วัน
 พอดีจนตรึก ๑๑ ชมรถไฟ ๑ ชมอากาศยี่ ๑ สิงหาคม กอดมมากง
 หอหิน ขึ้นศาลให้การโดยตั้งเขาแทน

กตริสหารมาลงเรื่องพระบรมรูปสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยุ่หัว ที่จะสร้าง ณ โรงเรียนอัสสัมชัญนี้ เขาใจว่าไม่เป็นถาวรเรื่อง
 ขยปรุชานเวลาตีตรึงของใจทอดเสนอเมื่อเสด็จลงมาหัดหิน

กรมมิกอร์แต่ตั้งแต่จะไปต

ทำ ๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖

ว่าต่างกันเป็น ๒ ด้าน คือ เป็นถาวรของรัฐบาลสถาน ๑ เป็นถาวร
ของบุคคลสถาน ๑ มีที่หาถรณ์ เช่น นายประยูร ภมรมนตรี มาทูลขอ
ให้ทรงคิดแบบที่ใ้รัฐบาลธรรมนูญเป็นถาวรของรัฐบาล ทูลกรมการ
สร้างอันส่งวรมมาทูลขอให้ทรงคิดแบบอันส่งวรมสร้าง เป็นถาวรของ
บุคคล ทั้ง ๒ ด้านผดกันดังนี้ คือ ถาวรทางการของรัฐบาลยอม
จะตัดพระองค์ "เป็นธรรมเนียม" และขอรับราชการราชการ ฝ่ายการ
ส่งมอบคดีนั้นถึงจะทำให้ใครก็แต่ได้แต่พระเหตุขี้ ไม่ผกผันแต่ไม่
จำต้องพยายามคิดอ่านจนกระทั่งเราชอบใจ เปรียบว่าพระบรมรูป
อันตั้งถาวรที่ถาวรทรงคิดเป็นอย่างใด ถ้ากรรมาการไม่ชอบจะทูลขอ
ให้ทรงคิดใหม่หรือให้ทรงแก้ไขไปตามความนิยมของเขา จะบอก
บิตเด็ยก็ไ้ ผดกันดังนี้

๒. เรื่องแบบเครื่องแต่งพระองค์นั้น หม่อมฉันนึกว่าความ
ประสงค์ของกรรมาการหรือความนิยมของหมื่น ในสมัยนั้นจะไม่ต้อง
การทูลฎีกาอันใดก็ยกกับแบบแผนแต่พระเพณโบราณ เป็นแต่
จะให้แปลก เพราะฉะนั้นจะทำทรงเครื่องที่สมเด็จพระนงกุฎเกล้าทรง
ประดิษฐ์ขึ้น เช่นอย่างเช่น นายพระยาไฉ่ กคงไม่ขัดข้องกับความนิยม
ของบุคคลในสมัยนั้น ถ้าหากจะหมัดคานกลองชัยด้วย แต่ถ้าวางตามใจ
หม่อมฉัน เห็นว่าเครื่องทรงซึ่งสมเด็จพระนงกุฎเกล้าทรง
นงกุฎนั้น คงจะทำทรงของพระองค์ศุขยปรินิพพาน ด้วยเป็นของ
พระองค์ทรงประดิษฐ์ขึ้นแต่ยังใช้ข้อยเป็นแบบแผน หรือถ้าวางตาม
ทรง ทำเป็นนักเรียนสมเด็จพระเพททกตามนหมกร

๓. เรื่องฐานที่จะตั้งพระบรมรูปนั้น ถ้าจะเห็นฐานอย่างฝรั่งก็

หาคใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทุก ดมเด็จพระราชาธิบดีฯ ทราบฝ่าพระบาท

ไม่รู้ว่าโดยจะเสด็จมาบ้าง ต้นขอแจ้งได้ทราบว่าจะเสด็จมาแล้ว
 เสด็จแต่หญิงงกับหญิงเป้า เธอได้ออกจากที่พักตามเสด็จออกมา
 ในเวลา ๕ โมงเช้า หวังว่าคงมาถึงด้วยดีปราศจากอุปสรรคใด ๆ

เมื่อส่งหลานของคณเสด็จเข้าไปในเมือง กลับออกมาถึงที่พัก
 เวลาบ่าย ๓ โมง ได้รับโทรเลขตรัสสั่งให้ส่งใคร่ไรเดอกับของใช้
 ประคำพระองค์ จึงได้ช่วยกันจัดรถบรรทุกพร้อม เตรียมส่งมาถวาย
 โดยทางรถไฟที่ออกมาบ้างนั้น

หนังสือที่ประทานให้ดู ๔ เล่ม คือ พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕
 เล่ม ๓ คำานานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สยาม เล่ม ๓ คำานานสถานที่
 แดงวัดทุ่งทรงสร้างในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓ กับ The Grammar of
 Ornament อีกเล่ม ๓ ก็ได้ฉบับรวมลงในหีบหนังสือส่งถวายมา
 ด้วยแล้ว

ในการที่เสด็จออกมา หวังว่าคงจะทรงดำราญพระทัยเป็น
 อันมาก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง

การตั้งของทางรถไฟ ผู้ชำนาญเขาคำนวณว่าไม่ตั้งทางรถยนต์
ไม่ได้ เขารังเกตุหลายประการ เห็นว่าตั้งทางรถยนต์ก็เช่นแต่จะช้า
กว่าทางรถไฟไปสักสามสี่ชั่วโมง ไม่เป็นไร จึงจัดตั้งมาทางรถยนต์
แล้วแต่จะโปรด

น.

x x x

หาคใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบทุก ส้มเด็จกรมพระยาดำรงฯ ๑ กราบฝ่าพระบาท

วันนี้เมื่อรถไฟกระบวนที่เดินระหว่างประเทศมาถึง มีคน
ที่วงถหนึ่งตั้งแถวหน้าตั้งของออกมารถวาย แต่ช่วยอะไรเขาไม่ได้
เพราะรถยนต์จอดตั้งของออกมารถวาย ก็ได้ตั้งออกมาเสียแล้วแต่เวลา
๓๐.๔๕ น. รถไฟที่เขาเดินเข้ามาออกมานั่งเสียแล้ว เขาคง
จะตามออกมาเผื่อที่นั่งด้วยรถไฟกระบวนที่เดินโดยปกติครั้งนี้ กัด
แล้ว ตักข้าวเสียเวลา

มีหนังสือตั้งทางไปรษณีย์มาในพระนามฝ่าพระบาท ๒ ฉบับ
เป็นหนังสือจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งได้ยึดมาในซองนี้ กับหนังสือพิมพ์
ฉบับหนึ่ง ได้ฝากคนที่วงซึ่งเขาจะออกมาเผื่อเขามาถวายด้วยแล้ว
ที่หาคใหญ่ไม่มีเหตุการณ์อะไร

ควรมีควรแล้วแต่จะ โปรด

พรหม

บ้านอัญญาศน์ บึง

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ของที่ตั้งมาจากทาดใหญ่ด้วยรถยนต์เมื่อวันก่อน แด่นายแดงมี
ผู้เชิญตามพระหัตถ์มาเมื่อวานนี้ มาถึงแล้วโดยเร็วเรียบร้อย

หม่อมฉันทูลไปในจดหมายฉบับก่อนว่ากำลังหาเช่าบ้านชัณน
บดินทาดใหญ่ เป็นบ้านของพระยาพิชัยโกศล ข้าพระเจ้าพระยาไท
ธวัชเป็นทนายแต่เดิมแล้วออกไปเป็นของจีน เรียกชื่อว่า ชันนระมอน
ช้อยต แปรว่า บ้านชบเซย เป็นเรือน ๒ หลังคอกนกวางขวางแฉ่ม
เครื่องแต่งพร้อม แต่ก่อนราคาเช่ากันกว่าเดือนละ ๓๐๐ เทียบ
แต่เดี๋ยวนี้ราคาเช่าตกจะเช่าได้เดือนละ ๑๕๐ เทียบ ซึ่งเห็นคนชาว
ท่งตกหาได้สำหรับบ้านใหญ่เท่านั้น เราจะขอให้ตั้งเดือนที่ ๑
เดือนหน้า หม่อมฉันได้ไปดูแล้วเมื่อวานนี้ห้องหับขยได้สบายทีเดียว
มีห้องน้ำและโครกประจำห้องนอนทุกห้อง เครื่องใช้ด้วยก็มี
บริบูรณ์ จะต้องหาแต่เตียงกับเครื่องครัวและถ้วยชาม บ้านครัว
หม่อมฉันเท่ากับครัวของพระองค์ท่านที่มา จะอยู่ด้วยกันได้อย่าง
ทอดมและอยู่ได้สบายด้วยกันหมด จึงทูลมาให้ทรงทราบ ถ้าจะเสด็จ
ออกมายังเกาะหมากและมาเมือภายหลังวันที่ ๑ นั้นจะยอมแล้ว มาวันใด
ก็ได้ไม่ขัดข้องทวงวิตก แต่กระบวนที่มานั้น มรดยนต์ตั้งตักตักความมา
รดไฟมาก มาได้เงี้ยบจริงๆ หม่อมฉันต้องไม่บอกใคร นอกจาก
พระยารัตนเศรษฐีที่ มาตั้งโทรเลขบอกให้รู้ เมื่อ มาถึงเมืองไทแล้ว
หม่อมฉันมาถึงบึงถึง ๑ วันทรงตั้งจึงได้รู้

มาคิดว่าไปรแถมของพระองค์ท่านจะเป็นอย่างไร เมื่อได้เข้า
 ไปแล้วรอเรียนพระราชปฏิบัติแล้ว คิดเห็นว่ามีเป็น ๓ อย่าง คือ อย่าง ๑
 คงประทับอยู่ที่หาดใหญ่ต่อไป ถ้าอย่างนั้นอยู่หนึ่งสัปดาห์แล้วจะคิดถึง
 กงว่า อย่างที่ ๒ ถ้าในหลวงเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพฯ เช่นพระองค์
 ท่านและตัวหม่อมฉันไม่มีความจำเป็นจะตามเสด็จเข้าไป และดูยังไม่
 ปลอดภัย เพราะไม่มีอะไรเป็นประกันว่าที่ในกรุงเทพฯ จะเรียบร้อย
 ได้โดยเร็ว ส่วนพระเจ้าอยู่หัวก็เชื่อว่าปลอดภัย แต่ส่วนเรายังเชื่อ
 ไม่ได้ว่าปลอดภัยจากถูกจับเป็นตัวจำนำสำหรับบังคับในหลวง จึงคิด
 ว่ารออยู่ที่ไหน ๆ ก่อนจะคิดว่า อย่างที่ ๓ ถ้าในหลวงเสด็จไปต่างประ-
 เทศดังกระไว้ ดูก็ไม่แน่ที่เราจะเข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ ในเวลาเมื่อ
 ในหลวงเสด็จไม่อยู่ พุทธการณเมืงเป็นเช่นที่ดูมาจึงเห็นว่า เข้าบ้าน
 เขาใจที่นซอกราวและมาอยู่ด้วยกันทันเงย ๆ จนกว่าจะเห็นปลอดภัย
 จึงกลับเข้าไปกรุงเทพฯ หรือหัวหนเห็นจะคิดว่า ขอให้ทรงพระดำริ
 พวกครอบครัวหม่อมฉันมาขยับงู่ตั้งต้นว่าความอยู่อย่างอื่นหมด ยังมี
 อยู่แต่คิดถึงกรวของพระองค์ท่านที่คงพรากกันมาแต่ รุ่งเช้าทาง
 โนนก็จะขอกล่าวเพื่อเหมือนกัน จึงขอขอรักให้มารวมกันอยู่อย่าง
 เช่นหาดใหญ่

ภรรยาหม่อมราชวงศ์

๑๖ กรกฎาคม
 ๒๔๗๕

หาดีใหญ่ สงขลา

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

กราบขอ ส้มเด็กรมพระยาต่าง ๆ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้ตอนบ่ายโมง ได้รับประทานโทรเลขฉบับหนึ่ง ครั้น
 บ่าย ๓ โมงก็ได้รับสายพระหัตถ์ขกตั้งฉบับ ซึ่งคนส่งของนำไปให้
 ได้ทราบความทุกประการแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันเกิดาทรง
 เป็นห่วงบ่วงใย หากขอบจะมาเมื่อไรก็ตั้งจะมา ถ้ามีโอกาได้ทรง
 พระเมตตาโปรดบอกพระยาวิสุทธาด้วย จำเกล้ากระหม่อมขอบคุณ
 ในหัวใจขอารักรับให้อยู่ด้วยที่บ้านนบนเป็นอันมาก

ตามพระประสงค์ใคร่ทรงทราบข่าวว่า มีอะไรเกิดขึ้นบ้างน
 นแต่ชาวจต ๆ เมื่อวันที่ ๒๒ ฝ่าพระบาทเสด็จออกมาก เสด็จกระหม่อม
 เข้าไปหาด้วยดยไม่พบจำมานบงเหมือนกัน ขอนฝ่าพระบาททรงได้ทรง
 ทราบชยแล้ว วันที่ ๒๓ ตอนเช้า ส้มเด็กรมพระเสด็จกลับหญิงฮวง
 เสด็จไปเที่ยวตลาดนัดบ้านนาหยย แดงเด็คฯเลยไปเยี่ยมเยียน ณ
 ที่พักบ้านพระเงินหามนตรี ตอนบ่ายรถไฟตอนออกมาก มีพระยา
 นิตศาสตร์กับหม่อมเจ้าอรรมณ ถอกมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตาม
 เคย ไม่นอะไรแปลกประหลาด ยักขาของหงดางทระเกยของของ
 พระทัย เขาเด็กลูกเทพราชูรจงหวดตั้งขอกันเมือวานนี้ นายเจษ
 ศรัยาภย นองแมสิน เป็นผได้รบเด็กลูกกระแณตั้งกวาดสูน ชาวจต
 ต่าง ๆ นั้นไม่อาจกราบทูลได้ สืบเรื่องจะหาจริงสักเรื่องหนึ่งก็ไม่ได้

ทงรมิกอรเด้อแต่จะโปรด

พร

หาคใหญ่ สงขลา

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๐

กราบทูล ส้มเต๋กกรมพระยาคว่าง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ นายแดงนำมาเขาไปตั้ง ได้รับประทาน
แล้ว เป็นพระเศษพระคุณหาที่ด้อมได้ เกิดกระหม่อมกับทั้งบุตร
ภรรยาออกจากฝ่าพระบาทและพระชิตาอยู่ที่หาคใหญ่ รั้งตั้งกองขยเหง
ด้วยกันทุกคน

เมื่อวันที่ ๒๗ ส่นุกกันใหญ่ เจดาศระมาณบาย ๓ โมงครึ่ง ถาวร
กับแม่คตของมาหา ถาวรนั่งพดขุกับเกล้ากระหม่อมในห้องรับแขก
แม่คตของเขาไปชนกันกึ่งแห่งซึ่งแม่ ไตทำชน ใหม่ขุกับหญิงงามใน
ห้องแม่ไต ครู่หนึ่งถาวรบอกว่าจะไปหานายอำเภอตั้งกระเดียดแล้ว
ก็ชนรถไป ทั้งแม่คตของไฉนชนกันกึ่งขุ เกิดกระหม่อมกันชนชาน
หนึ่งคตพมพวงชารมณเรชขุอยู่ เวลาประมาณบาย ๔ โมงครึ่ง
ไฉนเดินขจรลงนคเตามวชคตหน้าเวชน ก็คิดว่าถาวรรถดับมารับแม่
คตของ ลูกเตนได้เกอถกคตมเตเดชชนในกรุยเคชชอกไปหา ถาวร
เป็นพระบาทส้มเต๋กพระเจ้าอยู่หัว กับส้มเต๋กพระบรมราชินีเสด็จมา
คคใจเหลือประมาณไม่ได้ครุเตวรมรับเสด็จโดย แปรเดาเสด็จมา
ทชคพระเนตรคอกตั้งคตเจดเสด็จเวรมา พวกคตคชของวงจตุการ
คชนรับเสด็จ เป็นธรรมเนียมคตชองบภพชองขยเหง ทั้งพระบาท
ส้มเต๋กพระเจ้าอยู่หัวและส้มเต๋กพระบรมราชินีเกอบจะว่าไม่ได้ทรงรับ

การปฏิบัติอะไรซึ่งผิดกว่าพวกเราที่อยู่ในบ้าน พวกเราจัดแจงตั้ง
เครื่องว่าง ให้ไปชอบระหมี่ พระยาอัครราชราชตามออกไปด้วย ไป
พบเจ้าระหมี่รดเริ่มเช้า เคยพาเรามาในบ้าน เด็ดจดังที่ถ่านบ้าน
ชนใต้เกาะชอกคงถวายเป็นทบประทบกันชุดมน ทอดพระเนตรเจ้า
ผู้ระหมี่ด้วย พวกข้าราชบริพารก็ถ่อมกันกันแน่น เราเจ้าของ
บ้านก็หาอะไรค้ออะไรตั้งเครื่องและเตียงตั้งหอนศาลตามแต่จะหาได้
ตั้งเกดว่าทรงวิธิดังนุกเป็นถาวรพอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ประทับ
อยู่จนเกือบทุ่มหนึ่งจึงเสด็จกลับ ใจก็ไม่ว่างคิด แต่คิดว่าคงต้อง
พระราชประสงค์ที่จะทอดพระเนตรความโกธาทอดเช่นนี้ จึงมีใตตรี
ตั้งใหม่ชอกถอยหน้ามา

ใตเขียนหนังสือถวายตั้งทางไปรับณเฑาะของระหมี่ ตั้งวันที่ ๓๐
ระหมี่หนึ่ง ตั้งวันที่ ๓๑ ระหมี่หนึ่ง จะมาถึงหรือไม่ก็ยังไม่ได้
ทราบข่าว

เมื่อวานนี้ไปเที่ยวสวนคุณ สวนเราใหญ่โตมาก มีระพร้าว
มากมาย พันทงงาม เป็นตอเนินมนาคก เทยงเดินเสียเพื่อให้
พอใจเป็นอันมาก แต่ไม่ได้พบใครเลย

ระตอกถึงนำพระบาทกษัตริย์ทุกอัน ๆ เป็นอันมาก หวังว่าจะสบาย
หมดด้วยกัน

ศอวรมิตรแดงแต่จะโปรด

พร

บ้านอัยฎางค์ ปีนัง

วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทุก ดมเด็จพระนริศร ๑

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์เมษ ๒ วันมาแล้ว เวลาณกำลัง
 จดเรือนที่จะไปอยู่ใหม่เพื่อจะย้ายไปอยู่ในวันที่ ๓ ธันวาคม พอดี
 หม่อมฉันยังรู้สึกอึดอัดที่คงพรากจากท่านมาอยู่ไม่หาย นึกว่าพอ
 ไฉนที่จะเปล่าเปลี่ยวอยู่ข้างหม่อมฉัน เพราะมันอยู่เป็นครอบครัวด้วยกัน
 เคยอยู่ด้วยกันแล้ว

หม่อมฉันได้ยินข่าวว่าในหลวงจะเสด็จกลับกรุงเทพ ๑ ราววันที่
 ๗ ธันวาคม เพื่อไปเปิดป่าดงเนินต้นเดี่ยวจะประทับอยู่ที่ในกรุงเทพ ๑
 หรือมีพระประสงค์จะออกมาประทับที่หัวหินจนเดือนมกราคมเสด็จไปยุโรป
 คงมี เมื่อทราบวันเสด็จกลับกรุงเทพ ๑ แน่ หม่อมฉันจะเข้าไปตั้ง
 เสด็จที่ดงชวา คิดว่าจะไปค้างสักคืน ๑ หรือ ๒ คืน

มาคิดคาดคิดถึงสมเด็จพระองค์ท่าน นึกว่าบางทีก็คงตามเสด็จกลับ
 ไปกรุงเทพ ๑ (แต่คงเสด็จค้างหากเมื่อภายหลังกระบวนเสด็จ) ถ้า
 เช่นนั้นใครจะขอเชิญเสด็จประพาสเมืองปีนังสัก ๗ วันก่อน แล้วจึง
 เสด็จกลับกรุงเทพ ๑ คือเมษในหลวงเสด็จกลับแล้ว ท่านเสด็จด้วย
 รถยนต์มาเกาะหมาก คนขับรถของหลวงณวังศรีษานาญทางศอกว่า
 ใครๆ จะขอเข้าวัง ๗ นาทีก็มาแวะเสด็จกลางวันที่ไฮเตดเมือง
 ไทร แล้วมาเสด็จกลางวันที่เกาะหมากก็ทัน หรือมีพระประสงค์จะ
 แล้วยออกจากหาดใหญ่มาแวะเสด็จกลางวันที่ไฮเตดเมืองไทร มาถึง
 เกาะหมากเจดีย์ด้วยเครื่องขางก็ได้ มารถยนต์ไม่ประทัดประเค็ด
 เพราะเขารถยนต์ต้องเรือจ้างข้ามฟ้าข้ามไปไต่ลงบ้านที่อยู่คนเดียว บ้าน

ณ เรียบกว่า 206 Sinnamon Hall ถนน Kelawei อยู่ห่างบ้านอัยยวงศ์
ของพระยารัตนเศรษฐีไปไม่กี่ไมล์ มีห้องนอนพออดวายทั้งตัว และ
เชื่อว่าทรงเป็นสุขสบายตลอดจนสุขุณโตเถระหลานหญิงทั้ง ๒ คน จะ
เสด็จกลับกรุงเทพฯ ๑ เมื่อใดจงรีบรถไฟไปตรงไปใต้เท้า

หวังใจว่าจะทรงเป็นสุขสบายดีอยู่ หม่อมฉันได้บอกขอบใจ
พระยารัตนเศรษฐี ๑ ตามรับสั่งแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

อภิ ๒๖ ๒๖ ๒๖

x x x

หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๓ ธันวาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถวายบังคมพระยาคำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท
โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๗ เดือนก่อน ได้รับทราบความทุก
ประการแล้ว เป็นพระเดชพระคุณอันเถิด มีความยินดีที่ทรงจัดหา
ที่พักไว้ หวังว่าจะประทับอยู่เป็นผาสุก เสียใจที่ไม่มีโอกาสสามารถที่
จะออกมาเฝ้าเยี่ยมเยียนตามที่ทรงพระเมตตา โปรดกระ โครงการประทาน
ไปนั้นได้ ด้วยคำสั่งของกรมกรุงเทพฯ ๑ ตามคำขอระบวงหนองเจ้าไปใน
ทันที

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

และคุณ ไทกับทงหลาน ๆ จะสบายดีอยู่ทุกคน พวกหม่อมฉันยังบันทึก
อยู่ว่าเสียตายที่ไม่ได้เสด็จมาบัง

ตั้งแต่หม่อมฉันมาอยู่บังพอครบเดือนหนึ่ง ความทรง
จำเทวก็ค่อยหายไปโดยสิ้นเชิงแล้ว ความสบายก็พอเหมือนกับที่
ด้วยไม่ต้องไปมาหาใคร ไม่มีกจกตของพูดกับใคร และไม่ต้องฟังคำ
เจ้าต๋อหรือหน้าควาญใจ อากาศร้อนและเย็นถ้าจะเรียกว่าสบายก็
พอเรียกได้ เสียแต่มารุ่ต๋ออยู่เต็มอวามไช้บ้านเมืองของเรา วัตร
ปฏิบัติประจำวันผลกับ อยุ่หาก ใหญ่ที่ค่อนข้างมาก ไปเที่ยวด้วยรถยนต์
ทุกวัน เพราะถนนมันมากไปได้ไกล ๆ และมืดส่วน ทวงนา ศลยคน
ยอศเราดัง สำหรับไปเที่ยวหนึ่งเดินหลายแห่ง นอกจากนั้นการกินอยู่
เครื่องใช้ต้องหาซื้อได้สะดวก กลับต้องไประวังทวงดินเปิดช่อง พวก
ไทยที่มาอยู่บังในแคว้นต่างคนต่างอยู่ นาน ๆ จะได้พบกันสักครั้ง
ถ้าอาจถึงความสนุกก็แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือที่พวกชาวเมืองไม่รู้จักเรา
เราอาจจะแต่งตัวอย่างไร ๆ เดินหรือขับรถไปลงที่ไหน ๆ นั่งเดินเที่ยว
เดินได้ตามชอบใจ ขอนผลกับอยู่ที่หัวหินหรือหาดใหญ่ มีแปลก
อีกอย่างหนึ่งที่ไม่ใครได้รับหนังสือทางบ้าน จะเป็นด้วยเขาเห็นว่าอยู่
ดีที่ท่าฟ้าเขียว หรือจะเป็นด้วยระวังตัวความถูกกล่าวก็เป็นได้ แต่
ไม่รู้จักแต่ต๋อหรืออะไรนัก หม่อมฉันก็ไม่ใครเขียนเหมือนกัน แต่ง
ใจว่าจะเขียนถวายส่งไปหาพระละครครั้งต่อไป

ควรมีควมแดงแต่จะไปโปรด

๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

ตำนานปลายเนิน คลองเคย

วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ กราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมมีความระดกเกล้าพระบาททบทองหนาน ๆ ซึ่ง
พาทนมาอยู่บังเป็นนัยข้างยง ได้เห็นรูปตักบ้านชินนะม่อน ซึ่งหญิง
เฝ้าส่งไปให้หญิงอาม ออกจะคันใจ ไทญ์โตไม่น้อย แม้คำเข้า
จะน้อยก็เห็นจะยังต้องเสียคารกษาเพิ่มเข้าไปอีกเป็นชนมาก เพราะมี
เนยทกวางขวาง

เกล้ากระหม่อมเจ้าน้ำตาตื้นแถ้ว จึงคงตนเขียนหนังสือมากาย
ด้วยคิดว่าฝ่าพระบาทเสด็จมาอยู่หัวเมือง เมื่อได้ทรงรับหนังสือบาง
คงจะทำให้เกิดความรำคาญพระทัย แต่เรื่องราวที่ระดกถวายก็ไม่
กัซบมี สรวอนจะทอดถวายผลในการที่ได้มีหนังสือถึงกรมหมื่นพิทยา
ดงกรณ ชินโตดังไปแต่หาดใหญ่ในรัชชความที่เกียดแก่คิดปากกร^(๑)
ซึ่งฝ่าพระบาทสั่งตั้งในพระทัย ว่ากรมหมื่นพิทยาดงกรณจะช่วยอะไร
ไต่บ้าง

เรื่องข้างเขยไม่ได้ทำอะไรโดย^(๒) ทำแต่ວັກทิงโตไว้อยู่ข้างเนิน
เขยแก่ว่ารอได้ ให้เกล้ากระหม่อมคิดเสียก่อน แม้เกล้ากระหม่อมได้
คิดแล้วตามที่เขยว่า ในการที่จะตั้งเสียให้เจ้าเร้วไปเขยก็ไม่รับทำ เขย
ว่าคิดเป็นหนาทพระเจ้าไรไซ เงินค่าทำข้างเนินเขยก็จะมอบให้พระเจ้าไรไซ
แต่เขยก็ไม่รับ เกล้ากระหม่อมเห็นว่าขัดกันโดยเขย เกล้ากระหม่อมจะ
ขมมยเขาไปทำเสียเองให้เร้วไป

(๑) คือบริเวณการแพนกลัดปากกรในราชบัณฑิตยสถานซึ่งควับเสด็จออกจากรักดำเนิน
สู่บัญชาการ

(๒) รูปข้างหลังที่พระเจ้าราชทานเป็นหัวเร้วในกรมเสด็จไปอินโดจีนครั้งเสด็จ

เรื่องเศรษฐมณฑลปฐมบรมราชาผู้ตั้งรณ กับเรื่องของชนเบบ
 ดับบขของเกดากระหม่อม ซึ่งเขาไปไว้ที่คืดปากกรตถานน เซบชก
 ให้เกดากระหม่อมไปรับเอาที่พระดำโร

เรื่องสมุทของทอพระสมุท ซึ่งมาพระบาทศตประทานไปไว้ที่
 คืดปากกรตถานน เซบว่าเขาให้ชนกดับกินไปไว้ทอพระสมุท ก่อน
 มอบคืดปากกรตถานไปกระทรวงธรรมการแล้ว ในชั้นคดียังสมว่าเซบ
 ได้ทำโดยรอบคอบสมคควรค

เรื่องชงที่เกดากระหม่อมจนช่วงในคืดปากกรตถานไว้ให้ทำ
 เซบได้สั่งให้เขาทำค้อยไปให้ดำเร้จ และเขาก็ได้ทำเร้จส่งมาให้อย่าง
 หนึ่งแล้ว

นับว่ากาเร้จหมตเว้นแต่ค้อย่างเค้ชเว้นั้น ก็เป็นอันพอใจ
 แล้ว

คำบชกทหารภาษามคช ตามคืบได้แล้วจากพระยาวิเค้ชชคิ-
 ชาธา (อิม) แกบชกให้ชคตามที่จำได้ ได้แต่ทำมัน คำบชกแปรแถว
 แกจำไม่ได้ แต่แกว่าคได้มชยทขานนชองชาย จะไปคคคตามคคคชน
 แต่เค้ชใจ คำที่บชกให้ชคมาโดยมากชองหุ แปรไม่ชชก คคคค
 เค้ชชนเบบพอก ประแณสระเค้ช ดิมังเกว สระมันเกว แกเห็นจะจำมา
 ได้จากคคคชก ไม่ใช่เร้ชนจากหนังสือคคควรา เกดากระหม่อมจะเขา
 ไปคชองปรักษากบสมเค้ชพระพุทช ช่วยกันเค้ชคคคชน^(๑)

(๑) คำบชกทหารมหาดเล้กเมื่อกแรกคคคในวัคคคที่ ๕

องค์ประเวศ เจ้าจอมมารดาตัมทิมหญิงฉิมต กรมถวายนังคน
ลาออกมาอยู่กับกรมขุนสิงห์ ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว
กรมขุนสิงห์เห็นจะได้โดยยุติงเป็นตกลงแห่งแปดที่แล้ว

ที่บางกอกหนาวมากมาเดือนที่ ๑๘ ถึงวันที่ ๒๕ ปรียทตง ๖๕
ของษา แต่เวลานี้สตายแล้ว

ทอรมักควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

บ้านจีนนมอน ฮอลดี, ปันัง.

วันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทอ ตมเด็จพระนริศรวร

หม่อมฉันได้รับอวยพระหัตถ์พระบรมถนบถนวันที่ ๒๗ ธันวาคม มีความ
ยินดีและชื่นใจยิ่งกว่า (รับถนบพระหัตถ์ประทานมาแต่ครั้ง) เมื่ออยู่
ทอหิน ทั้งรังก็ไม่ผิดถนกว่าถนเท่าใด แม้แต่ทางไกลได้รับข่าวอวย
ทอหินเท่านั้น เห็นจะเป็นถนด้วยความรู้สึกถนมาอยู่ต่างประเทศบ้านเมือง
ของเราเช่นนเอง แต่เมื่อคิดถนไปจะถนมีความถนถนถนถนถน
ถนใหม่ ถนอยู่ถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถน
มาถน
แต่เพียงจะเปรียบถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถน

หม่อมฉันทราบถนพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ (ไปยุโรป) ด้วยเรือถน
ออกจากกรุงเทพ ๗ วันที่ ๑๒ มาถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถนถน

ดูมาคราววันที่ ๒๐ เมืองปาดวันทางบึงทางเรือเพียง ๒๒ ชั่วโมง
หม่อมฉันคิดว่าจะไปตั้งเต๊นท์ที่นั่น แล้วบางทีจะเที่ยวเตร่ในเกาะ
ดูมาคราวต่อไป ยิ่งถ้าถึงต้นกระทุงอยู่ ถ้ามีทางรถยนต์ลงไปถึง
ท้ายเกาะได้ ยากจะไปดูใบราถเวตต์ตามทิวของประเฒายิ่ง ซึ่งเป็น
ราชธานีครั้งสมัยศรีอยุธยา แล้วอาจจะเดินข้ามไปเยี่ยมทอดกระหม่อม
ชายและต้นเต๊นท์หญิงนั้นชั้ กับกรมหลวงทิพย์รัตน ทบับตั้งด้วย ดึกของ
ดำนวัน แล้วกลับทางเรือมาบึง แต่ยังไม่แน่ ถ้าถึงต้นกระทุง ถ้า
จะตั้งเต๊นท์เปิดจะเห็นอีกถ้าจะไปเพียงตั้งเต๊นท์จากเมืองปาดวันแล้ว
ไปดื่มน้ำที่วัดศาลเจ้าชอนเที่ยวกัน แล้วกลับมาบึง

ชื่อที่ทรงปรากฏมาในลายพระหัตถ์ว่าการศึกษาบ้านจีนหม่อม
หม่อมฉันอยู่เป็นบ้านใหญ่จะตั้งเต๊นท์ที่นั่น ตกไม้เต๊นท์เปิดของเท่าใด
คนที่มาด้วยกันอีก ๕ คน นอกจากนั้นมีผู้หญิง ๓ คน ผู้ชาย ๒ คน ช่วย
กันรักษาเรือนและทำครัว ต้องมีตุ๊กตาง ๓ คน คือไรเฟอริชบรตคน ๓
แขกกึ่งสำหรับทำสวนคน ๓ แขกกึ่งเป็นกึ่งคน ๓ การวิ่งเดินโต
ฮาคี้นายชาย ๑ เต็มคั้งที่ ตกพระบริบทพระยาอัครซึ่งเม่นนาหญิง
เหต้อ และมารดาเบ็นตกพระยารัชฎา (ซิมบ) นั้น มีเกโจมารบไร
ซัลคน ๓ ตกเพียงพอด คำไรจ่ายนอกจากอาหารมีค่านา คำไฟฟ้า
เราดูว่าเรือราคาถูกกว่าในกรุงเทพฯ ๑ มากทั้ง ๒ อย่าง กับค่าน้ำมัน
เบนซิน นอกจากนั้นจะต้องเห็นภาษาเวียดนามกับภาษาทมิฬ คือรวบรวม
รอยจ่ายเห็นจะพอทนได้ไม่เต๊นท์คน ที่เขื่อนในบึงมีถนนมาก เช่น
ไปเที่ยววัดชนตีหรือเดินเที่ยวเดินได้เต็มอ แต่หม่อมฉันยังไม่ตกขดฟ
เพราะเกรงจะรู้สึกสงมาหนัก มาอยู่แต่จนอย่าง ๓ ที่มีใครรู้สึกว่าเป็น
ไปในกรุงเทพฯ ๑ มีค่าน้ำมันมาก ส่องหญิงพูนนทาหม่อได้ เขา

ตรวจว่าเดินประจำทพการ กาดงรทษาชู้ ค้อตชงกนขาแฉะไปนวด
ไฟฟ้าที่โรงพยาบาลตปัดหระ ๒ ครั้ง หมอว่าต้องการเวลาสักสอง
เดือนจึงจะหายเป็นปกติ

หม่อมฉัน ทรงใจว่าพระองค์ท่านกับทงคุณ โตแฉะหลาน ๆ จะ
ดบายดีชู้ดด้วยกันหมด เรื่องที่เกี่ยวกับคิตปากรที่ตรัสบอกมาในลาย
พระหัตถ์ หม่อมฉันยินดีในข้อที่ใต้สมเด็จพระมุด
ดำหรับพระนคร แต่ช้อยไม่ประหลาดใจอันใด ทรงใจว่าพระบูร
ในชื่อพระพุทธองค์ท่านจะเป็นอันดำเร้าตามพระประสงค์แล้วหมดทุกอย่าง
ศวมิตถรแต่ันเคจะ ไปรค

ดรุ ๒๖ ๒๕๓๖

x x x

คำหนักปลายเนิน กลองเคย

วันที่ ๓ มกราคม ๒๕๓๖

กราบทอ สมเฐจกรมพระยาตำรง ฯ กราบฝ่าพระบาท
ได้วิญลยพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๖ เดือนก้อน รุ้งกนใจเบื่กบาน
จนทำให้เกิดสงสัยว่า เรื่องที่ไมม่ชะโรนชกจากคความเป็นชู้ในพระ
องค์โดยปกติเท่านั้น แต่ทำไมจึงทำให้ใจเบื่กบาน แฉฉัดได้คดอบ
ในใจว่าพระรคคตองฝ่าพระบาทมากเท่านั้นเอง เมื่อได้รับลยพระหัตถ์
ก็ตคคความระตคคองให้หย่อนตงไปไคบ้าง เกฉากรหม่อมกับทงแม่โต
แฉะตูกหลานอยู่ดบายดีชู้ดด้วยกันฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉมาแทบฝ่าพระบาท

แก่ออนทอนซึ่งมรณกลาเมื่อก่อนชกไปมาก เกิดอาการหม่อมบอกว่า
ฝ่าพระบาทประสูติทรงพระสูบนั่งหมอบ แยกหัวเราะขบขัน

พระศรีภักดีตายเสียแล้ว ว่าปัดคอม

ยังไม่ได้พบสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ไปเมืองชดยังไม่กลับ
ว่าไปในการดองแฉะชนกภูมิใหม่ ซึ่งพวกศิษย์เราช่วยกันสร้างถวาย
ว่าครกตบวันที่ ๖ ตามแผนร่างว่าได้ขึ้นราวต้อเมืออยู่หาดใหญ่ ว่า
สมเด็จพระพุทธโฆษาถูกไล่ซ่อน ถูกเข่าอย่างโรม้าง แกบอกว่าแปล่า
สมเด็จพระวันรัตคนลอกกลกไล่ซ่อน มีเจ้าพนักงาน (เห็นจะเป็นตัวรอด)
ไปถามท่านว่า ท่านพูดการเมือของว่ากระโรม้าง ท่านตอบว่าจะไปจำ
ไตหรือ แล้ววิ่งเด็กกันไป

คำบอกทหารรักษามณฑล ทักถามทอนาตรวจก่อนว่าหาได้มาบ้าง
แล้ว แล้วปลอาศศตาศเสด็จอนิยม ไต่ไต่แผนร่างดู แก่เตาพุ่งแกก
พอเห็นว่าจะตกได้หลายคำ แต่อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าผู้ผูกเบ็นผู้ทรแต่
ศัพท์ ส่วนประโยชน์ประชาชนอกภักดีจกนนิฮอน จึงมานักกว่าจะเป็นใคร
ผูก คำบอกรักษามณฑลเทศเทมฮนเกิดใช้ในกรมทหารมหาดเล็กก่อน จะ
เป็นพระฮารฮ่าฮันทีเดียงนกลอกเบ็นผู้ผูกกรรมัง รกคอบจะปรกษา
สมเด็จพระพุทธโฆษาเมื่อก่อนมาเดี่ยก่อนแล้วจึงจะเดี่มาถวาย

ในการเสด็จประพาสยุโรป หนังสือพิมพ์เขาตั้งว่าจะเสด็จจาก
กรุงเทพฯ ด้วยเรือออดัน ตรงไปตรงเรือใหญ่ที่เมดินเกาะฮุมมาคราไม่
แฉะที่โหน เมือเช่นนุเจานายทอญเกาะบึงกตงกรรมไปตั้งเสด็จที่
เกาะฮุมมาครากนบาง ตรงที่ฝ่าพระบาทก็ควรจะเสด็จไปด้วย ออก
นุกเห็นดำบาก

ว่าออกถึงฝ่าพระบาทกับทูลถามๆ เป็นอันมาก แต่ก็ไม่ทราบดีค
ชยเกาะบึง ซึ่งจะมีเมฆเบาพระทวยเป็นดังตัวราย คัดยู่เหมอน
กันว่าถ้าไม่เจ็บป่วยเดี๋ยกระเชนหนังสือมาด้วยทุกอันพอ
กกรมืดกรแต่แต่กระโปรด

หวัด

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลล์, บึง.

วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล ส้มเค็จกรมพระนริศฯ

หม่อมฉัน ได้รับฉายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓ วิถีขยันดีมาก
แต่ความยินดีนั้นผิดกับอย่างทพระองค์ท่านทรงวิถัดคงคร้งมาในฉาย
พระหัตถ์ขอย่าง ด้วยคงแต่หม่อมฉันออกมายบึงโตคงใจจะไม่เขา
เป็นภาระพึงเรื่องกิจการบ้านเมืองอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์จะระงับ
ใจให้เบเนผาสุกด้วยอุเบกษา แต่เมื่อก็คิดถึงครอบครัวแฉะมิตร
สหายที่อยู่ทางกรุงเทพฯ ไม่ได้ ด้วยไม่ทราบว่าจะเป็นทุกขด้วยอย่าง
ใดบ้าง การที่ได้รับจดหมายจากกรุงเทพฯ ไม่อ่าใครจะเขียนมา ทำ
ให้เกิดความชื่นบานมีมากกันอัย แต่ตั้งเทศขางใหม่ใครเขียนมาเดี๋ย
เดย แม้จนตลเต้านานๆ จึงจะเขียนมา ถ้าจดหมายหายไปทอาย
จนก้อออกจะวิถัดจาเหว แต่เมื่อมาคัดคักเห็นว่าเป็นพระ
เขาพากันดมเดี๋ยแล้ว บางทเขาจะมีคความชดชงด้วยเกรงภัยนินเอง
ด้วยเหตุตั้งทงมานเมื่อได้รับฉายพระหัตถ์ของท่านจึงบังเกิดชเนบานชาน
ถึง ๒ วัน ข้างคปริธาพมาในฉายพระหัตถ์นั้นม้วยทระทุดส่งของ ค้อ

รู้สึกเสียตายพระศุกรศนอยุ่ แต่เมื่อคิดไปก็เสียตายเบนคนคุ้นเคย
 ชยบทัน แต่ก็ขจรที่ระโหระพานเราในภายหน้าก็ไม่เหมือนเดิมก่อน
 แดง คำตอบของสมเด็จพระวรมหาพรหมเทณฑกษัตริย์ หม่อมฉัน
 เห็นว่าท่านชอบด้วยมรดกดีและมีปัญญา ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 ชยบทันไปอยู่เมืองรัตนบุรี หม่อมฉันก็เห็นว่าควรของกุฎของท่านเห็น
 จะเบนแต่ถ้าราคาดี ก็จริงเห็นจะหมาย ชยบทันไปอยู่เมืองรัตนบุรี
 อย่างเราไปอยู่หัวหินนั่นเอง

มีเรื่องประหลาดเรื่องหนึ่งที่จะจดบันทึกไว้ คือเมื่อวัน ๕
 เดือน ๓ หม่อมฉันได้รับจดหมายวิไลนครวาการกระทรวงการต่าง
 ประเทศฉบับ ๓ ซึ่งส่งมาทางเรือถึงเมืองรัตนบุรี บอก
 มาว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นอดิศัยดิพัทธ์
 ๑๕๐ ปี ในวันที่ ๑๕ มกราคม ค.ศ. และในงานนั้นเขาจะเลือกหม่อม
 ฉันเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลง
 กษัตริย์แห่งสยามประเทศ และในจดหมายนั้นหม่อมฉันเป็นคนปกติอยู่เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๓
 (พ.ศ. ๒๔๗๔) แต่เดี๋ยวนี้ยังมีจดหมายหรืออย่างไร ขอให้บอกไป
 ให้เขาทราบ ถึงผู้ใดใคร จึงตามมายังกระทรวงการต่างประเทศ การ
 ทูลถามว่า "ตายแล้วหรือยัง" เป็นของแปลก หม่อมฉันไม่เคย
 ฝันถึงเห็นประหลาดเช่นนี้ เพราะเหตุนี้จึงได้รับจดหมายกระทรวงมหาด
 งานของเขา จะส่งคำตอบไปทางกระทรวงการต่างประเทศไม่ทันได้
 หม่อมฉันไม่ฝันถึงดังหญิงพวยให้เป็นที่ขบขันการเขียนหนังสือตอบ
 กงสุลส่งไปจากเมืองบังกอลด้วยใจดีด้วย-----

หวังใจว่าบรรดาผู้อยู่ในตำแหน่งปลายนั้น จะมีความตั้งใจดี
 คอยด้วยกตทงนน์ พวกรหม่อมฉันก็สบายด้วยตามเคย แลยังคิดถึง
 ท่านอยู่ไม่หาย เมื่อเดินผ่านเรือนห้องในที่บ้านชั้นบนนอน ยังนึกอยู่
 เสมอว่าขาดไปครัว ๑ ถ้าได้มาอยู่พร้อมกันเหมือนอย่างท่าหาดใหญ่
 ภาครด

ศกรมิกอวณต์แล้วแต่จะโปรด

ด. ๑๖ รัชกาลที่ ๑

x x x

ตำแหน่งปลายนั้น คลองเคย

วันที่ ๑๖ มกราคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถิ่นเต็จกรมพระยาดำรง ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ (พฤหัสบดี) เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว
 กำหนดเวลาหนังสือไปมาถึงกันในภาคนี้ ฝ่าพระบาทซึ่งประ-
 ทานไปทุกวันศุกร์ เสด็จกระหม่อมจึงลวดยมาทุกวันพุธ ตกเป็น
 ด้ปลาหระระระแบบเหมือนเมื่อประทับอยู่ที่หินไม่ช้อยกว่ากันไปเลย ข้อ
 ทัษคกันแฉะไม่เหมาะที่สุดอยู่ที่เวลาจอดเน็ต ด้วยพระหัตถ์ประทานไป
 วันศุกร์ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันเสาร์ เสด็จกระหม่อมมาจกชบศจามในสาย
 พระหัตถ์ถึงตั้งในวันพุธได้ แต่ฝ่าฝ่าพระบาทได้ทรงรับวันพฤหัสบดี
 เวลาเย็น พยเช้าวันศุกร์รถก็ชยท ไม่มีเวลาจะทรงชบศจความโคทัน
 คชองค่างไปอีกด้ปลาหระหนึ่งคงจะได้ครัดชบศ เป็นกรรคลาดเวลาไป
 มาก เสด็จกระหม่อมจึงจะขอประทานเปิดยื่นแปลตงแบบหนังสือตั้งมา

ถวายวันเสาร์ ผ่าพระบาทมลายพระหัตถ์ไปจนศุกร์ ให้นำหนังสือของ
ฝ่ายอื่นกันไปตามทาง ออกปลาคะหนึ่งก็ได้รับคำคอมเมนต์กันทั้ง
สองทางเป็นการเหมาะถือว่า เกตถ้ากระท่อมจะเปลี่ยนวันเช่นนี้ตั้งแต่
วันเสาร์ที่ ๑๓ เป็นต้นไป

หญิงพูนเป็นโรคเส้นประสาทนำส่งสาร ที่หาหมอรักษาให้
หายได้จน เกตถ้ากระท่อมก็ตั้งใจด้วย เมื่อได้มาอยู่เชียงใหม่ ไกลจาก
สิ่งที่จะทำให้ตกอกตกใจ ยืนเป็นทางแฉ่งแก่เส้นประสาท คงจะ
เป็นทางช่วยหมอให้รักษาหายได้เร็ววัน

เกตถ้ากระท่อมกับทั้งลูก ๆ และแม่โดยยึดไม่มลาย ราวถึง
ผ่าพระบาทเป็นอันมาก ขอถวายบังคมมาเทบผ่าพระบาท วันเสาร์
จะเขียนข่าวเบ็ดเตล็ดมาถวายต่อไป

ศอรัณิศวรแล้วแต่จะไปท

พรอ

× × ×

บ้านขี้หนะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๓๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ขอ อิมเตจกรมพระนคร ฯ

หม่อมฉน ได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ กำหนดที่จะส่ง
หนังสือถึงกันตามทรงพระดำริว่านานน เหนาะดีแล้ว หม่อมฉนจะ
ประพฤติตาม จะพยายามส่งหนังสือไปถวายทุกคราวเมื่อวันศุกร์ แต่
วันศุกร์ที่ ๒๐ จะเป็นเจดาคัทหม่อมฉนไม่อยู่บ่นิ่ง ด้วยกำหนดว่าจะไป
ตั้งเด็จฯพระเจ้าอยู่หัวที่เกาะสุมาตราวันศุกร์ที่ ๓๑ และจะเคยเขาเป็น

โองการไปเที่ยวทวงตวงตวงเครื่องวัดคนมากกับท่อน ๆ ในเกาะสุมาตรา
 ดักจับตาหญิง ๆ ๑๒๐๐ คนมาทวงตวงตวงจนครบ ๑๒๐๐ คน
 ได้ยินว่าทศตระหม่อมชายกับสมเด็จพระที่นั่งน้อย และกรมหลวงทิพยรัตน์
 เสด็จมาตั้งเสด็จพระเจ้าชัยหัวตวย หม่อมฉันทน์เคยจะได้โองการไปพบ
 ทานเหอานมด้วย ทำให้อยยืนตน

ในจดหมายฉบับที่ ๑๖ ได้เล่าไปถวายเป็นเรื่องความลำบาก
 เนื่องด้วยหนังสือเดินทาง เรืองนันทน์เจ้าพระยาหม่อมฉันทน์ ถึงสุดยัดฉันทน์
 เจ้าตากการตามที่ได้รับไปเป็นอันเรียบร้อยแล้ว

ในเรื่องทศตระหม่อมออกเรื่องหนึ่ง เนื่องจากได้ชานด้วยพระหัตถ์
 ทศตระหม่อมมาฉบับแรก เมื่อเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพฯ ว่าหาหม่อม
 มาตรวจแก่พระภรรยาซึ่งได้สอดคนข้างเด็กน้อย หม่อมฉันทน์เกิดกระสัน
 ขันนางได้หาเงินข้างศอกให้มาชำระในเวลานั้นบอกให้เขียนจด
 หมายฉบับนี้ คุยเข่าหรือออกมาได้พะเนิ่นเทินทุกทั้ง ๒ ข้าง รู้จักว่า
 โดยนขันนางเด็กน้อยเหมือนกัน

หม่อมฉันทน์ไม่เรื่องโบราณคดีจะทศตระหม่อมแล้ว นานจนได้
 เรื่องหนังสือฉบับเดิมลงด้วยสำหรับช่วยทรงพระดำริ คือ เรื่องสุพรรณ
 บัศ พระนาม ได้พบหลักฐานมีประเพณีโบราณ พระราชทานพระ
 สุพรรณบัศแต่เจ้ากับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนเรนทร นอกจากนั้นไม่พบหลักฐาน
 ความก่อนรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงพระบรมโกศได้แต่เพียงว่าพบหลักฐาน
 เคยมีก่อนรัชกาลที่ ๕ ขอให้ทรงพระดำริตรองดู

อีกเรื่องหนึ่งเรื่องชานประกาศการพล พบหลักฐานที่มีก่อน
 รัชกาลที่ ๕ แก่พระเจ้าอยู่หัวนเรนทรอย่าง ๓ พราหมณ์ชาน

ตายในการปราบกบฏ โดยได้ทราบค่าเด้าตมมาก่อน เมื่อกลับจากพิชิต
ภินทรวงานจะผ่านไปไม่ได้ ต้องเดินเข็นเข้าไปดุ่มดุ่ม เห็นเขยิบเป็น
รูปดีเหมือนง่ามหย่อมกลางสนามเรียงกันไปตามเทือกได้ เจ้าใจว่าจะ
เป็นท้าวเผ่าศพนายทหาร ต้องชางทางตรวนตบตะวันชอกบักเป็นรูปประเนียง
ยาวชานไปส่งชาง คิดว่าคงเป็นท้าวเผ่าศพนายสืบ พดทหารยกทัพ

ต่อมาถึงวันที่ ๓๑ เดือน ๑๒ ใต้รับหนังสือราชบัณฑิตยสภา แห่ง
ห้องของควน เป็ดชอกคโพนเป็นจดหมายบันทึก มีข้อความว่า นายก
รัฐมนตรี ซึ่งให้โชนแผนกวรรณคดีแด่โบราณคดีไปกระทรวง
ธรรมการ แคนแผนกบัญชาการนั้นให้คงอยู่ไปพลางก่อนจนกว่าจะออก
พระราชบัญญัติคงตั้งมาคณบดีแล้ว จึงจะยุบราชบัณฑิตยสภา ใต้ชอบ
แผนกวรรณคดีกับโบราณคดี ให้พระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรี
ช่วยราชการกระทรวงธรรมการไปแต่เมื่อเวลาบ่าย (วันที่ ๓๑) นั้นแล้ว

เมื่อวานนี้ วันที่ ๓๒ เวลา ๑๒.๕๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี มาประทับที่
ราชกิจจานุเบกษา ทรงจุดเครื่องนมัสการแล้ว ทรงพระราชปฏิสังขาร
ด้วยพระสังฆ พระบรมวงศ์ คณะทศและข้าราชการ แดงเสด็จ
เวียนศพระที่นั่งชื่อ " ศิวกรณ " ขึ้นไปทอดผ้าห่มหน้าแล้วลง
ไป ในจำระเด็จไปรับชื่อ " วลัย " ที่เกาะซึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้
เกล้ากระหม่อมปฎิบัติพระราชกิจแทนพระองค์ เสด็จกระหม่อมก็ต้อง
ส่งของพระเศพระคุณโดยกตัญญูภาพ

คอนเขิน ศาศักดิ์ หมิงมารยาตร หมิงโง่พิศ หม่อมเจิม มาหาที่
บ้านคลองเตย เห็นหน้าตาศักดิ์ทำให้ใจโศกเป็นหนักหนา ตามแก่ว่าชอก
โต้อย่างไร แก้วว่าเขาได้ควน เมื่อไม่ได้ความร้ายรองอะไรเขาก็ปลง

หลงอำนาจสัการรกได้ชอกจากราชการแล้ว

กรมหมื่นเทววงศ์ถาวรเกล้ากระหม่อมลงมาพระบาท ว่าจะเสด็จ
 กลับเมื่อไร เสด็จกระหม่อมก็คอยไปตามที่ตรับสั่งไว้ ว่าฉันมรดม
 แลจะเสด็จกลับ ตามที่ศรีตั้งเดาไปตั้งการใช้จ่ายในที่ประทับเกาะ-
 หมากร ดอกไม้ธูปเทียนมากมายเกินสมควร มาแปลกใจอยู่อย่างเดียว
 แลภายหลังค้นคว้าที่เจ้าของทศนจะตั้งเตียง แต่ทำไม่มาคกขยู่แก่ผู้เข้า
 ขากวาทหนักผิดกว่าในเมืองไทย

พระเจ้านันทบรมทรงเสด็จยกเจ้าไป ว่าจะทำบุญเรือนใหม่
 ในวันที่ ๑๔ ที่ ๑๕ นี้ เสด็จกระหม่อมโตมทรงเสด็จไปให้พระเจ้า เมื่อ
 ขยู่ทหาตใหญ่เจ้าพระบาทเสด็จมานั่งแลดูรู้สึกเหงาใจ ฉันนั่งฟัง
 เจ้าไปเที่ยวในเมืองสงขรา ครั้นถึงท้องประตูใหญ่ครั้นถึงศาลาซึ่ง
 ก่อด้วยหินก้อน ศาลาหลังนี้เสด็จตามาจนแล้ว เจ้าทำรูปงาม หด
 ความคอยส่งแต่ไม่เห็นมีเจ้าใน เจ้าทำเครื่องบนภายในอย่างไรอยาก
 เห็น แต่จะส่งก็เขินเวลาไปพระเจ้าจะเสด็จกลับไป ไปฉันนั้นเขินการไป
 เขินไม่พระเจ้าจกตั้งแฉะตงต ผิดคาดหมาย พบก็ดวงรักในศาลา
 นนตง ๓ แผ่น แผ่นโตๆ มีดวงหนึ่งชื่อธนาศเกล้าเขียนในสมุดไทย ได้
 เพียงที่กระษานเขาความแต่ไม่ช้าเร็ว แต่ไม่คอยเห็น คิดว่าเจ้าพระ
 บาทคงทรงทราบก็ ว่าใครจากรักใจครั้งใด มีคำถามว่าอะไร ตั้งใจ
 ว่าจะทอดตาม แต่ครั้นเมื่อเจ้าพระบาทเสด็จเข้าไป ก็มีความคันเค้น
 ดนตามไปด้วยความดีใจ เลยลืมไม่ได้ทอดตามจนเสด็จกลับบั้นนี้

ขอถวายบังคมมาแต่เจ้าพระบาท มีความระอิดถึงเป็นอย่างยิ่ง

กรมหมื่นจรัสแสง

พรหม

บ้านชินนมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทูล สมเด็จพระบรมชนกนาถ ๑

หม่อมฉันตั้งพระชนมโชนม์ตั้งแต่อายู่ท่านชนใหม่ คือไม่เคยกล่าววัน
ใด ถ้าแก่เรของทศพรเขียนถวายถึเรเขียนดงใจเหมือนหนึ่งกับผลไม้

ได้กระจาด ดกโตดุกก่อนก่เก็บก่อน พอลงวันศุกร์ถึเรรวมดงไปถวาย

๓. วันวันอาทิตย์ที่ ๑๕ มกราคม เมื่อเราได้พลัดพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๕ ตอนต้นพบเรื่องเบบถึดงเกดเรื่อง ๑ หม่อมฉันได้เคยทูล

ปรารภกับท่านดำในศาลา ยี่ ยี่ เทอมนุสส์ถึน มีบทถึว่า อมโนฯ อนุทานน

ด้อยให้เห็นถึว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) จะแต่งศาลาถึถวาย

พระพรในท้ายเทศน์ฯ ขานพงศาวดารวันนมาพบถึว่า เมื่อเดือนธาย

ปฏิญ์ ครุศัถ พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โปรด ๑ ให้มีงานฉลองพระเดชพระคุณพระบรมพุทธเจ้าพระมหาปรางค์

อันเบบถึประดิษฐานพระบรมศกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในงานนั้นโปรด ๑ ให้ทำกระจาดใหญ่ ๓ กระจาด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทำกระจาด ๑ สมเด็จพระสังฆราชทำกระจาด ๑ เจ้าพระยาอภัยภูธร

ทำกระจาด ๑ เป็นเศวตฉัตรถึเทศน์ แต่มีเทศน์ฯ พงศาวดารมหาชาติ

และอื่น ๆ หลายวัน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ถวายเทศน์ฯ

นิโรธจึ เมื่อเดือนธาย แรม ๑ ค่ำ สมณิษฐานถึจะถวายพระพร

ด้วยศาลา ยี่ ยี่ ข้างท้ายเทศน์ถึถึตนเอง

๒. เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๕ เมื่อนำจากกรุงเทพฯ ๑ ได้ข่าวถึว่ากรม

หมิ่นพิทยาฯ ออกจากตำแหน่งในราชบัณชีถึยถึสภา และดถึหมิ่นจะ

เดยเด็กราชบัณชีถึยถึสภา เขาถึการทอพระธมุดฯ และพิพิธภณชีถึถึถึถึ

ไปพร้อมกับกรมคิงป่าทวในกระทรวงมหาดไทย เรื่องเลิกราชบัณฑิตยสถานหม่อมฉันไม่เคยคิดเอา แต่ก็ไม่ควรจะทำปรักเณการชุปราคาเหมือนตกลบงดณ เมื่อตนข้างในหมั้นใหม่หมั้นกับเป็นขรรคมดาบางทการที่เสกนณ กะระตักอาจคงอยู่เพราะไม่เป็นประโยชน์คุ้มกันเงินที่เสีย แต่เมื่อข้าพระบอไปถึงนานาประเทศ น่าจะลดตเคยช่นบ้าง

๓. จนคืนที่ ๑๕ เวลาเช้า ทรงส่งสยามให้เสนาบดีการมาบอก ว่า กระทรวงการต่างประเทศมีคำสั่งมาให้ยอมต่อชายหนึ่งชื่อเตนทางให้พวกหม่อมฉัน โดยที่ถามว่าเหตุใดจึงได้ยอม บอกว่าทรงส่งได้มีใบบอกเขาไปว่าพวกหม่อมฉันมีหนึ่งชื่อเตนทางอยู่แดงทองน เป็นแต่หนึ่งชื่อชาตชาย จึงได้ส่งให้ยอมต่อให้โดยที่ แปลว่ารักหาว่าหม่อมฉันนาไทยไม่บอกให้รู้ขนาดทราบกชนนเป็นอันดมละตาย

ควรมีควรแต่จ้แต่จะโปรด

ตั้ง ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

× × ×
ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒๗ มีนาคม (๑) ๒๔๗๐

กราบทูล ถ่มเศ็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท
เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ชอนกนไปถึง ๓ ฉะบับ วัน

(๑) ลายพระหัตถ์สมเด็จพระนริศฯ ฉะบับลงวันที่ ๒๗ มีนาคมนี้ นำเข้าไว้ว่าจะมีวันที่ ๒๗ มกราคม เพราะส่งมาคลอรับเสด็จกลับจากเขตนัน (สมมาตร) ชื่อความก็ผูกพันกับลายพระหัตถ์ฉะบับลงวันที่ ๗ ที่ ๑๒ และที่ ๑๔ ซึ่งผ่านทรงอ้างว่าได้รับลายพระหัตถ์ ๓ ฉะบับ ลงวันที่ ๗ ที่ ๑๔ และที่ ๑๕ มีน หันร่างพบแต่ฉะบับวันที่ ๑๔ และในวันที่ ๑๖ มกราคมนั้นเป็นวันเสด็จจากบึงไปสู่นาตรา เรือข้าคำเรือออกจากท่าป็นัง

อังคารที่ ๓๐ ไตรภ ๒ ฉะบับ เป็นฉายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ กบที่ ๓๕
 ครนลงวันเสาร์ที่ ๒๐ ไตรภออกฉะบับ ๓ เป็นฉายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๘
 ในฉวันเสาร์ที่ ๒๐ นน เป็นกำหนดตกเกล้ากระหม่อมจะเขียนหนังสือตั้ง
 มาถวาย แต่เห็นว่าเป็นเวลาดีจึงไม่ขู่ ไปเฝ้าทูลละอองฯ ตั้งเด็กลง
 ที่เมตน์ ทนงดีจะมาราทงอยู่เปลวจางตเด็ย มาเขียนถวายเขาฉวันเสาร์
 ที่ ๒๗ น ถึงมากออยรบเด็ทจกตบฉวันที่ ๒๗

เมื่อได้ชานฉายพระหัตถ์ลง ๓ ฉะบับทราบความแล้ว ก็บังเกิด
 ความดีอกใจในการที่เด็กลงออกมาอยู่หนึ่ง ทวงใจว่าจะทรงตั้งาราม
 พระทัยปดชดไปรับ แต่กลับได้รับทวงความลำบาก อย่างคำที่เขาพูดกัน
 ว่า "ตกทุกข์ได้ยาก"

ตอนไปขอทูลฉนของทางโบราณคดีทรวงตั้งบัญญัติไป ได้คว
 ติของเห็นดังจะกราบทูลตบไป

๓. ผู้พรรณบัตร์ คือฉฉานทอง แต่ก่อนเขียนหนังสือกันตบ
 โใบฉาน เพราะทำถรรคาศยังไม่มีเป็น เมื่อจะเขียนหนังสืออะไรก็อย่าง
 ค เช่นพระนามพระเจ้าแผ่นดินแฉฉเจ้า จึงแฉฉแฉฉของรปยาฉแหมฉฉ
 ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ
 ในหนังสือของส ๆ ลักร ๆ พระราชฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
 ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
 ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
 ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
 ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ

แต่จะทรงยินดี เจ้าพระยาทศคีรีวงศ์พระยาเบ็ญเจ้า จะได้อุปรณ
 ษัตริย์กษัตริย์ แต่แดงดังมากเราก็เคยดำรง เป็นหริยบุตรจนถึง
 กระดาษ

หริยบุตร แลเยี่ยมพบได้มาใหม่ ๆ พยก็จะความหลุดลอยได้ว่า
 มีมาจนแล้ว เป็นหริยบุตรตั้งพระครูธรรมวิเชียร มีลักษณะอย่าง
 เดียวกันกับอุปรณษัตริย์ตั้งแม่นางมณฑลเทวี องค์กษัตริย์ ๑๔๗๗ ย่อม
 กว่าอุปรณษัตริย์ตั้งแม่นางมณฑลเทวี ๗๑ ปี ข้าหลวงตรวจการ (คือ
 สมุหเทศาภิบาล) มณฑลพิษณุโลก ส่งมาให้พิพิธภณทศกาน ณ
 กรุงเทพฯ ๑ จำพระภิกษุข่มพบในพระเจดีย์วัดร้าง ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนน
 พิษณุโลกชั้นไปเด็กน้อย ได้คัดจำเนาอักษรจดหมายมาทศพระเนตร
 ค้อยแล้ว

ตามรับบัตร คือแผ่นทองแดงจารึกอักษร จดพบกันในประเทศ
 อินเดียนั้น ดังที่จะมีมาแต่ในประเศอินเดีย ทั้งอุปรณษัตริย์
 หริยบุตร และตามรับบัตร

๒. ประกาศต่าง ๆ ย่อมมีมานานแล้ว ค้นรากแก้วเห็นว่ามี
 อยู่สองทาง คือประกาศเทวดาอย่างหนึ่ง ประกาศมนุษย์อย่างหนึ่ง
 ประกาศเทวดานั้น แรกทีเดียวกษัตริย์ เป็นคำจารึกเรขวิญญูเทวดา
 เขียนมาให้ทำอะไรให้ตามปรารถนา มีมาในคัมภีร์เจตเป็นประเดิม
 แล้วแจกดูมาเป็นอันโองการเร่งน้ำ ข้างโองการคำนำด้วยเพ็ญ
 บุราณแพะวาที่ ดัดตั้งไว้แล้ว ดัดเขียนเทวดามาพิงธรรม ประกาศ
 ธรรมราชาภิเษกต่อจากดัดเขียน ประกาศพิชิตบุษและอินชก เหล่านี้

เป็นแขนงของมนตรทั้งหมด ส่วนประกาศนียบัตรศักดิ์ของธงบัว
 หรือศิษย์ของธงบัวเป็นประเดิม เช่น ในเจ็ดต้นศรธาตกณัฒน
 กณัฒน ว่าให้เอาธงบัวไปตั้งบัวแก้วหาธงในห้วงเศวตองกฏ
 ว่าธงเศวตองกฏหรือธงเศวตองกฏหรือธงเศวตองกฏ พระราชทานบัตร
 เป็นของพระเอกเจ้าคงแดนไป ประกาศตั้งกรม ตั้งพระตั้งนราช
 และอะไร ๆ เพื่อให้คนรู้จักเป็นแขนงแห่งประกาศนียบัตรตั้งต้น ประกาศ
 ธิระโรจนะมาก่อน ประกาศธิระโรจนะมาหลัง ประกาศธิระโรจนะเอาอย่าง
 ธิระโรจนะ ก็ตั้งธงกณัฒน แต่คงไม่แตกจากธงธงธงไปเป็นแน่

๓. คำว่า "ยี่" ซึ่งทรงพระดำริว่า ธงเศวตองกฏ
 ธง จะถวายในท้ายเทศนา เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๔ นั้นเห็นจะหนัก
 เชื้อจำถูกแน่

ราชบัณฑิตยสถาน เกิดถ้ากระหม่อมได้ทูลรายงานมาก่อน
 แล้ว ไม่ใช่เด็กตั้งเป็นแต่จัดเปลี่ยนแปลง ตอนแผนกวรรณคดี
 โบราณคดี ก็ดีปากกรไปไว้กระทรวงธรรมการ ทั้งด้านแผนกเอกสาร
 ก็นับเป็นกรม เรียกว่ากรมคือปากกร ให้ทูลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดี
 บัญชีราชการ ส่วนราชบัณฑิตยสถานก็ยังคงมีอยู่ แต่ชื่อแต่แผนกของ
 กกลาง กรมหมื่นพิทยาดงกกรณ ก็ยังคงตำแหน่งอยู่ตามเดิม มีหน้า
 ที่เบิกเงินส่งไปยื่นกรมคือปากกร ในว่าภายหลังจะออกพระราช
 บัญญัติจัดราชบัณฑิตยสถานหรือของกกลางนั้นใหม่ แต่ยังไม่ทราบว่าจะ
 เป็นประการใด ว่าถ้าตั้งร่างพระราชบัญญัติอยู่

เจ้าพระยาอรรักษ์ก่องกาษาณ ว่าอันเจ้าศรีให้พระบรมวงศานุวงศ์
และข้าราชการเข้าไปประชุมกันในพระบรมมหาราชวังเช่นชื่อกดย
แต่ทั้งข้างเจ้าพระยาวิชาญกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ออก
กับในสนามหญ้าหน้าของหมื่นเป็นทริบแซก มีชาของตั้งแผ่นกระดาน
คิดโทรเลขและรายงานไว้ให้ดู เกตุการหม่อมไปตั้งที่ประชุมเมื่อจัน
เจ้าศรีก่อน พบพระยาสุริยาศาณกิจเจ้าพระบาท ว่าเมื่อไรจะตั้งจกดับ
เกตุการหม่อมก็ตอบเขาว่า รับผิดชอบฉันมีธุระแต่จะตั้งจกดับ

ทั้งเจ้าพระบาทเจ้าศรีไปประพาสแผ่นดินคงสนุกถ้าราญ เจ้าศรี
กดับแล้วคงจะตรัสเล่าถึงสถานที่นั้นไปให้ทราบเกล้า ซึ่งคิด
ว่าจะเป็นประเทศที่น่าเที่ยวน่าชม

เกตุการหม่อมกับทงบุตรภรรยาอยู่ด้วยกันเป็นสุขสันต์ เคย
ร่อนแค้นหาจดดับมาออก เมื่อคนนำปรอททองถั่ง ๑๖ ฟ. อยู่ข้างหนัก
มือ มากกว่าเมื่อเดือนญเป็นไทย ๆ

ถาวรมีศจวแต่จันแต่จะโปรด

พร

คำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็งกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้รับประทวนไปรษณียบัตร อันโปรดประทาน
ไปแต่เกาะสุมาตรา มีรูปคนนำถ้อยหน้าจากภบมัยไม่ มีความพิศวง
หลงใหลเป็นอันมาก ถึงเกิดหน้าตาคนดกดี ไม่สมเป็นมาเถียนจนถึง
แก่จระกนคนเคย หน้าตาคนเห็นจะไม่ใช้สำหรับเงินตะกอน เพราะ
เห็นมีกปรัดมาฉนรตชยบนกระหม่อมชฎา น่าจะเป็นเจ้าหรือแต่งตัว
เป็นเจ้าคตบถลของเขาในพิชชนโคชนหนึ่ง ซึ่งเคยเห็นอย่างประเพณี
ชาวบว แต่จะเป็นทโหนกถมเศยแฉว ผังเขาถายรูปคพมพมา
ทโหนกถมกชนได บุษย ย่าเชอ กบตั้งหกกม ของเรากม ท่านอง
เศยวกัน

ขอประทวนกราบทูลให้ทรงทราบว่า วันที่ ๓ ถึงวันที่ ๓ มีนาคม
จะมีการพระราชทานเพลิงพระศพพระองค์เจ้าอรุณจิตวดีเทพศิริน-
ทราวดี และท่านพระศัพพะพระองค์เจ้าอรุณประพิณชวาไพศโยไป ตั้งแต่
วันที่ ๓ ถึงวันที่ ๕ มีนาคม หมายกำหนดการต้องงานนั้น เกล้า
กระหม่อมได้พวยให้เขาเรียนพระ โทศเป็นพระองค์ และประกอบขอ
เป็นพระโทศ ตามแบบฉมเศยพระบรมศัพ ซึ่งฝ่าพระบาทมีพระประสงค์
ให้เป็นเช่นนั้น เสร็จไปเรียบร้อยแล้ว และจะยึดเป็นแบบตลอดไป
พระศัพเจ้าดารารัศมี พระราชชายา ก็จะมีงานพระราชทานเพลิงที่
เชียงใหม่ แต่จะเป็นเมื่อไรยังไม่กำหนดแน่ เจ้าหลวงขอให้ท่านบว
รชยฉนแฉว คงตกไปเคฉนเมษายนฉงกรานศแฉว โปรดเกล้าฯ ว่า
ให้พระบรมวงศ์องค์หนึ่งฉนไปพระราชทานเพลิงแทนพระองค์

ตามรายงานการทําเนรทวารที่ทกลมากอนผิด เพราะดัดแก้รูป เขา
 กรุขรวเขาปนกับเวอน นิตนเขาสว่างจนแบนราบแล้ว ตกนทรุขตรง
 กออง ตั้งฐานคั่นกระโตชั้นใหญ่โต รูปร่างเหมือนปฐมบรมราชา-
 นุสํารุขีเกา ขนาดสูงก็ปานกัน บนนึ่งเพ่งจะรยเกา รูปร่างจะแบน
 อยางไรองไม่เห็น คยเนรุขออกมาไวระดทเดอมเนร นอกนถนกรว ควณ
 เวณคานศระจนตถ คตถดางเบนชองเขา ดิมเบนชาง นอกออกมา
 ทางคานศระจนตถปลอกเป็นพลบพลายาวเต็มทรงคาน ทางคานเห็นชมโรง
 ชักหงทหนึ่ง จะไระไรไมทราบ แต่จะตงชองว่าโรงกงเค็ก ชาง
 พลบพลอ และโรงกงเค็ก ทําปเป็นตักถมยใหม่อย่างศาจาเจดิมทรง
 ขากาศกรุงเทพ ๑ ทนาวทนไปนแล้ว เวลาคถางจนเมือจวนนเห็น
 โหด ทงใจคยพ้งเรื่องสูมาตราซึ่งฉาพระบาทศระทรงมรรตงประทาน
 ราวถกถฉาพระบาทกับหลาด ๗ เกดจักรหมอมถบถนบศรกรรยา
 ดมายชยต้น ความถายบงคิมแทบฉาพระบาท

ศรมิศวรณถันเตจระไปรด

Handwritten signature

x x x

บ้านจีนมะมอน ฮอลลี, ปีนัง.

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทอ ดมเตจกรมพระนริศ ๑

โตฮารัทหมอมฉน เรยนกับดมศรปัทหมอม ฉนถายเมือไปเกาะ
 สูมาตรา พมพเดีรงแดง จึงส่งมาถรายทานพรอมถบจถหมายฉนบน
 ตามที่โตทอตั้งญญว

ในจดหมายของหม่อมฉันเขียนเมื่อกลับมาจากสุมาตรา ได้ทอด
 ใจไปลงเรื่องพวกสันตปาฬิกมากรณเทห์ในบางเมืองหม่อมฉันกลับมา
 มาถึง ได้ทอดใจไปแต่อย่าง เพราะรับเขียนจดหมาย ยังไม่ได้เกี่ยวข้องกับ
 ของเขาให้ควงก็ ครั้นต่อมาได้ไปตรวจนอกหลายครั้ง จนถึงวันที่สุด
 ของการพิชิต ได้ความวิเศษเพิ่มเติม จึงจะเล่าถวายในจดหมายฉบับนี้

๑. ที่ในเกาะบรูไนมีเทวสถานของพวกสันตหลายแห่ง สร้างที่ใน
 เมืองบาง นอกเมืองบาง บนภูเขาบ้าง แต่ละแห่งมีปราสาทประดับด้วย
 รูปภาพอย่างเช่นที่ถนนสีลม แต่เทวสถานทีถนนหน้าตกเป็นใหญ่และ
 สำคัญกว่าเพื่อน เป็นเทวสถานชัยในทวีปมกกาแห่งดอม บริเวณ
 กว้างใหญ่ และมีเทวสถานน้อยช้อยบนไหล่เขาแห่งไปอีกแห่ง ๑ จึง
 เป็นที่ท้าวพิชิตบรรยายว่าทักบี่ และพวกเจดีย์มหาพิชิตคนกรุงนอก
 ฟ้าไรจ่ายให้ท้าวสะหลาย ๆ หมื่นเทวัญ

๒. การพิชิตตามหนังสือพิมพ์ฝรั่งเรียกว่า Thai Phusam
 (หม่อมฉันได้คัดหนังสือพิมพ์ พรรณนาการพิชิตตามจำนวน ฝรั่งส่งมา
 ถวายด้วย) ได้ทอดใจเขย่งว่าเป็นพิชิตเมื่อพระเจ้านครเตมพวงในปุชยามาธ
 แต่อย่างไรเจ้าพวงคนมาทำกลางเดือน ๑ หาดรบไม่

๓. โรงการพิชิตนี้ คืองานคนเซียมเทวรูปองค์ ๑ จากสถาน
 แห่ง ๑ ในเมืองสมรตเทให้ไปประดิษฐานที่เทวสถานถนนหน้าตก พวก
 สันตบอกว่าเป็นเซียมเทวเจ้าเป็นผิวให้ไปช้อยกับเทพเจ้าเป็นเมีย

๔. ที่ในเทวสถานเขาไม่ห้ามปรามปล่อยให้เราเข้าไปเห็นดูได้
 ตามชอบใจ ห้ามแต่ไม่ให้เราเข้าไปในกุฎีปราสาทที่ตั้งเทวรูป ถึงกระนั้น
 ก็พอได้เห็นเทวรูปโตกนัต แต่จะพิจารณาว่าจะมีรูปเทพเจ้าองค์ไหน

ไว้ไม่ได้ ด้วยเขาคอมคายเครื่องอาภรณ์มเพชรพลอยอย่างมีค่าเต็มไปด้วย
เห็นแต่หน้าทอรูปเท่านั้น ซึ่งเกิดวิตกกังวลในท้องสถานที่ประหลาด
ใจ ด้วยไม่รูปร่างคือองค์ หรือหน้าทอ หรือรูปพระนางนาคะรูปนักษ
เทอรูปนั้น โฉมหน้าทอประหลาดของสถานที่เป็นรูปพระนางนาคะ

๕. เมื่อเห็นเทอรูปไปใจในท้องสถานที่แล้ว พวกอื่นก็พากันไป
นมัสการกราบไหว้และขอศีลขอมงคล หม่อมฉันได้ไปขอพรขอศีลขอมงคล
ครุชอบกตด้วยกบฏราชัญ คือมีพรพรหมณเฑาะพรประจำชโยทปรัต
ปรางค์ ไครไปขอศีล (เพื่อให้คารมเหนียวเหนียวดั่งกรรปองแดง)
พรพรหมณเฑาะพรเขามะพร้าวทาดน้ำเย็น ๓ รีกเทนาทองแดง แล้วเขา
กอดด้วยกบในพดไธสงในมะพร้าวซัก ๓ ซึ่งให้ขอศีลขอมงคลคือได้
พรพรหมณเฑาะพรในกระเบื้องทรงกลมแกว่งบนขาตรงหน้าเทอรูป ๓ แล้ว
คัมตะเกลี้ยงนม หีบรูปทมิฬดำของใจซึ่งให้ขอศีล เขาไปโรยนม
ศีลระพาทหน้าทอและไปรดขอมะพร้าวในกระถางมะพร้าว รินก็ไปเดิน
ประทักษณปรางค์แดงกตมาตรงหน้าทอรูป ทำบุญจวงกปประดิษฐ์
บ้าง ชัยภูวงศประดิษฐ์บ้าง เสวศแดงงกนกอดด้วยขวยญอก ๓ หรือ
มดงตกแดงเป็นเสวศพร เมื่อจะกลับไป กระถางมะพร้าวขวยญอนกต
ไวทนม

๖. การพรพรหมณเฑาะพร เมื่อเห็นเทอรูปไปแล้วใจในท้องสถานที่ตาม
ท้องสถานที่อื่น ๆ จักการให้คนแก่ตั้งนม (ตักหม่อมฉันได้ไปตัก ๓
กตมาแต่ แต่ตั้งหม่อมฉันไม่ได้ไปตัก) นมที่นมหนักจะเป็นนม
วันและเด็ก มีชายกมณเฑาะพรไปให้พรพรหมณเฑาะพรแกว่งและ
แกว่งด้วยนมเทือกจนทวด นยว่าทเป็นนมกม แล้วเห็นเขาไปยัง
ท้องสถานที่ถนนนาคะ ให้ประทักษณแล้วให้เดินต่อไปจนเราก

เทศสถานน้อย ปรทกษณแฉวงจงปอดเขมชกเบนเดรัจฉนการเก
 ดินนพ พรวณเนาในหงตอพนพฝรังคณาตยคตยอง

๗. กงวนทอชคเวตาศาเซญเทอรูปนทกตบไปตงเทศสถาน เมษ
 ทรชญเทอรูปมาตงตนามมาหยคทนน นัจคตอกไมไฟทในตนามไท
 พระเบนเจ้าทอชพระเนตรอยางทรหธา กตยาภนเมษตมเตจพระพุททศา
 หลวงเตคคตบจากยโรปสรวาหง ตนไปคกนทงบ้านทงเมอง ฉา
 ดงตอกไมมาคากยโรปราคตงทมนเหยญ

พิเศวระทคตม เบนเรองเตอวณพชยนรงชาแฉแพพรนเรศ
 พระนวราชณของนรา จุรทาตาทรบควาระไรตอภกไมได ไตตองตาม
 พวทมนคน ๓ ทพคภาษาชองกฤษไต พนคกจะ เมศูระไรนคณตอแตจ
 พวคนเบนชาวบัจจนตประเทศ ทาไมตคชองตามเบนแผนชเรตชเอ
 เบนทคกไมได เบนแผนทคตบนอยางไรนคกไมชกชอชบายกเบนช
 "จนตวยเกตา"

ทมนฉนไตรบดายพระหตถฉนบตงฉนต ๓ นัจทตฉนชองความ
 ในดายพระหตถฉนบมาจชช คือ

เรองพระวาชทานเพองพระศัพพรราชชาวนน ทาเบนชอยางเต
 กอนทมนฉนคเตมไจรบเบนฉนคตนพระองค แต่ชยไคตไปไมไท
 เชญเตอ

ควรมีควรเตอแตจะไปต

อกุ ๒๖ ๒๖/๒๖

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ กราบทูล เจ้าพระยา

เมษวณิก ๑ ไมตรีมิตร ๑ หวังจง ๑ ไฉยม ๑ เป็นเข้ามาหา ทำ
ให้ตื่นเต้นด้วยความดีใจที่ ได้พบเธอ เธอเขาถวายพระหัตถ์ของ
ประธานฝากไปสั่งให้ ท่านถวายพระหัตถ์คืนใจในข้อความ แลวกัดของ
ด้วยความพิศวง ฉันทนกับหวังจง ผสมกันหลายอย่างทำให้ตอนตาม
จนพูดไม่ถูก แต่ทักอย่างกัณหาใจ ให้คิดถึงเจ้าพระยาเป็นอันพัน
พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์เขาเอง ก็ลางถึงเจ้านายไปฝากสั่งเสด็จ
เข้ามาว่า เจ้านายอย่างละเอียดว่าฉันก็โหมไปวันไหน เมินเจ้านาย
ก็องคฺ ลงพระนามอย่างละเอียดน่าปลื้มใจ ดูพร้อมเพรียงกันมาก
น่าชื่น

ตามถวายพระหัตถ์ครั้งแล้วถึงพระชกพรเทพระชิวร นักโคตงใน
กรุงเทพ ฯ ก็เคยแท้กันเหมือนกัน แต่ไม่เคยไปดู เห็นแต่หนังสือพิมพ์
บางกอกได้มพรรณาที่น่าชื่น เราขอทูลขอพระด้วย แต่จำหาได้ไม่

แฉ่น ของประธาน ท้าเป็นรูปตจวนมชนน น้าพิศวงหนักหนา
พิจารณาเห็นว่าจะไม่ใดเจตนาทำแบบมือ เพราะจาวาทำแบบมือแล้วจะ
คองมือตามากดิกเป็นหัวแม่มือ น้ากโตเต็มอกัน น่าจะไม่ใช้มือ จะ
เจตนาให้เป็นร่องสำหรับตัดเทียน & เต็มกรรมัง แฉ่นเวียนเทียนของ
เรานน ขมเขาแฉ่นต้องหนามาใช้ชีวิตราว ทำให้กินสำหรับตัดเทียน
ที่แท้จริงไม่ เห็นคนตัดเทียนที่ประธาน ไปโดยนกกองมอเจ้าเขน เขา
จะบอกเป็นรูปมือ หรือจะเหมือนคนตัดเทียนที่ประธาน ไปก็ไม่ได้สังเกต

เชื่อแน่เสียว่าเป็นมด เพราะเรียกกันว่ามีเขาเช่น แต่เขาจางยื่น
 งามไม่หม้อ เป็นเครื่องหมายพระเจ้า & พระองค์ ตโดยแท้ จงว่า
 เป็นของเดียวกับคนเทียบที่ปรทานไปก็ได้ไซ้ เพราะเป็นคนละคำฉัน จะ
 ดับค้อไปก่อน

ตั้งที่ปรทานไปนั้น กระทบคณาเช่นคนเคมที่ เกศากระหม่อมคิด
 จะตกแคงไว้ไซ้จริง ๆ ปร่างเหมือนพระมหาตั้งรทกษณาวิญจริง
 อย่างทรงตั้งแคงเห็น แต่เป็นอุตราวิญาไรทกษณาวิญไม่ ททรงจำ
 บัญญัติเวียนไม่โดนนครแล้ว เพราะไม่พระสุรทกษณาวิญ
 เวียน แต่เกศากระหม่อมเป็นนัตเกศาของแคงเรองวงทกษณาวิญ
 อยุบอย ๆ ก็คือของเขนราชสีห์ แต่ก่อนเขนทโรกงหงดิมจำไม่ได้
 จำจะเวียนทางไหน ต้องวงหาตั้งชดู จนคุณเส้นที่ (หม่อมราชวงศ์ใน
 กรมหมื่นนทรรักษา) แด่สอนให้ จำจงจำไว้เถิด เขนเป็นขอขึ้นกับ
 แด้วเป็นอุก แต่ก่อนแคงหงดิมละจำไม่ได้เหมือนกัน จึงหาหตถักจะ
 จำมันไว้ให้แม่นยำ แต่ขึ้นมาเกศากระหม่อมไม่ดนมอีกเลย

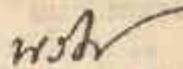
คำให้การจนกททรงเรยง หตถักเห็นเขาที่เสียแคง ทึงจง
 ไปบอกราชงานเหมือนกันจำทรงถ่ายรูป จะปรทานไปด้หตถัก ตั้งใจ
 คอยอยู่ คาคัดก็ไปหาพร้อมค้อยทึงจง บอกดาจะออกมเฝ้าเจ้าพระบาท
 เกศากระหม่อมบอกว่าเป็นนศกพระราชาณาเขตต์ ขนุญาตทางผู้กำกับ
 พระราชวงศ์ไม่ได้ ต้องทำหนังสือกรมตวยบงคมาด้ายนไปทางกรม
 ราชเดชานุกร เซอักทำไปขึ้นในอนจนทร ได้ตั้งอนุญาตไปในวันนั้น
 แด้ว ทราบว่าออกมาในวันพุธ บานนคงได้เฝ้าเจ้าพระบาทแล้ว

๑๕๗

เกรงว่า เฒ่าช่าชอบพระปรียศบั้น แม่แดงพรวนเราให้ช่าชอบก็
ไม่ยอม ฉายงรพวย ช่าชอบตกแดงกช่ายเวร ครนถึงเวลาชอบตาม
ไปช่วยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เห็นช่าชอบเขาเสียใจว่าง่าย ๆ
แม่ช่าชอบก็ไมตก

หนาวอกกลับมาชกเบ้นคอกที่ ๒ เด็ดครอนนอนไม้คยหัดบ ว่างัก
ถึงฆ่าพระบาท ขกตววยบังคมนาแทบฆ่าพระบาท

กรรมคือรแต่ัวแต่จะไมตก

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖

กราบทูล ส้มเต๋จกรมพระยาตำราจ ๑ กราบฝ่าพระบาท

ด้ายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ได้รบประทานแอดพรอมทง
ศกทนายเวรเงเต๋จไปสู่นาตราปรกอบคองรูปด้าย เป็นพระเคษพระคุณ
หาทสู่มไต แต่ชานแอดวรตักจปจเอนชกกวาคาคาไฉเบ้นชอนมาก เสียใจ
ชวยปราดตาทนหมมชมนกนน ไม่มะโรนชกจากไปวันรวมคความ
หนาวอกันตามประดำฝรั่ง เพียงรดักวาเหมอนชานเกดเทวนน เกด
กระหม่อมเบ้นไทยแท้ ฟังครตังเดวถันชยาก นกไม่ไป ถูกปรอท
๕๐ เข้าคายไม้โตกลบแน ดูเรื่องราวทครตังเต้าทางบงงไม้โต ฟังพอใจ
ต้นใจมากกว่า

Thai Phusan นักแปลไม่ซอก แต่ตั้งดีว่าจะเกษียณของภรรยา
 ป่วย คือเขื่อนฉุย ซึ่งมีเพศชอบซึ่งชามากที่สุด ทดตามองเขื่อนฉ้าม
 ระเบียบด้วยอำนาจชอกมากี่ มาพบข้าของเรามากเดือนมาเป็นเดือนดี
 การพอลบซึ่งชานนมแท้เทวรูปอยเป็นทง ทนศรัทธรรวมราชเขากแท้
 จากัดถาพเห็นไปตงบราดัดถาได้ อย่างเดียวกับทิมมิ่ง แต่ในกรุงเทพฯ
 มีถาถาเดียว ถาถาเป็นแท้เขาไปในวง เตมทจะเขาเขาไปตงในพระราช
 มนเทียบถาถาถวบชากกรรมิ่ง รดเงนนกกรบขบกับอื่นคุดร้ง ๆ จับใจ
 ทมฉัตรเวลาด ๆ นอยทง ๘ มุม อย่างแวงฟ้าทงคำรองบขบกรของเราน
 ด้วย พวกชอพรกไปรับการทำราชฉุยเนแท้เพียง แต่ชยการทรมาร
 กายแก่บมมนเราไม่มโดย พวกอื่นคุดยชางถนค มีทชะไรกนอย่าง
 ไม่ควรทำ จนฝรั่งคชงทามกมก

ในกรุงเทพฯ ฉนมเขาศักศพทการ ทำเมรุใหญ่ ได้กนหมค
 ทงต้องแปลง แปลงเห็นเป็นเมรุกับทงดงหสนคคม แปลงโคเป็น
 โรงมโหดศ โรงกทถถวยามาก่อนตงชชอวโรงกงเตกนมน เป็นโรง
 กงเตกจรง ๆ พรงนเขาจะเนา แดงเกบกระคุดไปตามญทวงบาง
 ขุนพทหม

ขอประทานโทษ หนังสือถวายเมล็ด เรืองราวขอไป นกชะไร
 ไม่นั้น ขอประทานแก้ตอเมล็ดหน้า

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

เมื่อเขียนจดหมายมาถึงเพียงนั้น หม่อมฉัน ได้รับตายพระหัตถ์
ฉบับลงวันที่ ๓๐ จังหวัดขอนแก่น ไปทีเดียว

เมื่อเน็ตคราวทองหม่อมฉัน ได้ส่งจดหมายไปถวายพระบิณฑ์ ๓ เท่า
เรื่องพระสงฆ์ของพ่อคุณซันต์ โดยพิงดาวตามทได้รู้เห็น กับได้ส่งคำให้การ
เรื่องไปเมืองสุมาตราไปตายด้วยในเน็ตคราวเดียวกัน หวังใจว่า
พระกระเบื้องเครื่องทรงเจ้าราชูปถัมภ์พระหุ่บได้บัง รวยชื่อนต์ไม่ส่งเด็ดขาด
สุมาตราตามทหนังสือพิมพ์ของนั้น มีพระนามกรมทองตั้งหกพรรษา
มิในเกินไป กรมทองตั้งที่ไม่ได้ไปเพราะประชวรคงได้ทอดไปแต่
มิไทยไปสุมาตราในเรือดำเดียวกับหม่อมฉันอีกพวกหนึ่ง ก็สัญญากัน
รวมรวมพบกับนายประสาธต์ สุกรม จะไปรับเจ้าพระยารามซึ่งจะกลับมา
ด้วยเรือชื่อนต์ลงกำหนดวันที่ ๒๒ ได้มาปรึกษาหม่อมฉันเห็นกัน
จะเข้าไปเฝ้าตั้งแต่เช้าด้วยทวงหรือไม หม่อมฉันกับชกกว่าเข้าไปเฝ้า
จะดีกว่า ด้วยการที่เขาไปนบกปรากฏอยู่จะไปรับเจ้าพระยารามมิใช่
เจตนาไปส่งเด็ดขาดประการหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับบนแจก
ของเจ้าเมืองอยู่ ไม่ใช่ในบ้านทเวาจดหมาย ทว่าทงที่เขาไปเฝ้าแทน
ถ้จะยาก เดยทอดเสียทีเคยดักว่า ส่วนเจ้าพระยารามนั้นแดงกกัน
ไม่ได้พบกับหม่อมฉัน เพราะเขามุ่งถึงภายหลังหม่อมฉัน ออกจากเมือง
เมคืนเสียแต่เมื่อหม่อมฉันไปถึงบริดจ์คาคี ได้ทราบจากพวกใส่เท้า
ว่าเจ้าพระยารามได้ขึ้นไปแต่ไม่ได้วาง เพราะรีบกลับมาองเรือกลับ
กรุงเทพ ฯ

เรื่องตั่งชกทักขณาอัญ ให้ไซ้ ชนกันม เป็นกัญเจนนตัก
หม่อมฉันยังไม่เคย ได้ยินแต่ไม่เคยมกจทจะตั้งเกิดด้วยจึงไม่ทราบ

เรื่องมอเจ้าเรนทนายฉานายข้างเขาทอดจาเนมเครื่องหมายพระเจ้า &
 พระองค์นเป็นความจริง หม่อมฉันเคยโดยคำอธิบาย เหตุด้วยตาม
 คัดค้าน่าซึ่งตามหาชาติไม่ไหวรบเควพ พอกซึ่งหนไซเขมตอ
 หนงชื่อเป็นเครื่องหมายพระเจ้า & พระองค์ กษ ๓. มหมต ๗. ยบภัก
 ๓. โยซึ่งหนาน ๕. โอม่า ๕. ชาต ครนพวกซึ่งตามแยกออกเป็น
 นิกายเขม (กษพวกเจ้าเรน ไม่นมกชกาทอมทตชยานาคือพระมหมต
 ๓ องค์) จึงตงคตพระเจ้า & องค์ชนใหม่ กษ ๓. พระมหมต ๗. นาง
 พระตมา ฮตาพระมหมต ๓. ชาต ฉำนนางคตยารชตาพระมหมต กเป็น
 มารดาของซึ่งหน แดะ ๕. ซึ่งเชน คัดทงเป็นนอแทนใดทคตหนงชื่อ
 เป็นเครื่องซึ่งดกการบชา ตงน

หม่อมฉันนกเสียดายที่เนวรงไม่ได้เขาแปลหนงชื่อเพิ่มประโยค
 ถานแปลใดจะหาไทยชวรมซึ่งไปทำชอวิญจากบั้ง

กรรมคือรเจ้าแต่จะ โปรด

ท. ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลล์, บั้ง.

วันที่ ๓๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทุก ดมเด็จพระนริศร์ ๑

ในระชนหม่อมฉันชานหนงชื่อพมชบชายแปลก ๆ ดังคิตมาทุก
 เชนชชไปน

๑. พมชบชายศัพท์ว่า ตระเกย (Takae) ในหนงชื่อเรื่อง Indian
 Court & Characters 183 Sir Thomas Strongman อ่าเนมพวค

เสภาของพระยาศรีสุนทร (น้อย) หม่อมฉนมัยจาตชนแรมตนได้น้อย
 หนึ่งว่า "จะกล่าวถึงเถรดังขางกระจะ บวชเป็นพระแดงเดือนดง
 เป็นเงิน" ในกฎหมายหรือในหนังสืออื่นกล่าวหนดเงินไว้เป็นพวกหนึ่ง
 ต่างหากจากพระภิกษุและสามเณร ถ้าถือคิด ๓๐ ก็เป็นเงินแท้ เช่น
 เณรชั้นวัดบวรนิเวศฯ และสามเณรธรรมชัย เหตุใดจึงเรียกจำ เณร
 ถ้าหากเป็นภิกษุชดชฐี เช่นเขาไปผูกในเรื่องนี้ทานต่าง ๆ ก็ไม่น่าจะ
 ยอมรับในกฎหมาย เวียงคืดของเงิน และเงินครองผ้าอย่างไร ท่าน
 เคยทรงทราบหรือไม่ ถ้ายังไม่ทรงทราบ ผู้ที่จะถามได้เหมือนจรมแต่
 สมเด็จพระอมรินทราบดาบ หรือให้ทรงสืบตามไว้ หาไม่อธิบายจะสู้บุญเดียว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ทูลกระหม่อมเอก

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ในต้นปลายเนิน ได้รับฉายพระหัตถ์ช้อนไปตั้งธงระบบ ธงวันที่
 ๒๔ ระบบหนึ่ง ธงวันที่ ๒๗ ระบบหนึ่ง ขอประทานกราบทูลสมเด็จพระ
 ทางเดินเดี่ยก่อน

คำ "ศรีสุนทรนิพนธ์" จะอธิบายถวายว่ามาแต่กระไรก็ได้แต่อย่าง
 เดียวกับ "พินาย" มาแต่พม่า ศรี คือ ธัญ ธัญ คือ ธรรพ์ ฉันทะ
 ครอง วรรณ หมายถึงความว่าดีทุกชนิด ดีต่าง ๆ ทุกอย่าง เช่นชาว

อย่างขี้ หมายความว่าขี้ใหญ่ เณรโต้งก็เณรใหญ่ ไช้หรือโต้ง
เป็นคำเดียวกัน หมายความว่าใหญ่เหมือนกัน

โต้ง ได้ประทานอธิบายคำว่า "ตะเกียบ" หมายถวายนามาน
แล้ว เมื่อก่อนหน้าไปอยู่หาครูใหญ่คนเดียว จนไปเที่ยววัดพบร้านตะเกียบ
แม่โต้งชักชวนชนกตบชอกแต่ไม่ไต่มาจะไปกว่าว่าเป็นท่งศัพท์

รอบพระเดชพระคุณก็ทรงอธิบายถึงพระเจ้า ๕ พระองค์ของแขก
ไม่ตบตะเกียบส่วนเสาคือความรำคาญที่ชน แต่ยังมีสิ่งดีอยู่ที่พวกแขก
เจ้าชนทาทองเป็นท่าแขกจากรนามพระเจ้าห้าพระองค์นั้น บังเอิญไป
เห็นขนมของเขา หรือตั้งใจจะทำเป็นมอจริง ๆ ถ้าตั้งใจจะทำเป็นมอแล้ว
เหตุโต้งพูดเป็นมอ โต้งทรงพบอดีตอธิบายด้วยหรือไม

ชาวกรุงเทพฯ มีแต่เรื่องเผาศพทหาร เขาเชิญเจ้านายชายใน
เชิญสมเด็จพระพันว่อดำและทูลกระหม่อมหญิง แต่ไม่เชิญไปทรงตั้ง
พระองค์ ประทานเครื่องเทียบไป ส่วนเจ้ากระหม่อมองค์อื่นไปเพราะออก
จะเป็นค้อนนาย ไร่เอก เขาเกณฑ์ให้ไปประชุมในการมเทศน์เทศน์
เขาเรียกอย่างนี้จริง ๆ ไม่ใช่แต่งเรียก แล้วให้ทอดผ้าห่มยาวกษ
ทปากหีบและชุดเพลิงทอง ได้เทียบของสมเด็จพระบรมราชาธิบดีและ
ของตัว ข้าเจ้ากรมในสมเด็จพระพันว่อดำและทูลกระหม่อมหญิงก็เอา
เทียบนามขอให้ได้ด้วย คุณเสนกของเขารเทียบของกงมมาให้ได้
อีกด้วย ท้ากจมากมายคิดจะเหนอญ แต่ก้เห็นอันไม่สำคัญ สำคัญ
อยู่ที่ของแต่งเครื่องทหาร เขาให้แต่งเครื่องหัดซึ่งต้องได้เกอกับดั่ง
ข้าศึกเท่าใดได้เกอกับดั่งไม่ได้ หอวงประเสริฐราชของศรีภักษาช่วย
จัดการว่าใช้ผ้าพันแขนแทนก็ได้ เป็นศกลงตามเขา หมอกลงนไม่

ด้นบายอย่างเอก หนักคงอดขัดขรตของ ก็นั่นนางนึ่ง กวาวจะทักใจพช
เสิร์จเกือบสิ้นใจ

ศัพท์หารมเขาไม่ได้เสาะตารางอย่างตามเคย เขาคิดจัดแบบ
อย่างอื่น ซึ่งต้มคงระกรรมทลให้ทรงทราบ เขาเขาไม่อุโลกคือเป็น
ก็เข้าหลกหินบักขมตรงกลาง บนหน้าตาเป็นพานของรองต้มครุรัฐรวม
บุญตง รอมทลถนนเขาไม่อุโลกคือเป็นทแทนหินรองหีบศัพ เรียงรอบ
หลกรัฐรวมบุญตงของกอม หินหีบหีบเขาชนหลกรัฐรวมบุญ หัน
ปลายหีบชอกมาข้างนอก ก็นั่นนางนึ่งทลปลายหีบเขาจะร้องไว้อย่าง
กบวชของทองหงส์คือไปรษณีย์ สำหรับเขาอุปเท่ห์ได้เข้าไป มอง
เห็นในช่องมัสระพานผ้าไม่เดือนไปทางหัวหีบอยู่เด่นช เมื่อเขาอุปเท่ห์
คือเขาไปกเดินเดือนไปตามสระพานผ้าสูญหายไป พมตของจะชุกโหม
ไม่เดเห็น พอพอกใหญ่ได้เทียมกันแล้ว พวกผู้ชายก็หันเนื้อกน
ขึ้นไปทงตัก ในที่ตักไปชดแทนจนกระตักตัวไม่ได้ พวกทวนไป
กอนจะตักไม่ได้ พวกทวนใหม่กนไม่ได้ ทุกนบนไทรอบเมรุ
เคมไปคด้วยคนตครุชเขาคน มีข้าอุปเท่ห์และจันทนบุบผาเป็นอนมาก
กณณะชานผ่านชนดงหารารอนรามหัวคณเขาไปตกทไกลทบ เห็น
เหมือนหงส์ลงนทางนงคทบพรชนตามเรือก้าน แต่จันแต่ไม่ตจก
ปลากันแบบทักษาคณณ แล้วจะเป็นอย่างไรคือไปชดไม่ทราบ เกด้า
กระหม่อมกตบมานเดย์

กนจะกราบทลต้นของในกิจจริง ตามทตของพระประดงกัให้เกด้า
กระหม่อมไปชดตักถ้ำให้แก่ชายตักศำนอุทรน ไลน์ทหนักใจช้อยมาก
รู้สึกดีว่าเป็นคนช่วยในทางชดตักถ้ำไม่เคยช้ำเรจเคยตัก ตามทต

เคยทำมา ราชทัณฑ์ ๓ ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันแล้ว แต่มีผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง
ปรารถนาให้มหาเศรษฐีไปใครสักคนหนึ่งมาเป็นเกียรติยศ ผู้ใหญ่ฝ่าย
ชายเขาก็มาเช่นเดียวกับที่หม่อมไทรช่วยไปขอ เสด็จกรมหม่อมเห็นว่า
เป็นแต่การพริบตาเท่านั้น เพราะเขาคงตกลงกันแล้ว จึงไปขอเขาให้ นึกว่า
ถ้าเรารู้แล้ว แต่เปิดว่า ท้องผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเกิดนึกใจแตกกัน การ
สมัครใจโดยเด็กวางไม่ได้ตกลงกัน ราชทัณฑ์ ๒ เจ้าบ่าวมาจึงชวนให้ช่วยไป
ขอตกลงว่า ถ้าต่างรักใคร่กัน ขัดขืนเพียงครึ่งของหม่อมคุณปกครองฝ่าย
หญิงเท่านั้น เสด็จกรมหม่อมก็ไปขอ แต่ผู้ปกครองเขาคิดว่าเจ้าสาวของ
เขามันใคร่ใคร่ พุดเปิดว่า ๆ เขามันผู้ใหญ่มาขี้นั้นที่ เขาให้ไม่ได้
เสด็จกรมหม่อมต้องกลบตบด้วยความขายหน้า ราชทัณฑ์ ๓ พระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นเกล้า ๆ ให้เสด็จกรมหม่อมขอหญิงพวก
ให้แก่อุปถัมภ์ เสด็จกรมหม่อมกับรับสั่งของพระเดชพระคุณ แต่ได้
กราบบังคมทูลลงเรื่องที่เคยช่วย หากไม่ถ้าเรารู้เขาจะโทษเขาได้ คงมัน
ก็ทรงพระวิคต ครัดเห็นเกล้า ๆ ว่าพระองค์ก็เคยทรงจัดในถ้าเรารู้
เหมือนกัน ยกถวายให้สมเด็จพระพันว่ดถ้าทรงจัดเกิดคิดกว่า เรื่อง
ก็พ้นไป ตามที่กราบทูลนั้น จะได้นั้นใจจริงก็ยกจากห้ามได้ เต็มใจจะ
สั่งของพระเดชพระคุณตามพระประสงค์ แต่จะได้ผลเป็นประการใดนั้น
ก็ต้องแล้วแต่การ ท้องว่าแม่พดด้วงคงกึ่งทรงพระกรุณาไม่ถือโทษ

ลครวมก็ควรแล้วแต่จะ โปรด

พรหม

บ้านจีนระมอน ฮอลดี, บึง.

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จพระบรมชนกนาถ

รทเมตจรมาถถึงที่สวนอากาศขัตยวงษ์เย็น และไปรษณีย์เขาเขยตั้ง
 ดวยพระหัตถ์ของท้าวตงหม่อมฉน ในฉนจันทรวรเจ้า จดหมายฉบับนี้
 เขียนในจดวางามเดือนเสาร์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ จึงฉนวนเป็นเรียงทูล
 เสนอเพื่อใหทงตั้งเมตฉนจันทรว

ก็ฉนวนตหม่อมฉนมาขยับบึงฉนคนโต ๑ เดือนกับ ๒ วัน ตก
 ขงฉนวนไม่วัดกบเขย และยังไม่นกขยาก็จะกอบไปทรงเทพ ๆ หรือเน
 แต่จะไปขยทหงหิน ตกขยัดก็ฉนวนไม่วัดความตั้งบึงฉนหม่อมฉนบึง
 ซึ่งการกบขยแฉนฉนปฏิบัตกตั้งขยขยเวษนขย เมฉนฉนหม่อมฉนฉน
 หาทงตั้งฉนแฉนเมตศกขยฉน ขยฉน ไม่วัดทงเขาเขยเมฉนฉน
 กศศกศกศกไม่วัดแฉนฉนโต ศกศกไม่วัดแฉนฉนฉนฉนฉน
 ขยขยขยขยขยขย ฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉน
 ฉนเมฉนเมฉนโตทงพระเจ้ายขยหัวฉนฉนฉนโตฉนฉน

เมฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉน
 กาทงฉนฉนฉน ๑๕ วัน ฉนไปขยทงตั้งฉนฉนฉน
 ต่างประเทศ เขากาทงฉนฉนฉนฉนฉน ๑๕ วัน ฉนฉน
 เพราะทงฉนมาฉนฉน ฉนฉนฉนฉนฉน ๒๒ บาท ศกฉน
 ฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉน
 ไม่วัดฉนฉนฉนฉนฉนฉน ฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉน
 ทงฉนฉนฉนฉนฉน ๒ ปี แต่ศกฉนฉนฉนฉนฉน

โรงพยาบาลในเดือนมิถุนายน ท้ายเดือนกรกฎาคมจึงกลับมาเปิด
 อาคารกว้างถึงคโปร ก็ได้นั่งเขียนตามกำหนดบทหนึ่งซึ่งใช้ยัก
 อกัน เพราะการนั่งลงนั่งตมมานั้น หม่อมฉันจึงตั้งถ้อยเตาว่า
 ใครจะลงมาเขียนหม่อมฉัน ให้พูดว่าจะมาเมื่อไรขอโทษ
 ให้พูดกำหนดวัน แล้วให้เขียนหนังสือตามกำหนดวัน ๆ หนึ่ง
 หรือสองปี ไม่นานก็ออกไป มาเมื่อไรให้มาได้ ไม่ต้องเสีย
 ขบรมเนียมเป็นรายเดือน

หนังสือพิมพ์บางกอกได้มีมาคราวหนึ่ง มีรูปการแพทย์
 ทหารบกของสนามหลวง ได้เห็นพระรูปท่านทรงเครื่องแบบทหารอย่าง
 ใหม่ หม่อมฉันก็เข้าใจเหตุการณ์ได้ เป็นแต่อกคนหนึ่งเขา
 พระแสงตามเห็นจะดวงพระองค์หนึ่งมาก อีกคนหนึ่งไม่เป็นไร ด้วย
 นามราชวงศ์ภักดี คอยพระขงพระองค์หนึ่งอยู่บนโต๊ะตั้งอย่าง หม่อม
 ฉันพอได้เห็นรูปก็เผาศพนเป็นครั้งแรก เกิดความปัญหาทางโบราณ
 ศาสตร์จะเรียกชื่ออย่างไร ตามคำใช้กันเป็นสามัญ ถ้ามีชื่อเขา
 เรียกว่าเมรุ ถ้าไม่มีชื่อเขาเรียกว่าโรงต้ม ถ้าตั้งศาลเรียกว่าปราง
 เมื่อหม่อมฉันปลงศพหม่อมฉัน พระยาราษฎร์สงคราม (กร) รับช่วย
 ฝังที่เผาที่สนามหลวงวัดเทพศิรินทร์ หม่อมฉันบอกแก่เจ้าโททเพียง
 เป็นปรางค์เจ้าโททเมรุ แกล้วรับจะทำไปตามประสงค์ แกล้วไปทำก่อนแล้ว
 เหมือนเมรุหมอกอย่างแคว้นแต่ตรงที่ท้ายชกแก่ท่านหลวงศาลัด บางที
 ท่านจะขงทรงคำได้ แต่ในหนังสือสมศรหมายแฉะมีชกกล่าวกรรม
 หม่อมฉันให้เรียกว่าปราง

พระองค์หนึ่งประเศเศ็ดลงมาถึงบึง เมื่อน้ำขึ้น ๒๖ อ่างน้ำไฟ
 จากหนองแก ลงเรือเกาะทอดกมารวมถึงชวา แล้วทรงรถยนต์ออกมา

ลงบ้าง ไปอยู่ด้วยกบฏกรมหลวงสิงห์ แต่ตาหนักกรมหลวงสิงห์เล็ก
 ดุเหมือนจระเข้เรอใหม่ทีไร ๆ คนเป็นทาสประท้วงแห่งหนึ่งต่างหาก
 ขอช่วยบอกคุณ โศกด้วยอารมณ์ของสามวันมานี้ ได้กินปลาแห้ง
 ของเขยอกครึ่งหนึ่ง ขวดยานคุดตงอก มาซึ่งเกิดเห็นชอบกลอย่าง
 หนึ่งด้วยเรื่องภาษาในเมืองบงนง ใช้ภาษามลายูเป็นภาษาพื้นเมือง แต่
 แรก หม่อมฉันนึกคิดว่าคนที่มาด้วย โดยฉะเพาะพวกนี้หญิง ท้าขวัญ
 พุดไท่แต่ภาษาไทย ไม่กล้าคุยด้านจะทำอย่างไร แต่วิตกเปล่าทั้งนั้น
 เดียวไปไหนไปได้ ขอหาอะไรก็ได้ ถ้ามัวทำอย่างไร บอกว่าใช้
 ไปบ้าง พุดพุยไปไทยบ้าง มลายูบ้าง ถัดเจ้าประ โยชนไม่ขัดข้อง
 อย่างหนึ่งอย่างใด

ทบหนึ่งมีของแปลกสำหรับคนอย่างหนึ่ง ซึ่งชอยกรงทัพ ๆ หรือหัวหิน
 จะเห็นไม่ได้ คือเรียกมันต่าง ๆ เมื่อเรา ๆ นั้นเรอขบของกฤษรอมทอง
 เรือสำหรับใส่เครื่องบนซึ่งหม่อมฉันยังไม่เคยเห็นด้วย เปิดเจ้าของ
 ๕ ต้า จมเรือเซมแปร์ด ฮอฟ บรีเตน ขนาด ๕๐,๐๐๐ ตัน พาคนเที่ยว
 ครอบโลก เขามาถึงอกต้า เป็นเรือโตใหญ่กว่าบรรดาน้ำทางตะวันออก
 หม่อมฉันจึงขออนุญาตเราลงไปดี มันใหญ่โตจริง ๆ มีคนพัก
 ๖ ชั้นของชั้นดี และมีธรรมาสำหรับคน โดยชำระจ่ายนอกรอในท้องเรือ
 เราเปิดทหน้าเราตงให้คนพาเที่ยวดู หาไม้กัทอง คนที่มาในเรือ
 พันกว่า ๖๐๐ คน คนโดยสาร ๕๐๐ เราบอกอธิบายว่าถ้าไปประยะ
 ทางไกล ๆ เช่นข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก เราไว้คนโดยสารได้ถึง
 ๕,๕๐๐ คน แต่พาคนเที่ยวครอบโลก เช่นเรามาเที่ยวจนนานกว่า ไว้คน
 โดยสารมากจะไม่มีความสู้ เราจึงกำหนดไว้แต่เพียง ๕๐๐ คน เมื่อ
 ผ่านกุดของตั้งเฮ้อชคือห้ามเรือทั้งหมด เพราะ ได้เห็นกุดว่าจะหลกเรือใน
 กุดของ ต้องเสียค่าธรรมเนียมกุดของถึง ๖,๐๐๐ ปอนด์ ดูพนักงานที่

รับใช้ในเรือแตกคึก มทงเด็กผู้ใหญ่ แมจนคนเคยกจางมาบนบอย
เห็นจะให้เป็นเครื่องขบขันของคน โดยด่าว่า แต่เขื่อนำคิดใคร่ครวญ
ก็ไม้ออกอยากไปในเรือใหญ่ ไคเสนน ลมมันไม่เป็นเรือบนแพ ชุปมา
เหมือนกับหมาตัวใหญ่เช่นหมาเคน มันไม่นำเขื่อนำเหมือนหมาขนาด
ย่อม แต่หญิงพจนชยว่าน่าไป หม่อมฉันบอกดำสำหรับหญิงพจนน
เรือขนาดไหนก็เหมือนกันหมด เพราะไปดำไหนก็ดำของการเพียงเพียง
นอนเท่านั้น

หวังใจว่าจะทรงเป็นสุขสบายด้วย.

ควรมีภรรยาแล้วแต่จะ โปรด

๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

x x x

บ้านจีนมะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล สมเด็จพระนริศรวร ๑

หม่อมฉันตั้งจดหมายฉบับที่เขียนถวายท่านเมื่อวันเสาร์ ที่ ๒๔
ไปแล้วโดยวันหนึ่ง ก็ได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับสองวันที่ ๒๕ ส่วนมา
จดหมายที่หม่อมฉันจะเขียน ฉบับนั้นจึงยังไม่เสร็จใหม่ที่จะทูลเกล้า
เพราะเขียนไปในจดหมายฉบับก่อนหมดแล้ว มีแต่เรื่องที่จะทูลเกล้า
ถวายพระหัตถ์ซึ่งพึ่งได้รับ

คำว่า "หนัซคำดำแก้ว" เป็นคำโบราณ "ทอดแต่งจาก
ดาดิน" เป็นพระราชันพนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ผูกขนนน หม่อมฉันเห็นชอบด้วยตามพระดำริ

บ้านจีนนมเอน ฮอลัก, ปีนัง.

วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทุก ตั้งแต่จกรณพระนริศว

จดหมายถวายตั้งปลาทูนมเอนเรื่องทศรถบนเตียงเป็นทานของชนชั้น
กับเรื่องพระแขกฮันด ทโตเตาไปในจดหมายฉบับก่อน พระของพวก
แขกฮันดทาเมอพระเงินทศรถดวงกลางเดือนบ็ฮะ (แต่บ็ฮะฮมาดี
จึงเดือนมาทวดกลางเดือน ๓) ครนถงกลางเดือนมาหะ (บั้นเดือนมา
ทำกลางเดือน ๔) เป็นกำหนดการพระใหญ่อย่างหนึ่งของพวกจีนเรียก
ว่า เตอเมกยวท Twa Pek Kong (เรียกอย่างแต่จอกไทยเราใช้
เหมือนจระเข้ ตัวเบ้งก้ง หรืออย่างไร ถ้าพระเงินจันออกฮมาเผ่าทรง
โตเตงรถก็จะโตศวาม) สวังบอกอธิบายว่าบั้นเดือนของเทพเจ้า
Twa Pek Kong นม ถางเดือนที่ ๓ จึงมีการพระ ๓ วัน คือวัน ๓ & ๔ ๕
๓ & ๕ ค่ำแะแรมศก ๓

ลักษณะการทำพชน

๑. ตามบ้านพวกจีนแต่งประทบอย่างงานเฉลิมพระชนม-
พรรษาของเรา
๒. มีการแห่เทพเจ้าชงกินน ๒ วันข้างคืนตามหน้าบ้านไป
ทุกถนน ตั้งใบไม้ต่งต่งมาถวญ
๓. เขาว่าตามธรรมเนียมแต่ก่อน หญิงสาวลูกผู้ค้อยแต่
ในบ้านเรือน ถึงงานน ปลดชยให้ฮอกเทยวคูประทป
๓ วัน แต่เดยวันต่งแต่มรตยนคให้เทยวโตไม้ตามทวง
ถงถรนน ในงานนถแต่งคตาคเตมเป่าขนรตเทยวคูประทป

ไม่ได้ในต่างซี้ จึงได้ถวายมาในครั้งนั้น พระราชกำหนดถนนยอม
 ไตรรงค์ให้ยกเด็กเพิกถอน ก็เป็นการจำเป็นที่เกล้ากระหม่อมจะต้อง
 รักษาโดยจงครั้น ถ้าใครอาจตัดเองนอกทางที่พระราชกำหนดบัญญัติ
 ได้ เกล้ากระหม่อมจะไม่อนุญาตเลย ถ้าใครไม่พอใจจะทำไปด้วย
 เชื้อใครชนหรือเชื้อตัวเอง เขากรบฝัดชอบไปด้วยตัวเอง

เรื่องงานเผาศพทหาร ไท่เกล้าถวายมาในหนังสือคราวก่อนเห็น
 จะพอแล้ว ทนชวนจดยอดถวายในเรื่องพระนาคทเผา เป็นทางวรรณคดี

“เมรุ” เห็นจะได้ชื่อมาแต่ปลูกปราสาทชั้นสูงใหญ่จนท่ามกลาง
 ปลูกปราสาทชั้นตามมณฑลทิศ มีโขนทวาร (โขนประ) ซัก
 ระเบียบเชื่อมลงกับปราสาทดอชมเป็นชั้น ๆ มีลักษณะดูเขาพระสุเมรุ
 ตั้งอยู่ท่ามกลางมีเขาคีรีบริวารเป็นทอลง จึงเรียกว่าพระเมรุ ทอด
 ท้ายต้องแม่ไม้นะโถงมโหรี เหลือแต่ยอดแหลม ๆ ก็จึงเรียกว่าเมรุ

“โรงต้ม” คิดว่าคำ “ต้ม” นั้นจะเป็น “ต้ม” เหมเอง
 คำที่ลงนตุลทิศไม่มีมดอย่างนมมาก เช่น อธิก อธิก แก้วผลก แก้ว
 ผลก เป็นต้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ท่าน
 มีพระเมรุอยู่ด้วยมาก ท่านว่า โรงต้มพระเจ้าตากเรียกว่าโรงต้มพ
 เป็นความจริงตาม เช่นว่า คำเมรุเขียน ทักเขาอ่านว่าตัก แต่ม
 ข้อตั้งด้อยยู่หน้อย คำว่า ต้ม เราเข้าใจกันเป็นจำโรงแถวห้องแถว
 แต่เมื่อใครตรองดูก็เห็นทำใช้ไม่ เพราะมีคำใช้ชื่อว่า ต้มแถว ถ้า
 ต้ม เป็นเรือนแถวแล้ว ทำไมจะตั้งนมต้มคำว่า แถว เขาไปชื่อ ต้ม
 ไม่จำต้องเป็นเรือนยาว แต่ไม่ใช่เรือนยอดแหลมแบนแน่ ที่เผาซึ่ง
 หอ้งศาไม่เป็นยอดแหลม จึงเรียกว่า “โรงต้ม” คือ โรงต้ม

“ประวาท” เป็นหนังสือที่ ไม่มีปัญหา ที่เผาศพทหารเป็นหนังสือ
คดี ต้องเรียกอาประวาท

พระองค์หญิงประเวศเสด็จมาบัง ตามทศวงศ์เดชาว่า จะขึ้นกุด
พาพระมเหสีโรบ่าง เธอใช้ทุกอย่าง

กระแฉับดังเรื่องปลาแห้ง ไต่บอกแก่แม่โตแล้ว แก่ใจคิด
จะหาปลาแห้งทอดงมใจดังมากจายในวันหน้าอีก ตามทศวงศ์เดชาว่า
ชาวเกาะบึงไม่ชอบกินปลาน้ำจืดนั้น ทำโทษไปกึ่งชาวเมืองชด
เมื่อคราวโดนจูกสิ่งที โศกพบบ้านอาเขานามาก ชาวเมืองชดเขาร้านาญ
ทำโทษหนัก ทำคนมากก็เคยอ แต่จะให้ท้าววงศ์คิดคำนึงปลาน้ำจืดทำ
ไม่ได้ ก็ผ่านขึ้น คอหรือขลุ่ยเส้าเรียนแวง ไปกึ่งเช่นนั้นได้

ทศวงศ์เดชาถึงเรื่องชาวทองไปตลาด เก้ากักร่มหม่อมเจ้าใจดีก็เคยอ
ว่าไม่ซัดซอง เพราะได้แก่ตั้งมาหลายครั้งแล้ว ทีแรกไปเที่ยวเมือง
พระมา เพียวหาซื้อของท่งใจ แต่แรกก็จวนพวกแขกที่เขาพลพระมา
ได้ไปช่วยเป็นตาม ท้องไปบ้อยเขานักเกรงใจเขา เคยเดินเพลงไซไม้
แต่รักค้อยจับจำเขาค่าเขา เช่นเราซื้อซื้อโอเงินถลก แต่ที่เขาจวงชวย
โถมันใหญ่ไป เราซื้อกรใบเล็ก ๆ ทำมือให้เขาคู เขาหันไปบอก
กันว่า “แฉ ๆ” เรากริทนที่จวงแฉได้ว่าเด็ก เคยชยากริที่ว่าใหญ่
ทำมือให้เขา เขาก็บอกกันว่า “ถัก ๆ” เคยได้ความเข้าใจ ว่าได้ถัก
แฉถกแฉนเป็นภาษาพระมา ถักคราวหนึ่งปรึกษากรมหลวงสรพ
พิทักษ์คิดจะมอบเครื่องมือใจสั่งให้เขาไปคานมเสด็จหาเมือง เพราะ
ระวางตามเสด็จมกครุส ใช้ให้พาอะโรบ้อย ๆ คชงจิงหาเครื่องมือเขย
เสียดศากกระเด็น ไต่มาก็ไม่เคยเหมาะกันจางาทไปรดให้ทำ พอต

หญิงพจนศกหัดเราไม่ได้อะไร แต่โดยที่คนทั้งเห็นจะไม่เห็นหญิงพจน จะ
 ยิงไปก็ว่าชกกระมัง เมื่อไปถึงธนาทิพย์ก็เจอมา เจ้านายท่านเล่าว่า
 ศกดินไม่ผิดกันทั้งแต่ก่อนนอนตลอดทาง จากดัดกับทางรถไฟขึ้น
 ปรกติว่าจะไม่ตั้งเหมายดิน แต่ที่ไหนได้ เมารถไฟ นอนตลอดทาง
 จนถึงกรุงเทพ ฯ

โดยเห็นไม่แจ้งความของเจ้าจอมมารดาอ่อน ว่าเก็บพระขัติ
 เชาวนที่ ๕ เหนือวัดถนนคดของ เจ้าอนที่ ๖ เอยงพระแก้วเป็นเจ้าจักร
 เกดจักรระหม่อมจึงบอกไปถึงหญิงจง ว่าตั้งแต่วันที่ ๖ ไปจะทำการ
 ของชายคัสได้ แต่เห็นศวรรแยกการเป็นตั้งของคราว คือไปขอเด็ยคราว
 หนึ่งก่อน เมื่อท่านศกจะไหนแล้ว จึงนตงนมันไม่ทำการมันกันยอก
 คราวหนึ่ง ถ้าต้องการไหนถูกหลักให้หาถูกขมา

เมื่อวานนี้ไปหาพระพนจกหอยพระสมุท เดือนเรียงขึ้นได้ไปขอไว้
 จะพิมพ์หนังสือแจ้งงานศกพหม่อมเจ้าเปดง พบพราหมณ์เจ้าศกศรี เอย
 ความคำ Thai Pusam ว่าแปลว่าอะไร โดยที่ปรายอย่างตัว ไทไปศก
 เป็นภาษาทมิฬ ไทไป ว่าเคียน ปุศม ภาษาตั้งศกพูดว่า ปุชย คือ
 เคียนยี่ ถูกเนงอย่างตเถดจักรระหม่อมเศวได้ อธิบายว่าเนนเคียนทกทำ
 การบูชาเทวดา พวกไหนจะบูชาเทวดาของคไหน คือยี่อธิประการใด
 ก็ตามแต่ปรารถนา มีกำหนดแต่ศกศกทำในบุษยามาศ อย่างเรา
 ไทศกเคียน ๖ กณธนน

ศกกรมศกแรกเศวไปรด

พร

หญิงคงพาราชาติคัมภีร เห็นหน้าตาข่มขื่น ตกใจเมื่อนทเธอ
กตบมาจากบึงเป็นขนนก ว่าด้วยดีบายอัน ต่ใจ.

น.

x x x

ระเบียบการพระบรมวงศานุวงศ์กราบถวายบังคมลา

ข้อ ๑. พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเคยข่มขื่นเจ้าขึ้นไป จะเสด็จ
จากพระนครลงแรมคืน ต้องกราบถวายบังคมลา แลรับพระราชทาน
พระบรมราชาอนุญาตก่อน เว้นแต่ในกรณีขจรกล่าวต่อไปข้างหน้า

ข้อ ๒. เจ้านายข่มขื่นเจ้า จะทอดลาถ้อยทรงกำกับการพระ-
ราชวงศ์แทนกราบบังคมทูลพระกรุณาลงโดยตรงก็ได้ และเมื่อผู้ทรง
กำกับการพระราชวงศ์ทรงอนุญาตแล้วก็ไม่ไ้ นับเป็นเต็มขนว่าได
กราบถวายบังคมลาและได้รับพระราชทานพระบรมราชาอนุญาตแล้ว

ข้อ ๓. พระชนวงศ์ ไม่ในความปกติกรักษาของพระบรมวงศ์
ผู้ใหญ่ ไม่ตั้งกราบถวายบังคมลา ให้ขยู่ในความรับผิดชอบของ
พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่

ข้อ ๔. การไปมาภายในเขตคัมภีรกรุงเทพ ฯ ไม่ตั้งกราบ
ถวายบังคมลา

ข้อ ๕. การไปมาในหน้าที่ราชการ ไม่ตั้งกราบถวายบังคมลา
เป็นส่วนตัว ให้เป็นไปตามระเบียบราชการ

ข้อ ๖. ผู้ใดจะตั้งนิवासถานอยู่หัวเมือง ด้วยความประสงค์จะ
อยู่เป็นนิตย์ไป ต้องขอพระราชทานพระบรมราชาอนุญาตก่อน เมื่อได้
รับพระราชทานพระบรมราชาอนุญาตแล้ว จะไปมาในระหว่างตำบลนั้น

กับกรุงเทพ ฯ ในภาคต่อไปอีก ไปภายในเขตจังหวัดที่ควบคุมดิน
ขยี้กต ไม่ต้องกราบถวายบังคมลาพักทรงไป ด้วยเมื่อจะไปข้างแรม
ก่อนนอกรัฐจังหวัดที่ทรงวางตั้งสถานนั้นตั้งแต่ไปลาทรงไป จึง
ต้องกราบถวายบังคมลา

ข้อ ๘. ถ้าไปนอกพระราชอาณาเขต จำต้องกราบถวายบังคม
ลาถึงพระองค์เสมอไป ถ้ามีพระชนวงศ์ไปในความปกครองรักษาด้วย
กิจก กตของพระนามให้แจ้งชื่อกทุกชวง

ข้อ ๙. การกราบถวายบังคมตามนี้ ต้องมีหนังสือทอดเกล้า ฯ
ถวายถึงทางกรมราชเลขาธิการ หรือมีหนังสือถึงราชเลขาธิการ เพื่
นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ตั้งล่วงหน้าก่อนไม่น้อยกว่า ๒ วัน
แจ้งกำหนดวันไปและกลับ และต้องพร้อมพระบรมราชานุญาตก่อน
แล้วจึงไปได้ การทอดลาต่อนั้นทรงกำกับการพระราชวงศ์ให้ปฏิบัติ
อันโดยตามระเบียบ และจะเนาทุกด้วยจางจากไว้ได้ ถ้าจะขยับยไป
ชกคของทอดลาต

พระบรมราชโองการด้วยเกล้าตั้งวันที่ ๓๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, บันัง.

วันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑

ทูล ดำรงเสด็จกรมพระมหิศว ฯ

หม่อมฉันได้รับด้วยพระหัตถ์ฉบับตั้งวันที่ ๘ จุดหมายฉบับ
จะทอดสั้นของรัชชความในตายพระหัตถ์ทหนักชน

๓. พระราชกำหนดระเบียบเสานายทอดตาม หม่อมฉันกทราบข
และคงใจจะให้ตกเอาปฏิบศร กษาพระราชกำหนด แม้จะนผู้ชนบงชา

อ้างว่าไม่จำเป็น ดึกของหม่อมฉันมีใครจะมา คงจะไปทอดตาท่านทุกคน
ถ้าทรงพระดำริเห็นว่าควรจะทำอย่างไรจะเป็นการถูกต้อง กฤษฎี
โปรดทรงพระกรุณาพระนางตั้งขึ้น คงจะไม่ใคร่ไม่เชื่อฟังแต่ข้า
งามหม่อมฉันก็ขอขมขระในเรือนนี้ด้วยคนเดียว

๒. พืชงธัมมชบายพิช That Poison ได้จากพราหมณ์ค้ำถึ
วามเป็นพิษราเทวตาตามนลชตฤช มีโทษเพราะเทพเจ้าองค์หนึ่ง
ชงกโณน ทำให้หม่อมฉันเขาใจแจ่มแจ้ง ด้วยมีความตั้งดีขยท
เทศสถานอนนาคกไมตรีและเครื่องหมายของพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ องค์
โต มีแต่รูปและเครื่องหมายของพระชนรุกรม ตามอธิบายของ
พราหมณ์ค้ำถึ กคือสถานนตั้งวางธมด้าหริบพระชนรุกรม พิช
ทภา ณ พนทกเพชชชวพระชนรุกรม เขาปรกนโคต ชงมปรารจน
คยไปจ้จะไปโตเทวดสถานอนนค ด้วยตั้งเกศเห็นมเทศสถาน ในเกาะ
บมจณ แต่ททามนยอศปรางคตัก ๗-๗ แห่ง จะคยงคิตหวคณนำทางก่อน

๓. ทบพณชงชยนาจนมเวดาโตตั้งเกศการตาง ๆ มากจน
เห็นเป็นเมฆงแปลก จะเรียกวามไม่มพเมฆชงชนชาติโตโดยก้วาโต
คยชางมบงทพจนมากมหลายชาติ ตางอยคตามความนิยมชงตน
ไม่เจอปกน จะกตางถึงเศทเป็นพวกใหญ่ คช

๔. ผังเป็นนอย แต่บรตาผังมาอยเพียงประกอบการชวชีพ
ชอชวคแวดคอบไปน่านเมฆง มีใครมใครกคผังบรทากคิมงายอยท
มบงเทมชยชางทเมฆงชงคเตรีเดยและอเมริกา

๕. พวกจณจันจนมมากกวาพวกอน และคิงผังบรทากคอบทบง
แต่กขงคคความบงจณ

๓. พวกแรกชาวอินเดียฝ่ายใต้ที่ลี้ภัยเข้ามาพำนักที่ กัมพูชา
เพื่อประกอบกิจการอาชีพ

๔. พวกแรกชาวอินเดียฝ่ายเหนือที่ลี้ภัยเข้ามาตั้งถิ่นที่อยู่ที่ กัมพูชา
เพื่อประกอบกิจการอาชีพ

๕. พวกคนตายซึ่งเป็นชาวเมืองเคมน์มณฑลกว๊าน และตั้งอยู่
กระจัดกระจายไปทั่วเกาะ โฉมใคร่มาตั้งเป็นบ้านเรือน

๖. ไทยเชื่อว่าจำนวนถึง ๕๐๐-๖๐๐ อยู่นานจะเป็นความจริง
โดยมีจดถึง ๕-๖ ๐๐๐ แต่ความเข้าใจของเขาส่งตรงกัน พบเห็น
จึงไม่ใคร่รู้จักได้ว่าบนไทยเวลานี้คงได้หลุดจากกัน หม่อมฉันเคยข้าม
ไปเที่ยวที่ Butterworth ให้หญิงไทยไปซื้อของเขาส่งเขาไปพักของถูก
กับคนชาย คนชายคิดว่า "ในกรมจะเสด็จด้วยหรือ" จึงใคร่ว่า
เป็นไทย คนชายไปตั้งฝั่ง โฉมนาย ไปตั้งแถวของแบบของถูก
ตรงเข้ามาหาคน ๆ ถามว่า "ได้เท่าไรไปไหน" พัดกันเข้าไปจึงได้
ความว่าเป็นแขกช่วยกันทานาค พอดีออกจากโรงเรียนก็มาหาหม่อม
ฉัน โฉมนาย ไปตั้งตั้ง

หม่อมฉันมาขอทานรัก "เยกเยก" ด้วยไม่ได้พบประตุนก
กับพระเจ้าพระสงฆ์ เห็นพระเคี้ยวตามถนนบอย ๆ จึงตั้งส่วนหา
พระที่ควรคบหาสักคน ก็ไม่ได้ใคร่หาของดีได้ซึ่งมาเจอมันได้ โดย
ตั้งเรี่ยกันของคหะง้อ ขวุดำตั้งแล้ว เป็นแขกการขอจัดหนังสือ
เคย ด้วยไม่ยอมรับอนุสรณ์ไม่แหวงหวัด หม่อมฉันได้พบตัวครึ่งหนึ่ง
เห็นชายจะคร่า ๘๐ ปี ต้องปราศรัยกับปรากฏว่าหนวกหนวกเสียงยักกว่า
ตัวหม่อมฉันที่ท้อใจ ด้วยจะไปตั้งที่นั่นก็จะไปละ โฉมนายประชันกัน จึง

ยังมีใตคบหาสมาคมกับพระภิกษุองค์โต ได้ต้องแฉะเข้าไปดูอีกไม่เกิด
 ความแฉะมิได้ ด้วยกระบวรที่สร้างและประณิวัตถุประปนกันทั้งอย่าง
 ไทยและจีนและพระมา แต่มาคิดตักน้ำส่งเข้า มาขยเมื่องที่ปราศจาก
 เขกอกวี่สำแดงปล้นภกชยงาน ก็คงเปลี่ยนอาชีพไปตามชนบทธรรมเนียม
 ของชาวเมือง เราเด้าว่าใครไปนิมนต์พระไปทำบุญที่บ้าน ต้องมา
 เหมากันเป็นคางจางทานของเคียวกับทำพรในวัด ไรมันควาโรดัก รอน
 ก็เห็นอะไรไทยธรรมไม่พอกัน เมฆหม่อมฉันมาคราวก่อน กงเส็ดโต
 เคยพาพระมาร้องทุกข์ ทรงพระให้หม่อมฉันช่วยพูดจากับรัฐบาลอังกฤษ
 เรื่องกรรมเนนเกิดทอควบโลกคู่ ซึ่งกวงวักศยเรียพระราชาเทให้สร้าง
 กิตนแต่ ไรม ไรมาน รัฐบาลให้ไทยทอขยกันเส็ดกกันเป็นมรรคนายก
 ครมจวนเนยรกดานมาทันราคารม มรรคนายกคคคกเศคคคคให้คนเข้า
 ไตนดประโยชน์จ่ายบำรุงวัดตามแควมรรคนายกเห็นฉิมศวร เมื่อเกิด
 ผลประโยชน์เห็นเห็น ตำแหน่งมรรคนายกเส็ดประจำดำหรับถัก และ
 ตั้งบ้านเรือนอยู่ในวัดสืบมาจนทุกวันนี้ มีไทยออกพวกหนึ่งซึ่งไม่ชอบ
 กับคนเป็นมรรคนายก มาเขียนฉอนให้พระร้องทุกข์ว่ามรรคนายกไม่
 จ่ายเงินผลประโยชน์เองพระตามฉิมศวร หม่อมฉันเห็นว่าคนร้อง
 วิวาทกันจึงไม่รับเป็นธุระ ตามพระอภการที่มานหน้าขมาแต่ตั้งขอ
 พงมาขยได้ไม่ช้านัก แต่ประหตาคอยขยอย่างหนึ่งพระซึ่งมีใบพวงหิน
 แหกกอย่างธรรมยุตทรงมน น่าจะเปลี่ยนจากหมกคลุมตามพระซึ่งมี
 มณเฑนนครศิรัธรรมวราชแฉะมณชตภกเกิด ซึ่งเจ้าคนมณชตได้มา
 บัญญุคชนไม่ช้านัก หม่อมฉันอยากจะบ่นเส็ดไปว่าขยเส็ดคายไม่หาย
 ที่ฉิมเศาพระมหาฉมน ๆ ทรงรักขยให้พระมหาหน้ากยหิมแหวก ถ้า
 กงโตขยอย่างเดิมจะเป็นเหตุฎฎานคคคค

๕. เมื่อเร่ร่อน มีเรื่องแปลกเกิดขึ้นคนคนหนึ่ง เขามีรายได้น้อยกว่า
 น้อยกว่าครึ่งของผู้อื่น ห้างสรรพสินค้าของเขาทำเงินแทน ครึ่งหนึ่งของ
 รายได้ของเขา ในใบตราฟ้องให้จ่ายเงินแก่ ม.จ. พัฒนาการ หม่อมฉัน
 ไม่มีใครสนใจจึงให้ห้างเดินไปจนเงินเอง พวกเสมียนบางคนเห็นเป็น
 ห้างต่างแปลกตาไม่เชื่อว่าเป็นผู้ซื้อในใบตราฟ้อง จะเรียกหนังสือ
 เดินทางตรวจรูปผู้ซื้อ แต่ในเวลาเมื่อหม่อมฉันเห็นคนตัวผู้รับ
 แขนงเข้ามาเห็นเขา จะเป็นด้วยเหตุอย่างไรอย่างหนึ่งขมเข็ญ ห้างเดิน
 รับเงินมาได้โดยไม่ต้องผู้ซื้อ ครั้นต่อมาเมื่อรายได้น้อยออกมาก็ได้
 รายได้พอประทังชีวิต ในใบตราฟ้องให้จ่ายเงินแก่ ม.จ. เหลือง
 ศึกษานานเกิดความ แขนงมาได้โดยง่ายให้ชื่อพัฒนาการแล้วจะมารับในชื่อ
 เหลืองไม่เชื่อ เมื่อพยายามชี้แจงความ ๒ ข้อ เป็นข้อคงจำหรับคิดว่า
 พัฒนาการ และเป็นผู้เรียกในสัญญาว่าเหลือง ก็ไม่ยอมจ่ายเงินให้ คิดคง
 นายเสมียนเกิดขี้เกียจคิดว่าต้องให้คงผู้ส่งยาม หรือผู้ใดอื่นซึ่งเขาเชื่อถ
 เห็นรับรองไปจึงจะยอมจ่ายเงิน ห้างเดินไม่ไปหาคงผู้ส่งยามด้วย
 เกรงว่าจะไม่รับรองในหน้าตราชำระ ไปรอให้คงผู้ส่งยามหาชื่อผู้ส่ง
 คัดซึ่งเป็นคนส่งเดนมาร์กด้วยรับรอง เขาก็นำมาให้ตามประสงค์
 จึงรับเงินมาได้

กรมนี้ควรแล้วแต่จะไปรับ

ด.จ. ๒๖ ๒๖/๑๒/๒๕

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล ถ่มเต็จกรมพระยาคำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

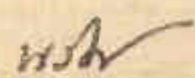
เกล้ากระหม่อมขอประทานทูลถามปัญหาของ प्रकार

๑. กรมหลวงสรรพคดีป มีหน้าที่ราชการในกรมหมอยเช่นเป็น
จางวางหรืออะไรท่านเองนหรือเปล่า หรือเป็นแต่ตั้งของพระเศษพระ
คุณ โดยทางฉเพาะพระองค์ของท่าน

๒. มารดาเจ้าแก้วขวัญ ซึ่งตนตายแล้ว เป็นคนมีฐานะ
อย่างไร เป็นเจ้าหรือมีไรเจ้า ชัยเวียงเชียงไร

หากทรงพระเมตตาแก้ปัญหาประทานได้ จะเป็นพระเศษพระคุณ
ด้นเกล้า

ควรมีศดรแต่จจะ ไปรด

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลล์, ปันัง

วันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล ถ่มเต็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อเข้าวันศุกร์ที่ ๘ น หม่อมฉันได้รบถวายพระหัตถ์ดริ้งถาม
ความ ๒ ข้อ ขทุกถ่มของดัจคือไปน

๑. กรมหลวงสรรพคดีปรัชานัน หม่อมฉันตรวจพบในหนังสือ
ราชดัจถ่มงก็ ถ้าได้ตรงทักกับกรมหมอยนอด เห็นจจะจะเป็นความจริง

ด้วยเมษรัชกาลที่ ๕ กรมหลวงวงศาธิราชชั้นโท ทรงกำกับกรม
 ทนตยา คุมตราท้าวพระเจ้านครไชยศรีประจวบมาจนปลายรัชกาล เห็น
 จะเมษประจวบเป็นอุปราชแล้ว กรมขุนวรจักรจึงได้กำกับกรมทนต
 กรมหลวงดำรงพรศักดิ์ปณัฒนพระชนมเมษประจวบ พ.ศ. ๒๔๖๔ จึงมีฐาน
 วามเอกรวมหลวงดำรงพรศักดิ์ปณัฒนพระชนมแล้ว กรมหลวงวงศาจึงได้
 ทรงกำกับทั้งกรมทนตนาถทนตยาตมมา

๒. มารดาเจ้าเชียงใหม่เกิดนรวิกรมไม่โตเป็นเจ้า แต่ของมช
 ประทศาคศไปทเกษมชัยไม่ปรากฏว่าใครทขึ้นไปเชียงใหม่ได้เคยพบ
 แมตหมอมฉนได้ไปหลายครั้งก็ไม่ได้พบ - ทว่ามารดาของเจ้า
 เชียงใหม่ของชยศักดิ์โดยมีชยอนมชช ชยโรกไมเร ชยตตชชบายเม
 ฝอยชกคือไป ราชประเพณีในมณฑลพายัพนั้น ถ้าพ่อแม่เจ้าแม่
 เป็นเจ้า ลูกเป็นเจ้าตั้งลงไปทุกชน ถ้าพ่อแม่เจ้าแม่แม่ไพร่ เรียก
 ลูกว่า "นาย" เจนเดี้ยแต่ลูกเจ้าทรงเมืองถึงแม่ไม่โตเป็นเจ้าก็เรียก
 ลูกว่าเจ้า พระเจ้าอนทรวชิยานนท เตมรัชเจ้านชยอนทนนท ดับด้วย
 ลงมาแต่เจ้าเชียงใหม่ทวงศ์ เตมติดกับภรรยาไฟร้อยแล้วหลายคน
 แต่ทหมอมฉนโตรจกตัว ๓ คน คือ เจ้าราชวงศ์ (ชยตจจะอย่างไร
 จำไม่โตเสียแล้ว) คน ๑ เจ้าอนทรวชิรังศ์คน ๑ และเจนนช
 นรวิกรม ๑ ทั้ง ๓ คนเมษแรกเกิดเป็นนายทนนท ถึงรัชกาลที่ ๕
 พระเจ้ากาจโรดด้รังศ์ได้ครองเมืองเชียงใหม่แต่ลูกหญิง ๒ คน
 ชยเจาทเกษรคน ๑ เจาชยตจจรณาคคน ๑ เมษจะแต่งงานเจาท
 เกษร ๆ ชยเลือกผัวเองตามชอบใจ พระเจ้าเชียงใหม่ชอบตามใจ
 เจาทเกษรชยเจ้านชยอนทนนท พระเจ้าเชียงใหม่จึงเสามาแต่งงาน
 กับเจาทเกษรทงในเวลานชยตจจเมษแล้ว และทูลชยให้เจานชย

ชนชนบทเดือนเบเนจราชวงศ์และเบเนเจ้าอุปราช คตมาจึงได้เบเน
 เจ้าเชียงใหม่คตพระเจ้ากาโลร์ดีร์วงศ์ มัดกด้วยกนกับเจ้าทพเกษร
 เบเนผู้หญิงทรง ๒ คน เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์เป็นข้าหลวงขึ้นไปอยู่
 เชียงใหม่ พระเจ้าอินทรวชิรมนทกกับเจ้าทพเกษรนัดขื่อให้ชาน
 นามธิดา เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ จึงตั้งนามว่า จันทร์โสภาคน ๓
 คตารักษ์คน ๓ เจ้าจันทร์โสภาถึงแก่กรรมเสียเมื่อรุ่นสาว เจ้าคตาร
 ราชันนให้ใจลูกเหม็นคนเล็กในกรุงเทพ ฯ เมื่อมารดาถึงแก่กรรมแล้ว
 มีตาให้พาออกมาเฝ้าในกรุงเทพ ฯ ครั้ง ๓ ครนกลับขึ้นไปไกลจนสุดแล้ว
 พอเป็นสาวตั้งลงมาถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ส่วนลูกผู้ชาย ๒ คน
 ก็ได้เบเนเจ้าชนเมือบตาเป็นเจ้าเชียงใหม่ แล้วได้มียศศักดิ์ชนเป็นตาตบ

ความจริงตลอดไปลงประวัติเจ้าอุปถวรรตมานะของเจ้าทพเกษร
 สัมภรจะเลียดผองเอง ตามชอบใจเหม็นคนบพิ แต่ไม่ขอให้พ่อแม่
 แต่งงาน เลียดแต่เปิดนเขาเองตามชอบใจ มัดกหลายคนนัยว่า
 ไม่รวมบิดากันเลย อีกหญิงคน ๓ ชื่อเจ้าคำโต เป็นดกของพระยา
 ประจิม (ทีม สันธิรัตน) บิดาหม่อมเจิมของหม่อมฉน เมื่อหม่อมเจิม
 ธินไปเชียงใหม่ได้พบประจิมเป็นพันธมิตรยังตั้งเสียดกันอยู่จนทุกวันนี้ หญิง
 กุมารเรียกชื่อว่าเจ้าบัว แต่คือเจ้าอุปถวรรตมาเองตายเสียชานแล้ว

หม่อมฉน สันธิฐาน ลงเทศศครดี ตามลงมารดาเจ้าแก้วนครู
 เขาใจว่าจะเนองดวยเรื่องพระราชทานเกียรคยศเมื่อปลงศพ ถ้าว่า
 ตามความเห็นของหม่อมฉนเห็นว่าพระราชทานทับทรวง เช่นศัพมารดา

งานพระศพพระองค์กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
สมเด็จพระนโรดมแห่งเวมโง

ข้าทูลทูลเกล้าฯ ถวายพระเมตตา ไปโปรดเกล้าฯ พระยาปฏิพัทธ์ฯ เข้าไป
ปรนนิบัติรับใช้ด้วยตนเอง เป็นพระคุณอันล้นเกล้าฯ ได้ของใช้วิเศษ
เห็นของมากแตรอนมากด้วย เพราะสมเด็จพระนโรดมฯ ใจโอบเอื้อ
ไมตรีดีไม่ตรี ข้าพเจ้าทูลเกล้าฯ ถวายขอพระเมตตาฯ ให้
ไมตรีดีไม่ตรี ถ้าได้ทราบข่าวจะจัดหาสิ่งมาถวาย

งานศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
เสวยในกรุงเทพฯ แดกชน แดกกรุงเทพฯ ความเป็นเจ้าทุกคำตรอม
กันแต่ไป ทบหนึ่งเห็นพระเจ้าองค์เดียว ยังไม่ได้พบพระเจ้า ได้ของตาม
เจ้าทรงคนงานทนายคน เพราะเกิดจากระหม่อมคัดพระนบถ ด้วยแก้ว
หนึ่งด้วยขุนพอใช้ แดกเจ้าเป็นงานมีไหมของเจ้า (เห็นจะโตแก่ตั้งกรานต์
ของเจ้า ตรัสสั่งเงินเป็นงานสุดสิ้นบ่แก่) เจ้าคนไปกองนั้นแก่ไม่รู้จัก
แต่คงเป็นเจ้าใหญ่ที่สุดที่ทราบบ่บอกกัน ในบั้น ตั้งบ่บ่เจ้าใหญ่ปรากฏ
ชนแล้ว ทราบเห็นจะบอกของเห็นว่า ชนบ่บอก ของเจ้า ชาวบั้น
ก็เห็นจะไม่รู้จักเหมือนกัน

เรื่องชายแซกกำลังทำสวนตั้งเขตรตามทศพรเจ้ากรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
ซึ่ง ๆ ของความนั้นเป็นมา มันจึงได้ประพาศเห็นนั้น มันอยู่ใกล้เพราะ
เราจ้างมันไว้ แดกมันจะสั่งทหารเราผู้จ้าง แดกมันจะใคร่ไรกัน เท่า
กับต่อขอมมิชราชของมันเอง เห็นจะไม่เออความเช่นนั้นทุกคนไป ชาย
บุญเรือนของแม่โคเรียบร้อยเป็นราชการมาก มันชื่ออะไรเดิ่นงคงคล้าย
บุญเรือนก็เคยเรียกเขาง่าย ๆ ว่าชายบุญเรือน มันก็ขอมมิช ศึกชาย
แรกก็ถึงคนที่แม่โคจ้างมาใช้อยู่ที่บ้านหาดใหญ่ ได้ทอดพระเนตรเห็น

มันชัยแดง พยวาทกานตจะกดขยบ้าน มันกตงกองรบเร้าแม่โต จะขอ
 ตามไปอยู่กรุงเทพ ฯ ด้วย แม่โตจะว่ากตางเบาบักฉีกเท้าโรมันก็ไม่ฟัง
 พกตงเงินมันกตางจะให้เท้าไรก็ได้ จะใช้งานอะไรก็เอาทั้งนั้น แม่โต
 เตี้ยไม่โตกพามันไปไวยามคตองเคย ให้ชยกันกับพวกบัก ๆ ให้เงิน
 เตือนใช้เคอนตะ ๘ บาท ให้ทอกรจิปาถะ มันทำตามใจด้วยภักตพชใจ
 ทุกอย่าง ชอกจรมกตยฮาซาเป็นมหาตเด็กโพวันหน้าก็ได้

เกล้าพระหมอนจรกราบทูลด้วยเรื่องแขกดง ซึ่งเกล้าพระหมอน
 เข้าใจผิดไป และฝ่าพระบาทศรีดงแขกดงก็เป็นการเราพระทบผิด
 ไปเหมือนกัน ฉ่าเหตุที่จรตคเนเพราะอ่านรายงานพระยาศรีดงค
 บันทกนเหตุการณตามทางเด็จจพระรราชทานเน คตมตงเมองดงกามกตาง
 กิ่งแขกทมิฬ จึงเกิดศฤใจดังเตี้ยจน ฉ่าแขกทมิฬกับแขกดงพจน
 เป็นแขกระหัดเคยวคณกรรมง หากเรียกตามชาติก็เรียกว่าทมิฬ หาก
 เรียกตามแคว้นก็ออกดงศรราชฐูรก็เปนแขกดง อยากรูจนชดไม่ได้
 คชงตามคภาพราหมณศาสดกร ได้จามมาพดก แกว่าแขกดงคความ
 จรงนคจจะเปนชาวคดงศรราชฐูร แต่เมองดงศรราชฐูรนคชอยห่าง
 จากพวกชาวทมิฬไปข้างเหนงมมาก ไม่น่าจะปะปนกันได้เคย แต่เมอ
 แกผ่านมลายูชามวกรุงเทพ ฯ ได้ชยพอกแขกมลายูเรียกแขกทมิฬพว
 กดงกร ฉักแปดกไร จึงได้ชยตามใครคือใครทีนหตยคน ได้คความ
 ฉวกดงนหมายคความฉวกด ด้แต่เมอแต่ได้รบค้ำตามของเกล้าจกร
 หมอม แกได้เบ็คคักชนาว่า Hobson - Johnson ค ธิบายว่าค้ำดงน
 ได้ชยมาแกดงศรราชฐูร แต่ชยวมตายใช้ค้ำนหมายคความเปนคช
 อย่าง คคือ ๑. หมายถึงชาวประเทศอื่นเตยทั่วไป ๒. หมายถึงทมิฬ ฉน

เคราะห์ไปก็ อ้ายแรกก็ โกงฝ่าพระบาทนั่น คืออ้ายทมิฬพินชาตขตเคยอ
แล้ว ไม่ใช่พวกคณาชกร

เกล้ากระหม่อมได้คิดกำหนดแตร จำเนาทางที่จะเสด็จพระราช-
ดำเนิน ตามที่กระเปลี่ยนแปลงใหม่มาถวาย ด้วยหวังว่าคงพชพระทัย
ที่จะได้ทรงทราบไว้

ศกรมักอรรแอกแต่จะ โปรด

พร

x x x

กำหนดระยะทางเสด็จฯ

- หมายเหตุ: กำหนดวันไว้ไว้เพียงประมาณอย่างใกล้ที่สุด แต่ขอ
อภัยให้ถือเป็นตายตัว
- ๓๐ กุมภ. เสด็จถึง โยดีเฮอ ประทับ ๕ ด้ปีคาหะ
- ๓๐ มีนาคม. เสด็จจากโยดีเฮอ ไปกรุงโรม ประทับ ๓ ด้ปีคาหะ
- ๑ เมษายน. เสด็จจากกรุงโรม ไปกรุงปารีส ประทับ ๓ ด้ปีคาหะ
- ๒๐ เมษายน. เสด็จจากกรุงปารีสไปประเทศอิตาลี จะประทับที่
๓ ด้ปีคาหะ เสด็จทอดพระเนตรแผ่นดินที่กนจากทะเล
ชุย เคอ ชี
- ๒๘ เมษายน. เสด็จจากประเทศอิตาลีไปประเทศเบลเยียม ประทับ
๓ - ๕ วัน
- ๓ พฤษภาคม. เสด็จจากเบลเยียมไปอังกฤษ ประทับ ๘ ด้ปีคาหะ
(รวมทงเวถาระวางมาตคคคย)

- ๒๕ มิถุนา. เด็ดจจากซังกฤชไปเคนมารท ประทับ ๑ ปีคาหะ
 ๓ กรกฎาคม. เด็ดจจากเคนมารทไปเยอรมนี ประทับ ๓ เดือน
 ๕ สิงหาคม. เด็ดจจากเยอรมนีไปเซ โคส์ โดวาเกีย ประทับ ๒ ปีคาหะ
 ๑๘ สิงหาคม. เด็ดจจากเซ โคส์ โดวาเกียไปซังกาวิ ประทับ ๑ ปีคาหะ
 ๒๖ สิงหาคม. เด็ดจจากซังกาวิไปซอดเดเวีย ประทับ ๓ ปีคาหะ
 ๒ กันยายน. เด็ดจจากซอดเดเวียไปกรุงปารีส เอยไปเมืองเซรัมบัก
 ประทับเวซตอไปยงอเมริกา
 ๕ กันยายน. เด็ดจถงเมืองเซรัมบัก
 ๘-๓๐ กันยายน. เด็ดจถงสหปาดร์รัฐอเมริกา
 ประมาณ ๑๕ พฤศจิกายน. เด็ดจจากสหปาดร์รัฐอเมริกา

 ประมาณ ๒๓ ธันวาคม. เด็ดจถงบงสยามโดยเรือบริษัทซังคเฮเรียตัก
 จากปอร์ตเสต ทรียชูเอช

ระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒๓ ธันวาคม ไม่มีการกำหนด
 ประการใด ตั้งแต่แต่พระราชรัชชาศัย และจะยังไม่กำหนดพระราช
 กิจประการใดแน่นอนจนกว่าจะบรรณเด็ดจจถงสหปาดร์รัฐอเมริกา.

x x x

บ้านชินนะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๑๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

ทุก ต้นเด็ดจกรมพระนริศ ๖
 ไปรษณณายาถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ มาตั้งค่อหม่อมฉัน
 ณ วันจันทวิ ๓๒

Resolute พานักของเขยวมาถึงบนงชกด้า ๑ แต่ขนาดเพียง ๒๐,๐๐๐ ตัน คนโดยดำรเพียง ๒๐๐ เศษ แต่พระองค์หญิงปรวรงค์ไม่เคยทอดพระเนตรเรือใหญ่ ขยากทอดพระเนตรหม่อมฉันจึงพาไป ไม่น่าดูเหมือนเรือ Empress of Britain.

ศุเหมซนหม่อมฉันได้เคยทอดไปนานแต่เมื่อแรกมาถึงบึง หม่อมฉันได้ให้หมอสตรวจหญิงพูน หมอว่าเงินประดังทอปริศนาถาด จะต้องรักษาบศวยเดอนจิงจจะหาย เขามีโรงพยาบาลถาดพิเคิมดำหรับรักษาด้วยวิธีทันสมัย หม่อมฉันจึงให้หญิงพูนไปรักษาที่โรงพยาบาลนั้น เขาให้ยากินและให้ไปที่โรงพยาบาลถัดปลาดหระ ๒ ครั้ง ให้นอนเคียงไฟห้านแฉงนอดพื้นอะไรต่าง ๆ คุชาการค้อยกดาบชั้นโดยดำคืบ ฝ่ายหญิงพุดยอชวากรักษาตัวตามอย่างสมัยใหม่บ้าง ไปให้เขตรวจเขอาบเป็นศวยเดอนคนชอย จักรักษาของฉวยด้วย Violet Rays ฉวย Violet Rays นั้น จำต้องให้แสงตกทจดังรพางศิกายไม่มีอะไรบดบังคชวจะต้องเปิดองฉวเปิดชกชวยกับชวชนหม่อมฉันเป็นฉวฉวย หญิงพุดยไม่ชชน เกียงจวถาจะให้นายเซนนกชชอให้ชวชนหม่อมเปิดชกชวยด้วยกัน ยังไม่ศกถงกันจนบัดนี้

เรื่องถงจกราชฎูรทพรหมณค้ำดั่งครถวรายจิงชชานัน ปรกชบด้วยหอดกฐานค้อย คือแต่โบราณมาอินเดัยชางคชนได้เกิดปดายแถมเป็นทชยของพวถกราจเดชน Davidson เห็นจจะศรทกบทเราเรยกวาทมพในบศน เป็นชนชาติหนึ่งถางหาก นศกบชวอินเดัยชางคถางเหมือนอย่างไทยกับมฉวญ ถงจกราชฎูรนั้นชชอยู่ในแฉนอินเดัยชอนถาง

ต่อกับมครราชบุรี พระเจ้าอโศกจึงได้ลงไป อยากรู้ต้นนิมฐาน
 ต่อไปว่า ในคราวนั้นเองพวกกบฏถึงคราวถูกรอพบที่พระเจ้าอโศก ลง
 ไปอยู่ในดินแดนของพวกกวาดเคียนมากล้ายกัน จึงได้จับเชลยสายได้
 ซ้ำากถึงสี่มา แยกถึงที่สุณ โคพาไป มันจะเบนข้างเผือกหรือข้าง
 สี่ประหลาดของพวกกบฏถึงคอกระมัง แต่ซื่อนี่ขอประทานรอยจับส่งมอบ
 ไป ด้วยพวกชาวบ้านที่หม่อมฉันได้ติดตามถึงพวกกบฏ ยังไม่พบใคร
 อื่นแต่มีญเดียว.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ทรงรับทราบเกล้า

x x x

ดำหนักปลายเนิน กลองเตบ

วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๘๖

กราบทูล สมเด็จพระยาเจ้าทรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหัตถ์ลงวันที่ ๗ และที่ ๘ ได้รับประทานแล้ว เป็นพระ

เดชพระคุณอันเกล้า

ที่ทอดตามถึงมารดาเจ้าแคว้นบุรีนั้น ทรงพระดำริว่าลูกที่เลี้ยง
 เจ้าพระยาร่วงสกีคิดการจะช่วยเพื่อบำรุงน้ำใจ ในการที่เขารบลง
 ศัพท์องานพระราชชายาไป ท่านมาตามเกล้ากระหม่อมกัน จึงได้
 ทูลตามฝ่าพระบาทมา เมื่อได้ทราบความตามที่ทรงพระเมตตาฯ

ประทานไป ไต่ซอกไปให้ท่านทราบแล้ว ขยี้ทอดถามถึงกรมหลวง
 สรรพคือปรีชาเนน ก็เกี่ยวกับงานศพเหมือนกัน ถูกส่งหม่อมเจ้า
 เปื้องเจ้าจะทำศพพอ มาเกณฑ์ให้เสด็จระหม่อมลัดการตำแหน่งช้อยแจก
 จะต้องแต่งคำนำเสด็จประวัตตามธรรมเนียม ไม่ทราบการณใดจึ่งต้อง
 ทดรวกอนตามมา

ว่าถึงถึงเจ้าพระมาทศย์ไม่วาย ไม่ไรแต่ว่าถึงถึงอย่างเบา ๆ ก็
 เขาเรียกกันว่า "กิตติง" ว่าถึงถึงอย่างหนักใจคือเป็นห้อง ว่าเสด็จ
 ออกมาอยู่คู่จวนออกฟ้าหิมพานต์ เกว่งจะได้ความยากไร้อะไรต่าง ๆ
 คุยเรื่องแตกศวดราฟเขาเงิน ซึ่งเกิดขลุ่ยขลุ่ยประคักประคัก หุยิง
 เหลือของวงเค็มแกไรด้วยทงตามนนแบบตน นอกจากนกกิ่งจะว่า
 เทวเพราะไม่ได้ทรงประดับพระญาติมิตรทงพระทัย จะทำให้เพ็ด
 เพ็ดนพระทัยโตมาง ก็มแต่จะเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตรอะไรบ้าง ตาม
 ที่ทรงพระดำริจะไปเที่ยวทอดพระเนตรทอดชานของพวกอื่นคนนัต จะ
 ได้รู้ว่ามีอะไรบ้าง อันศาลเทพเจ้าของพวกอื่นคนนัตต่าง ๆ ศาลพระ
 อนุชกมาอย่างททศพระเนตรเห็นทงนงนง เศษเห็นรูปถ่ายมในอันเคย
 ภาสได้ เมืองอะไรอันเดียว เป็นศาลสูงใหญ่มาก หอตั้งคาเป็น
 ประทุน ก่อด้วยหินเบนชัน ๆ มีรูปภาพจำลองอย่างขมขม ที่ขมขม
 ฉ่างอันเป็นชันใหญ่ จำหลักเป็นรูปพระชนนมาร ทรงพกขององค์ใหญ่
 หนัก ศาลพระอาทิตย์กม คังพระอาทิตย์กลาง คังฮอฐูโรระหิรชบ
 อย่างเราตบตร แต่ทำโนเราเขาพระเศกคังกลางเป็นประธาน ไม่ทราบ
 ที่เขาตบเขาพระอาทิตย์เป็นใหญ่เป็นประธานนคังสมควรมาก นำ

ประทาศอกอย่างหนึ่ง พระเบญจาทงสามนบก็ว่าเดิมชกน แต่สาว
พระศรีศรและพระนารายณนนมากก็ดี คิดพระพรหมนชยก็ดี
เจ้าจาทองประเทศขึ้นเต็ม คือ พระพรหมอยู่ต้องหรือสามศาลเท่านั้น
คิดในเมื่อไทยเรากไม่มีศาลพระพรหมที่ไทยเลย

วันที่ ๒๓ เดือนนี้ จะมีการถวายบังคมพระบรมราชพรหมมา พระ
ตามคฤงีศ แทนวันที่ ๒๓ ตุลาคม ซึ่งรัฐบาลสั่งให้รับไว้

วันที่ ๓ เมษายน ที่ในกรุงเทพฯ เขาจะมีอะไรที่ทราบ
คงได้ขอพระเนตรเห็นข่าวที่เขาจะพิมพ์ในบางกอก ไตมนี้วันที่ ๓ เดือน
นี้แล้ว จะเป็นการของใครไม่ทราบ โดยเห็นว่าประชุมกันที่พระที่นั่ง
อนันตสมาคม เมื่อวานพบพระยาเจ้าเสกศักดิ์ มหอกวการกรมการเขา
ตั้งกำหนดการจะมีอะไรเปิด ๆ ในวันนี้ใหม่มา เขาถามมาว่าจะไป
เผ่าตรงไหนใดเวลาไร เกดถ้ากระหม่อมหรือจะไปแต่ใจการรคนำตั้งทราบดี
นั้น ประเพณีรคนำแต่ในองญาตคือ ที่ไม่ใช่ญาตเขาไม่รคนำออก
หวังว่าแล้วเขาคงจะส่งไปทราบมาให้ เมื่อได้ทราบความจะเขียนว่า
เป็นประการใดแล้ว จะเดาถวายมาที่หลัง

หญิงแดงกับหญิง โทด ไปเอาเมฆวานขึ้น ถ้าจะขอเข้ามาเผ่า
พระบาท แม่ได้จัดปอานทั้งตั้งฝากมาถวาย

ศวมลิจจรณล้วนแต่จะโปรด

พรหม

บ้านจีนมะมอน ฮอลดี, ปีนัง.

วันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล จมเจจกรมพระนริศ ๑

หญิงแดงกับหญิงโหดซอกมาลงบึงเมื่อนั้นที่ ๓๗ เชิญถวายพระ
หัตถ์บรรณดังวันที่ ๓๗ กับปลาแห้งที่เบ็นมาของคุณ โศผ่ากมาให้ หม่อม
ฉันได้รับไว้แล้วด้วยความยินดี ขอขอบพระคุณ

ดูหญิงแดงกับหญิงโหดฝ่ายหม่อมฉันทำใจ ทพรพระภรรยาประ-
ทานอนุญาตให้มา พอดีได้เวลาเปลี่ยนชานาที่รักษาตัว ให้พินคนตั้ง
เป็นพระเศษพระคุณอย่างขง เวียงการทูตด้านนี้ก็เป็นอันลงรอย ด้วย
กระทรวงการต่างประเทศเอากำหนดที่ประทวนอนุญาตเป็นหลักฐานหนึ่ง
ตั้งเดิมทาง ถ้าเป็นได้เช่นนั้นเดิมไปก็ไม่มีเหตุที่จะเกยงอน ที่โปรด
ประทวนอนุญาตแก่หญิงหง ๒ กำหนดที่หนึ่งนี้อาจเหลือเพื่อ

ทพรปรารภทวงหม่อมฉันคงอธิบายที่ประธาพมา หม่อมฉันรู้สึก
จับใจและเข้าใจ และหม่อมฉันก็จะทูลส่งของในเรื่องนี้ เพราะคง
หม่อมฉันเอง เมื่อก่อนเคยคิด ทวงเจ้านาย ที่เด็ดๆ ไปอยู่ชวธาข้างนั้น
เนื่องๆ ต่อเมื่อไปพบพระองค์ท่านตัวเอง ท่านตรัสเอาประวัติและทรง
ชี้แจงความจริงของท่านให้เข้าใจ จึงกลับเห็นความจริงเป็นลุ่มๆ
ลุ่มๆ พระองค์ แ่หม่อมฉันจะแบบทางพระส้าส้ามาถ้าใจเป็นใหญ่ ใจได้
ความรทให้เกิดจวจวณ จวจวณทำให้เกิดจวจวณ ถึงจวจวณให้เกิด
เจตนา มีที่อยู่ใกล้มีใครอะไรในกิจการบ้านเมือง ก็จวจวจวณก็
มีใครมี ความถึงจวจวณของ เจตนาอันน้อยลง ใจเป็นเช่นกับเช่น
พจนจวจวณความดี หรือถ้าจะว่าโดยหลักก็เช่นความว่าตามนึ่งเอง อาจ
ความดีตามที่ทรงปรารภ จากแต่ก่อนจะไม่มีความดีมากทวงจวจวณ

เลือดร้อนซึ่งหนึ่งอย่างใด ความลำบากทรมานเป็นแต่เรื่องของตน
 เช่นหญิงเหตุดีไปจนเงินแบ่งคนแบบคน ฐานะของทั้งผู้รับเงินและ
 แขนงเขาชอบจนเป็นมิตรกับเราทั้งนี้ กระจุกตัวอย่างตั้งพวกมลายูทั้ง
 มีในรายชื่อบทราชันต่างแดนที่ตึกเทศน์ Garrison Hall และพวก
 ผู้รับเงินต่างหากก็เห็นเคยเป็นมิตร ไปมาหากันกับพวกเราได้เมื่อ
 พวกผู้รับเงินรับราชการแต่พวกพ่อค้าก็ชุกชุมมากมาคม ทาง
 ฝ่ายเราเองที่ประพฤติความเรียบร้อยก็ปรากฏอยู่เยี่ยม ๆ ไม่เข้า
 สัมผัสกันให้ชนร้อชอง ในเรื่องที่จะดำเนินคดีครั้นอย่างใดนั้นขอให้
 อ่างพระทัยไม่คิดสิ่งทรงพระศีกกทองใบ มีแต่ศรัทธาจริงแท้ ๒ อย่าง คือ
 เมื่อต้องการจะรู้โรหาหนึ่งข้อสืบไม่ได้ เช่นเรื่องที่คดีถามมาถง
 ตำแหน่งราชการของกรมหลวงธวัชวงศ์ปรีชา แต่แรกก็ชนชนจน
 บัญญา ไปตรวจคดีนั้นทมิชพบหนึ่งชื่อราชศักดิ์วงศ์ เป็นคดีอย่าง
 เดียงท่ายเฉื่อยไปพบเจ้า ว่าใครทรงกำกับกรมหมอนพวกจึงจำมาขอทูล
 ไปได้ แต่ความลำบากชอนกันทางแก่ ด้วยเขียนหนังสือส่งเขาไป
 ถึงนายฉมบุญ โชติจิตร ให้ส่งหนังสือทักขการมาให้ เพียงแต่เขียน
 เวลาสี่ปดาทะ ๒ แทนที่จะทำให้อ่านรจกคดีภายใน ๓ นาที แต่ความ
 ตงมากออกอย่างหนึ่งทีใครจะมีเพื่อนพดพดกันให้ถึงใจนั้นนักยาก เมื่อ
 คิดหาดีไม่ว่าชากได้ใครเป็นเพื่อนพดก็เห็น ชนเพราะเห็นแต่ท่านพระ
 ของคนเดียว จะเชิญเสด็จชอกมากไม่ได้ ได้แต่เขียนจดหมายพันพดกัน
 ถัดสี่ปดาทะครึ่ง ๑ หรือ ๒ ครั้ง หญิงทมิชมีความเห็นว่า จดหมายทมิช
 ไปมาในระอ่างพระของก็ทำกันหม่อมฉัน จะเป็นข้อสำคัญในทาง
 ความรู้ ขยให้เก็บรักษาไว้สำหรับพดพ ในอนาคต นับเป็นความเห็นของ

๒๐๖

คำ "เดร" ได้เล่นที่ต่างจุดในกฎหมายพระเจ้าผู้ศักดิ์มาให้
ทุกแห่ง ปรากฏอยู่ในระหว่างภิกษุสงฆ์กับเขา เป็นพระภิกษุสงฆ์เดร
เดร จะได้เดรไปเรียนตามสมเด็จพระอนันตคุณ แต่ถัดจะบอกอะไร
ไม่ได้เพราะแต่ไม่พอ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x x x

บ้านขี้นมะมอน ซอลลี, ปันัง,
วันที่ ๒๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑

ทูล สมเด็จพระบรมราชาที่ ๖

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๕ มีนาคม อานพืด
เพ็ดฉน ถ้ามรรคที่จะทอดในตั้งปีละหระ ๒ เรือง คือเรืองชาวเดาตอ
เกี่ยวกบอรรถฤษและญบุนเรอง ๓ กับรายงานการทอได้ไปด โรงเรียน
คอนแวนต์เรอง ๓ นอกจากนั้นมเรองปอทรนและฮานอกพอย

การเดาตอฮะไรตอฮะไรต่าง ๆ มีนศด้ายกบวิทญุกระเจายเจียง
คนฮย โกดศนรชวโดยนมากไม่ชาทวัน ฮยห่างฮอกไปกโดยนน้อยฮย
เพียงมีนงยวไม่พนกระแต่เจียงตอ แต่พกนกันห่างฮอกไป ควมมี
หนังสือพิมพ์ชาวสงฮอกมาจากกรุงเทพ ๓ ตั้งปีละหระ ๒ ครั้ง แต่
หม่อมฉันกไม่ใครฮยใจได้ เพราะฮานแต่หนังสือมาทอโตมด้อย่าง
เดียง แต่คนฮนฮารบหนังสือพิมพ์พราฮยาไทยฮยฮนพนา ฮยฮนเบง
เวลาพมปะกมกเดาตอกันพัง กระมดเจียงชาวตอฮงฮยฮยพวการ
ฉน แต่ชาวตอทอมาแต่ก่อนมีไม่แปลกประหลาดเหมือนเรองทอ
เกี่ยวกบอรรถฤษและญบุนซึ่งเกิดในศอนัน เพราะเดยตามไปตงทงฮย

แต่ไม่เบ็ด และโตความรักรวมไทรมาแต่ก่อนหลายอย่างดังจะทรงรายงาม
ต่อไป ต่อการในคอนเจเนตคณ ๔ แหมกต่างกัน

๑. แหมกเจียงซวาท วัฒนกลุขอมทเวาทงหรือทพอมเมตตั้งเอน
นาตั้งไว้ให้โดยะ เวอานมขยตั้ง ๓๕ คน โตเห็นแต่ชนทเวกรทบกาตง
ปดกเปิดยผ่ายนอมเหลยเคอณหายไซนาทเวศ ๓๕ ชชนมาโตเห็นทวาท
แกประคัมประคองโดยกลุขพชนนแวงถงซมทพอมทพวนเนนปดก น
เลอมนได้

๒. เจียงเตกทเวทเว แองเตไกรจเรกไทเอียง มถงแตฮาย
๕ ขอบ ๖ ขอบจนถงเบนเงาว พอดนทแณกทให้เบนศรีตั้งดำหรั
ทนจำนวนศรีตั้งให้มาก ผักชันนวิราชาซพเนนดำคณู เจียงไวจน
เตบใหญ่จนถงให้แวงงานมกรชบศรี

๓. เลกตรงซาททพวงเคมซาทมกรงเอย วัฒนเนนกรเรียน
จินดา เรียกกเวเรียนถก

๔. เลกนกรเรียนชนตั้งเบนถกถกและถนอหกรณ ถายยประจา
เวียคเคอณถะ ๓๐ เทรยญ ถาไปเรียนเบนเวดาเวียคเคอณถะ ๓๐ เทรยญ
ในนกรเรียนชนตั้งพวคนมเตกไทยถง ๓๗ คน เบนถกเจาถกชนางถก
ถกถวาทเนนเบนคนไทยถก ทเวทพถงเวาตั้งถกนกรเรียนเบนถนอชยใน
พวคนเอง ๑๖ ซาทตั้งนโรถกถกถกเคมบรชกรฐนถกถกถน และถน
ถนเพาเววิชาถนถกเอไกรจเรกเอกรเรียนชกบางชยง ๓๕ การทวาทถ ดนศรี
แวงถกทวาทชชน เบนคน มีจำนวนนกรเรียนถวมถกถวาท ๓,๕๐๐
ในโรงเรียนโรภาษาชกถกชเบนภาษาถวาท เพาเวถนถนเทกถกมาเรียน
เบนจกพถกชกถกช ถกถกชกถวาทเรียน ในถกถกทวาท เพาเวถนถนชกถก
เรียนเพอนนกรเรียนเบนคนถวาทชกถวาทภาษา ถกชกถกถวาทภาษา

คำหนักปลายเนิน คลองเคย

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๗๖

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดีฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขอประทาน โทษที่จะรบกวนกราบทูลถามด้วยความสนใจ ไม่ทราบเรื่องราวพอที่จะประกอบทางพิจารณา ด้วยว่า เจ้าศักดิ์ประเสริฐ ฐิตานนท์ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานยกบ้านเรือนในกรุงเทพฯ แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อย้ายอาศัยเป็นถิ่น เป็นภูมิกาลเกล้าฯ ถวายก่อนเสด็จพระราชดำเนินออกไปนอกพระราชอาณาเขตต์ แต่เจ้าพนักงานเขาส่งไปให้รัฐมนตรีพิจารณา ก่อน โดยพระราชกำหนดว่า รัฐมนตรีจะมอบหมายใครคนหนึ่งแทนพระองค์ ในการที่จะเกิดคดีขึ้น ต้องให้ตรวจดูความเห็นมาก่อน บัดนี้ รัฐมนตรีจะดูความเห็นขึ้นมาว่าควรยกฎีกา

เกล้ากระหม่อมตรองดูฎีกา มีความปรากฏเหมือนท่านเจ้าศักดิ์ประเสริฐ ฐิตานนท์เป็นบุตรหลานเจ้านครจำปาศักดิ์ ซึ่งามภักดีเข้ามาขึ้นของพระเดชพระคุณ เป็นท้าวกระมลตาแห่งเมืองไชยเมืองไชยเดกนอย เขาใจว่าอยู่ในกระทรวงมหาดไทย เกล้ากระหม่อมสงสัยว่าจะเคยมีว่าเป็นสมุหความชอบคล้ายพอกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เพราะท่านครุจำปาศักดิ์เรากยกให้แก่สงฆ์ตั้งอยู่แต่ยกกับเมืองมณฑลของ แต่ทรงกตัญญูแต่ความซึ่งตั้งขึ้นนี้ ไม่ทราบความที่แน่แท้จึงได้ทูลถามมา หวังว่าฝ่าพระบาทคงทรงทราบดี หากทรงพระเมตตาตรัสชี้แจงให้ทราบเรื่องได้ จะเป็นพระเดชพระคุณตมเกล้า

ในโอกาสนี้ ขอประทานกราบทูลว่าฉันไม่ตั้งใจให้ทราบฝ่าพระบาทด้วย หม่อมเจ้าขจรศักดิ์นันทเดชมณฑลเมื่อวันที่ ๒๖ เป็นโรคปอด

ไปหมด แคว้นเมืองนครจำปาศักดิ์ตั้งอยู่ในพระราชอาณาเขตต์ เพราะ
ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์รักษา
ชายพระราชอาณาเขตต์อยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ผู้รังแักพยายามเกลย
กดอมจะไ้ไปครองเมืองจำปาศักดิ์ใหม่ซึ่งศคจะตั้งบนทางฝั่งซ้าย เจ้า
ยุติธรรมธรไม่ยอมไป แต่วางข้อหมายเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
เป็นเหตุให้กรมหลวงพิชิตฯ ทรงตั้งสืบว่าเจ้ายุติธรรมธรเขาใจออกหาก
คิดอานจะไ้ให้ผู้รังแักเอาเขตต์แดนเมืองจำปาศักดิ์ทางฝั่งขวาไปรวมกัน
ด้วย ไ้แต่ตั้งความตั้งสืบมายังหม่อมฉัน แต่หม่อมฉันวางใจเป็น
อุเบกขา ด้วยคิดเห็นว่าเจ้ายุติธรรมธรรอยดอแถม เป็รียบเหมือน
เป็นหนังหน้าไฟ อาจจะทำคบผู้รังแักตั้งเพียบซึ่งกนภย กมไ้แต่ตั้ง
ฮาการอย่างไ้ไ้ให้เจ้ายุติธรรมธรเขาใจว่าหม่อมฉันไม่ไว้ใจ แต่การที่
กรมหลวงพิชิตฯ ทรงตั้งสืบนั้น ทราบไ้ถึงเจ้ายุติธรรมธรจาก
เมืองอุบล

๓. ถึง ร.ศ. ๓๓๖ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับจาก
ยุโรปครั้งแรก มีการตั้งโทษเป็นการใหญ่ เจ้าเมืองประเทศราชเขา
มากรุงเทพฯฯ ด้วยกนหมต รวมทงเจ้ายุติธรรมธรรด้วย เขามากรา
วณเจ้ายุติธรรมธรรพาดูกชายเขามาขอไ้หม่อมฉัน ๒ คน คนใหญ่
ชื่อไร่อดงามนกกไม่ออก แต่ไ้รับพระราชทานสัญญาบัตรเบณฑเจ้า
ราชศนยในคราวนั้น ตกอกต้องคนพึ่งรุ่นหนุ่มชื่อเจ้าชุย (คือเจ้าศักดิ์
ประเสริฐ) คน ๑ ชื่อเจ้าแวม ภายหลังไ้เบณฑเจ้าศักดิ์กตประดัช
และไ้เบนคานหนึ่งปลัดเมืองแพะ แต่เคยจนค้ายเสียแล้ว คน *
เมื่อพาดูกมาไ้เห็นเจ้ายุติธรรมธรรไ้แต่ตั้งความโทมนสิ์ทุกตั้งสืบว่า
เขาใจออกหากจากพระเจ้าชุยหัว จึงพาดูกเขามาไ้หม่อมฉันไว้ไ้

เห็นวายเป็นความกตัญญู ด้วยกีดกันพระเศวตพระคุณของพระเจ้าอยุท
 ในพระราชวงศันอยู่ไม่ขาด หม่อมฉันจึงรบดกชายไว้มากหัดราชการ
 (ตรงนั้งตั้งยอฮวาจะโดยยกกรุงเทพ ฯ ทั้ง ๓ คน หรือจะไดให้เจ้า
 ราชคนยอกดไปเมืองจําปาก็กตกับเจ้ายศธรรมจําไม่ได้)

๓. เจ้ายศธรรมจกดับไปไม่ยกกลองพราดย พอได้ข่าวหม่อมฉัน
 จึงให้ลกลดบอดอกไปเมืองจําปาก็กตทั้งหมด เพื่อไปจัดการศพบิดา
 และรับมรดก ในเวลาเมื่อตกเจ้านครจําปาก็กตยงฮยทเมืองจําปาก็กต
 นั้น ถึง ร.ศ. ๑๒๒ ไทยทำหนังสือสัญญาปักเขตแดนกับฝรั่งเศส
 ๓ ตอนตามเขตแดนในหนังสือสัญญาปักเขตแดนเมืองจําปาก็กตทาง
 ผังชาติตกไปเป็นของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเกิดยกถอมุดกเจ้ายศธรรมจ
 ทั้ง ๓ คนนั้น จะให้เจ้าราชคนยจกตเมืองจําปาก็กต และจะส่งเจ้าย
 เจ้านบตงไปเรียนภาษาฝรั่งเศสที่เมืองไซ่งอน เจ้าราชคนยทงตั้ง
 ดับเข้ามาปรึกษาหม่อมฉัน หม่อมฉันตอบแนะไปให้รับตำแหน่งทำการ
 ให้ฝรั่งเศส เพราะมีพระนงกาฝรั่งเศสเขาพวกขณมาตง จึงก็ตรก
 เจ้ายศธรรมจกได้ความเคียดชอน เจ้าราชคนยจกตของเมือง
 จําปาก็กตมาจนทุกอนัน ล้วนเจ้าก็กตประเสริฐนทรกไปเรียนวิชาที่
 เมืองไซ่งอนตามความประสงค์ของฝรั่งเศส แต่เมื่อจรไปมทงตั้งชดบ
 เข้ามานตกหม่อมฉัน ว่าเมื่อใดจชานแอดจะกดับเข้ามารับราชการใน
 กรุงเทพ ฯ ขอฮยาให้ตั้งตั้งว่าเขาใจฮยอกหากตเคย ในเวลานั้นหม่อมฉัน
 ก็ไม่เชื่อ นึกว่าไปฝากฝากกับฝรั่งเศสก็ไม่ตอบทงตั้ง แต่เจ้าก็กต
 ประเสริฐทงฉันไม่ตมศรยกับฝรั่งเศส ก็ทงเมืองจําปาก็กตดดับเข้ามา
 กรุงเทพ ฯ

๔. หม่อมฉันได้รบพานบารงเจ้าก็กต ประเสริฐมาจนเคยกชอน
 ตั้ง ๓ ปี พอเจ้าก็กตประเสริฐเรียนรภาษาฝรั่งเศสสำเร็จ แอดกชอก

จากเมืองซึ่งชนตรงมากรุงเทพฯ ไม่กลับไปเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อ
มาพร้อมกันทั้ง ๒ คน จึงได้รบพระราชทานสัญญาบัตรเป็น เจ้าศักดิ์
ประเสริฐ คน ๑ เจ้าศักดิ์ประสิทธิ์ คน ๑ มีตำแหน่งราชการใน
กระทรวงมหาดไทยต่อมา แต่เมื่อหม่อมฉันออกจากมหาดไทยแล้ว
เจ้าทั้งสองนั้นจะไต่รับตำแหน่งหน้าที่ ๓ บ้างหม่อมฉันไม่ทราบ เมื่อ
ขึ้นไปมณฑลพายัพ หม่อมฉันไปพบเจ้าศักดิ์ประสิทธิ์ที่เมืองปัตตานี
เมืองแพร่ แต่เจ้าศักดิ์ประเสริฐนั้นรับราชการกระทรวงมหาดไทยอยู่
ในกรุงเทพฯ มักไปมาหาสู่หม่อมฉันเนื่อง ๆ ในตอนหลังนัดหม่อม
ฉันจะจัดคนคนงมาก เรืองประวัติของตักเจ้าบุตรบรรพบุรุษแห่งตอง

๕. ที่ท่านทรงพระดำริจะประทานอันเคราะห์เจ้าศักดิ์ประเสริฐ
นั้น หม่อมฉันเห็นเป็นการสมควร เพราะพวกนั้นมีความกตัญญูต่อ
พระเจ้าอยู่หัว หรืออาจจะเรียกตามสมัยนี้กันว่า มีความกตัญญูต่อ
ประเทศสยามเป็นแน่แท้มาตั้งแต่ของชวคน คงอธิบายทั้งหมดมา

ศกรมักควรแจ้งแต่จะโปรด

๓๖ ๖๖ ๖๖

x x x

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๓๓ มีนาคม ๒๔๗๐

กราบทูล สมเด็จพระราชินีนาถฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมพร้อมภรรยาและลูกหลาน ขอถวายพระพร
ความลำบากยากแค้นทางหม่อมฉันมาแจ้งฝ่าพระบาท จึงปลัดไปพร้อม
ด้วยบิดา ความจะตักถวักขงเขามาแทนที่พร้อมด้วยบิดาใหม่ จึงทรง
พระเกษมสำราญพระทัยพร้อมด้วยพระญาติทุกหมู่เหล่า

พระชนม์มากแล้ว เขาไม่ได้แข็งแรงอยู่รวม แต่เกิดอาการห่มมืดก
 เห็นว่าผีกับมดเกิดแต่ ไรทเบาหวาน ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็ไม่หวัง
 กรมขุนชัยนาทฯ จะกลับมาก่อไม้นา ในการประชุมคราวนี้ กรมวงศ์จัต
 ผิดกว่าแต่ก่อน มีกระต๊อมาให้ถึงพระนามกันด้วย เป็นการตบจะ
 ตรวจดูได้ง่ายว่าใครมบ้าง เราจะเข้บเข้มนั่งไปตลอด เกิดอาการห่ม
 ก็ช่วยให้พิมพ์คำถวายพระพรประพราไปด้วย เจ้านายพวกวงศ์เก่าที่จะ
 มาได้ก็มากันหมด มีชายคี่ ชายฉัพช ชายแฮด หญิงจง หญิง
 มารยาตร หญิงแก้ว หญิงไต้พศ หญิงกุมาร หญิงเพียร ไม่เข้บ
 ชื่อวงศ์วงศ์มีโต หญิงจงได้พิมพ์ใหม่แล้ว สวังททานนยขอว่าได้พิมพ์ใหม่
 ตรวจกันว่าชายคี่ ๑๕ ปี เกิดอาการห่มเห็นขน จะต้องคงช้อยา
 ๑๕ ปี อย่างเดียวกับพระพุทธรูปที่สุโขทัย

เมื่อจะไปโปรดเกล้าเจ้าพระยามุขมนตรี พบกรมหมื่นพิทยาสถภรณ์
 เกิดอาการห่มปราศรัยเชต และชกคักว่าได้ไปททพระสมุต ๒ คน
 แต่ไม่มีเดดจาจะแวงไปเยี่ยมเยียนเชต เขบออกว่าเขไม่ได้ไปชกค ไม่
 มีอะไรจะทำ ไปทเป็นจุดเดอรเช่นเดียวกับเกิดอาการห่มเหมือนกัน

ควรมีตัวแล้วแต่จะโปรด

พร

กรมทึวโวลิติมพ์พระจันทร กษัตริย์นักรั กษณะลา
นายสนัน มุขยศิริพันธ์ุ เจ้าองค ฎิกันท์
ผู้ไลษณค ๒/๕/๒๕๕๒
